T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
MAHALLİ İDARELER VE YERİNDEN YÖNETİM BİLİM DALI

KÜLTÜR VE MEKÂN ETKİLEŞİMİ: BEYOĞLU ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

UFUK AKIN

İstanbul, 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
MAHALLİ İDARELER VE YERİNDEN YÖNETİM BİLİM DALI

KÜLTÜR VE MEKÂN ETKİLEŞİMİ: BEYOĞLU ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

UFUK AKIN

Danışman: Yrd. Doç. Dr. AYNUR CAN

İstanbul, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

KAMU YÖNETİMİ Anabilim Dalı MAHALLİ İDARELER VE YRD.YÖNT. Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi UFUK AKIN nın KÜLTÜR VE MEKAN ETKİLEŞİMİ: BEYOĞLU ÖRNEĞİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 17.07.2008 tarih ve 2008-12/16 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
Tez Savunma Tarihi	: 09../.09./.....2008	
1) Tez Danışmanı :	**YRD. DOÇ.DR. AYNUR CAN**	.....
2) Jüri Üyesi :	**DOÇ. DR. RECEP BOZLAĞAN**	.....
3) Jüri Üyesi :	**DOÇ. DR. ZEYNEP ERTUĞ**	.....

ÖNSÖZ

Öncelikle, yüksek lisans eğitimime başlamam konusunda beni yüreklendirerek, ilk adımı atmamı sağlayan Prof. Dr. Filiz Onat'a, tezimin danışmanlığını üstlenerek, akademik bir çalışma yapabilmem konusunda teşvik edici yöntem ve eleştirileriyle benim gibi çağdaş bir gezgin dervişe "el" veren sevgili hocam Yrd. Doç. Dr. Aynur Can'a çok teşekkür ederim.

Eğitimime başladığım günden beri desteklerini hiçbir zaman esirgemeyip, bana güven ve fedakârlıklarını bir gün bile eksiltmeyen anne ve babama ve de bu yüksek lisans eğitimim sırasında tanıştığım, çalışmamın her anında koskocaman yüreğiyle sürekli bana destek veren, yılgınlığa düşmememin yegâne sebebi olan, çok sevdiğim nişanlım "ipekböceğim" Burcu Ergin'e sonsuz teşekkürler.

Eylül 2008 Ufuk AKIN

GENEL BİLGİLER

İsim-Soyisim	:	Ufuk Akın
Anabilim Dalı	:	Kamu Yönetimi
Programı	:	Mahalli İdareler ve Yerinden Yönetim
Tez Danışmanı	:	Yrd. Doç. Dr. Aynur Can
Tez Türü ve Tarihi	:	Yüksek Lisans- Eylül 2008
Anahtar Kelimeler	:	Kültür, Mekân, Beyoğlu, Gündelik yaşam.

ÖZET

KÜLTÜR VE MEKÂN ETKİLEŞİMİ: BEYOĞLU ÖRNEĞİ

Kültür, bireyin, içinde yaşadığı toplum ile karşılıklı etkileşimi sonucu, eğitim ve diğer yollarla edinmiş olduğu ve diğer kuşaklara aktardığı her şeydir. Mekân ise insanların kendilerini güvende hissedebilmeleri için, doğal mekânı sınırlamalarıyla oluşturdukları yerdir. Mekânlar, içinde kültürün bütün öğelerini barındırır.

Kültür-mekân etkileşiminin ülkemizde en canlı ve renkli örneğinin izlendiği mekânlardan bir çoğu Beyoğlu'ndadır. Beyoğlu, 19. yy' dan başlayarak yoğun bir yapılaşma süreci içine girmiş, gayrimüslim nüfusun artan yoğunluğu, farklı kültürlerin bir arada olduğu kozmopolit bir ortam yaratmıştır. Bu etkileşimin en güzel örnekleri, elçilik binaları, dinsel yapılar, kışlalar, pasajlar ve konut mimarisinde izlenmektedir

Bu tezin amacı kültür-mekân etkileşiminin en özgün örneklerini barındıran Beyoğlu örneğini, buradaki yapılar üzerinden incelemeye çalışmaktır.

Çalışma alanının kapsamını, İstiklal Caddesi ile Fransız Kültür Merkezi arasındaki alan ve burada yer anıtsal nitelikteki elçilik binaları, dini yapılar, pasajlar ve konut mimarisinden örnekler oluşturmaktadır.

Tezin hazırlanışı sırasında fotoğraf, gravür gibi görsel öğelere de yer verilerek, canlandırma sağlanmaya çalışılmış ve anlatım güçlendirilmek istenmiştir.

19.yy' daki bu renkli ve canlı kültürel ortam, başkentin Ankara'ya taşınması ve 6-7 Eylül olayları, Varlık Vergisi gibi olaylar, Beyoğlu'nu uzun bir sessizlik dönemine sokmuş, bu durum altmışlı yıllara kadar sürmüştür.

Günümüzde Beyoğlu, yine eski canlı günlerini korumaktadır, ancak değişen insan profilleridir. Eski mekânların, korunması ve restore edilmesi, estetik değeri yüksek bu binaların civarına yapılan yeni eserlerin aynı nitelikte yapılar olmasına özen gösterilmesi gerekmektedir.

GENERAL INFORMATION

Name-Surname	:	Ufuk Akın
Department	:	Public Administration
Programme	:	Local Administration and on-premises Administration
Thesis Advisor	:	Yrd. Doç.Dr. Aynur Can
Thesis Type and Date	:	Master - September 2008
Keywords	:	Cultur, Locatıon, Beyoğlu, Daily Life.

ABSTRACT

CULTUR AND LOCATION INTERACTION: BEYOGLU CASE STUDY

Cultur is everything that the ındıvıdual get it by mutual interaction with the community by education and other ways also transfer them all to the next generations. In the other hand location is the place that is formed by limiting the natural environment for the people feel themselves in safe. Locations keep whole properties of the culture inside.

One can see the most colourful and alive formations of cultur-location interaction samples in Beyoglu. Beyoğlu has started an intensive structuring at the beginning of 19th century, the density of numerical increase with non-moslem people has created differential in culturel themes and Beyoglu became a cosmopolit phonemenon. Interaction of culture can be observed best on; embassy courts,religion centers,military zones and the building architecture.

Target of this thesis is to try observation on this structure , model of Beyoğlu that includes original models of effection of cultur and residence.

Scope of work field forms a place where is between İstiklal Street ,Center of French culture and buildings of ambassador that has quality of monumental , residence of religion, passages and models from residence of architecture.

During the preparition of thesis photograph and engraving also are presented , they are tried to animate and aim is to force the narvation.

The colourful and living style of this culturel atmosphere in 19th century, Ankara's capital city selection and 6-7- September cases also asset taxes gave the silence to Beyoglu for a long time and this has continued since 1960's.

At the present day Beyoğlu keeps the same alive and colourful days as before but community's profile always changes. Old structure and buildings should be kept and restored also new buildings that are constructed near these histories should be given similar styles oldies & new ones.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ……...I
ÖZET…….....II
ABSTRACT…….....III
ŞEKİLLER LİSTESİ……..VI

GİRİŞ……..….1

1.BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE 4

1.1. KÜLTÜR KAVRAMI ve KÜLTÜR TEORİSİ 4
1.1.1. Kültürün Tanımı..... 4
1.1.2. Kültürün Özellikleri 6
1.2. KÜLTÜREL SÜREÇLER 7
1.2.1. Kültürel Değişim..... 7
1.2.2. Kültürleme 7
1.2.3. Kültürleşme..... 8
1.2.4. Kültürlenme 9
1.2.5. Çokkültürlülük 9
1.3. MEKÂN 12
1.3.1. Mekânın Tanımı..... 12
1.3.2. Mekân Türleri 15
1.3.3.Varoluşsal Mekân 17
1.3.3.1. Varoluş Mekânının Yapısı 18
1.4. KÜLTÜR-MEKÂN İLİŞKİSİ VEYA ETKİLEŞİMİ..... 19

2. BÖLÜM: KENT KÜLTÜRÜ 29

2.1. TARİHTE KENTE BAKIŞ..... 29
2.1.1. Geleneksel Kentlerin Ortaya Çıkışı 30
2.1.2. Uygarlıklar Perspektifinden Kent Forumu 34
2.1.2.1. Mezopotamya, Eski Yunan ve Roma'da Kent Formu..... 34
2.1.3. Ortaçağ'da Kent Kavramı..... 46
2.1.4. Geleneksel Kentten Modern Kente Geçiş 48
2.2. KENTLEŞME SÜRECİ..... 53
2.2.1. Sanayi Devrimi ve Kentleşme Süreci..... 53
2.3. KENTSEL MEKÂNIN BİÇİMLENMESİ 56
2.3.1. Kentsel Mekân Elemanları 59
2.3.1.1. Meydan 59
2.3.1.2. Cadde ve Sokak..... 62

3.BÖLÜM: BEYOĞLU ÖRNEĞİNDE KENT KÜLTÜRÜ 66

3.1. BEYOĞLU KENT TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ..... 66
3.1.1. Bizans'tan Osmanlı'ya Beyoğlu 71
3.1.2. 17.Yüzyıl' ın İlk Yarısında Beyoğlu..... 73
3.2.BEYOĞLU ve KENTLEŞME SÜRECİ..... 76
3.2.1. Ticari Hayatın Gelişimi 77

3.2.2. Ulaşım Sorununa Getirilen Çözümler 83
3.2.3. Kışla Mimarisinin Beyoğlu'nda Yükselişi 87
3.2.4.Yangın ve Depremlerin Ortaya Çıkardığı Yeni Mimari Yapılanma..... 89
3.2.5. Su Sorunun Çözümü 95
3.2.6. Altıncı Belediye Dairesi 100
3.3. BEYOĞLU KÜLTÜRÜNÜN ANA HATLARI 107
3.3.1. Beyoğlu'nda Gündelik Yaşam.....107
3.3.2. Beyoğlu'nda Konuşulan Dil 108
3.3.3. Eğlence Kültürü 110
3.3.4. Konut Biçimleri 113
3.3.5. Diğer Göstergeler.....116
3.3.5.1. Giyim-Kuşam Biçimleri 116
3.4. BEYOĞLU KENT FORMUNUN MEKÂNDA İZLENMESİ.....117
3.4.1. Meydan, Cadde ve Sokaklar 117
3.4.2. Elçilikler 122
3.4.3. Hanlar ve Pasajlar 128
3.4.3.1. Beyoğlu Pasajları.....132
3.4.3.1.1. Tünel Pasajı 133
3.4.3.1.2. Metro Han 136
3.4.3.1.3. Hacopulo Pasajı 137
3.4.3.1.4. Avrupa Pasajı 140
3.4.3.1.5. Çiçek Pasajı 142
3.4.3.1.6. Anadolu Pasajı.....145
3.4.3.1.7. Suriye Pasajı.....146
3.4.3.1.8. Narmanlı Han 147
3.4.3.1.9. Elhamra Pasajı.....150
3.4.3.1.10. Rumeli Pasajı.....151
3.4.4. Dinsel Yapılar 153
3.4.4.1.Cami ve Mescidler.....153
3.4.4.2.Tekke ve Mevlevihaneler 154
3.4.4.3. Kilise ve Sinagoglar 159
3.4.4.3.1. Sainte Marie Draperis Kilisesi……. ..160
3.4.4.3.2. Sen Antuan Kilisesi……...161
3.4.4.3.3. Galatasaray Panayia Kilisesi…… 163
3.4.4.3.4. Aya Trias Kilisesi…… 164
3.4.4.3.5. Surp Yerrortutyun (Üç Horan) Kilisesi…… 166
3.4.4.3.6. Surp Harutyun Kilisesi…… 169
3.4.4.3.7. Sakızağacı Surp Asdvadzadzin Patrikhane Kilisesi…… 169
3.4.4.3.8. Beyoğlu Surp Yerrotutyun (Saint Trinite) Kilisesi…… 170
3.4.4.4. Sinagoglar…… 172

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME…….173

YARARLANILAN KAYNAKLAR……...…….178

ŞEKİLLER LİSTESİ

			Sayfa No.
Resim 1	:	Matrakçı Nasuh'un 16.yy. İstanbul Minyatürü	66
Resim 2	:	Fetihten Sonra Bir İstanbul Haritası	68
Resim 3	:	Beyoğlu Haritası	76
Resim 4	:	Galata Köprüsü	84
Resim 5	:	Galata Köprüsü'nü gösteren bir gravür	85
Resim 6	:	Altıncı Belediye Dairesi	102
Resim 7	:	Markiz Pastanesi	111
Resim 8	:	Botter Apartmanı	115
Resim 9	:	Santa Maria Draperis Kilisesi'nin ön kısmındaki han	116
Resim 10	:	İstiklal Caddesi	118
Resim 11	:	Büyükparmakkapı Sokağı	121
Resim 12	:	Nevizade Sokağı	121
Resim 13	:	Venedik Elçiliği	124
Resim 14	:	Eski İngiltere Büyükelçiliği	125
Resim 15	:	Tünel Meydanı	135
Resim 16	:	Tünel Meydanı'ndan İstiklal Caddesi'nin Görünüşü	135
Resim 17	:	Metro Han	137
Resim 18-19	:	Hacopulo Pasajı İstiklal Caddesi ve Meşrutiyet Caddesi girişleri	139
Resim 20	:	Hacopulo Meydanı	140

Resim 21-22	:	Avrupa pasajı	142
Resim 23	:	Çiçek Pasajı	143
Resim 24-25	:	Çiçek Pasajı	144
Resim 26	:	Anadolu Pasajı	145
Resim 27-28	:	Suriye Pasajı	147
Resim 29-30	:	Narmanlı Han	149
Resim 31-32	:	El Hamra Pasajı	151
Resim 33	:	Rumeli Pasajı	152
Resim 34	:	Rumeli Pasajı	153
Resim 35	:	Hüseyin Ağa Camii	154
Resim 36	:	Galata Mevlevihanesi	155
Resim 37	:	Galata Mevlevihanesi	156
Resim 38	:	Galata Mevlevihanesi	158
Resim 39	:	Santa Marie Draperis	161
Resim 40	:	Sen Antuan Kilisesi	162
Resim 41	:	Aya Triada Kilisesi	166
Resim 42	:	Aya Triada Kilisesi'ndeki Kitabe	166
Resim 43	:	Üç Horan Kilisesi	168
Resim 44	:	Üç Horan Kilisesi	168
Resim 45	:	Beyoğlu Surp Yerrotutyun (Saint Trinite) Kilisesi	171

GİRİŞ

Kültür, inanın içinde bulunduğu topluluk içerisinde doğumundan ölümüne kadar öğrendiği ve kendisinden sonraki kuşaklara aktarabildiği her şeydir. Zamanla yaşam tarzı, istek ve beklentileri değişen insanın kültüründe değişmeler meydana gelebilir. Bu kültürel değişim, bazen kendiliğinden bazen eğitim yoluyla olmaktadır.

Kültürlerin karşılıklı etkileşimleri sonucu meydana gelen değişimler, toplumlarda çok çeşitli ve farklı kültürlerin yan yana durmalarına yardımcı olabilirler. Kültürel çeşitliliğin yoğun olduğu yerlerde kozmopolit kültür dediğimiz bir kültürel yapılanma ortaya çıkmaktadır.

Beyoğlu, modern anlamda kent kültürünü içinde barındıran bir yer olmuş, burada daha renkli, daha özgür bir hayat yaşanmaya başlamıştır.

İnsan mekân ilişkisi veya etkileşiminde ortaya çıkan kültürel çeşitlilik ve biçimlenme, kentlerde zengin bir yer edinir. Bu anlamda Beyoğlu, özgün bir kültürel yapı sunmaktadır. Beyoğlu'nda farklı dini inanışa, farklı dile ve farklı yaşama ve hissetme biçimlerine sahip insanların bir arada kendilerini mutlu ve özgür hissettikleri özel bir ortam oluşturulmuştur.

19. yy. başlarında gittikçe zenginleşen tüccar sınıfının da yoğun olarak yaşadığı Beyoğlu, Türkiye' deki ilk çağdaş belediyecilik uygulamalarının de ilk örneklerini sunmuştur.

Beyoğlu'nu çalışmaya etki eden diğer bir neden de, yerel yönetimlerin tarihi gelişiminde önemli bir yer edinerek ilk belediye deneyimini oluşturması ve bu sürecin ön koşullarını hazırlayan mekânların merkezi olmasıdır.

Bu çalışma kapsamında, yukarıdaki nedenlerden dolayı, araştırılmaya değer görülen bu kültür mekânı, İstiklal Caddesi boyunca sıralanan farklı nitelikteki yapılar ölçeğinde, onları oluşturan toplumsal yaşama biçimi arasındaki ilişki araştırılmaya çalışılarak ele alınmıştır.

Konuya açıklık kazandırmak yönünden, ilgili yapılar, görsel materyal eşliğinde ve özellikleri açısından tanıtılmaya çalışılmıştır.

Beyoğlu kozmopolit yaşam tarzının ülkemizdeki, en önemli temsilcisi olmuş, bu özelliğini bugünlere de taşımayı başarabilmiştir. Bu kozmopolit yaşam tarzı mekânsal yapılanmaya da yansımış, Beyoğlu, farklı mekânların da bir arada olmasıyla, estetik görünümü açısından üst düzeyde bir yer haline gelmiştir.

Dünya'da yaşam olan her yerde mekân vardır ve bu mekânlar mutlaka, o bölgenin kültürel özelliklerini yansıtırlar. Beyoğlu'nda bu kültür mekân etkileşimi sonucunda mekânlar, farklı kültürlerin izlerini taşımıştır.

Bu çalışmanın amacı, 19.yy başından itibaren oldukça hareketli bir kültürel hayatın merkezi haline gelen Beyoğlu'nu, bu dönemde inşa edilen mekânsal elemanlar eşliğinde, inceleyerek günümüze kadar uzanan bir Beyoğlu kültürü kesiti ortaya koyabilmektir.

Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kültür kavramı ayrıntılı bir biçimde ele alınıp, kavramsal bir çerçeve içinde açıklanmaya çalışılmıştır. Kültür kavramı, bu kavram üzerine yapılan çeşitli tanımlamalar, kültürün özellikleri ve kültürel süreçler anlatıldıktan sonra, mekân kavramına geçiş yapılarak, tanımı, çeşitli mekân türleri, varoluşsal mekân anlatılmış, sonunda da mekân örnekleri aracılığı ile görsel olarak sunulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, kent kültürü ana başlığı altında, kentlerin ortaya çıkışı, kentleşme süreci ve kentsel mekânın biçimlenmesi incelenmiştir. Kentlerin ortaya çıkış süreçleri, tarihsel bir arka planda ele alınmış, Mezopotamya, Yunan ve Roma uygarlıklarının günümüz kentleri üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Kentleşme süreci, sanayi devriminin etkileri altında değerlendirilerek, kentsel mekân türleri de kentsel mekânın biçimlenmesinde alt başlık olarak ele alınmıştır.

Üçüncü ve son bölümde kent kültürü Beyoğlu örneğinde incelenmiştir. Beyoğlu'nun genel bir tarihi, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde ayrı ayrı olarak verildikten sonra, Beyoğlu'nu kentleşme sürecine sokan ana etmenler araştırılmıştır.

Beyoğlu kültürünün ana hatları, “Gündelik Yaşam” ana başlığı altında ele alınmıştır. Son olarak da Beyoğlu kent formunun “Sokakta İzlenmesi” başlığı altında, bölgeye kent kültürü bakımından anlam katan mimari yapılar, görsel materyal eşliğinde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KÜLTÜR KAVRAMININ TANIMI ve ÖZELLİKLERİ

1.1.1. Kültürün Tanımı

Kültür, günümüzde tanımlanması en güç olan kavramlardan biridir. Bu güçlüğün en önemli nedeni ise, kavramın tanım çeşitliliğidir. Kültür kavramının karşılık bulduğu belli başlı anlamlar şunlardır:[1]

i) Kültür, toplum ya da toplumların birikimli uygarlığıdır.

ii) Kültür, toplumun kendisidir.

iii) Kültür, belli sosyal süreçlerin ortalamasıdır.

iv) Kültür, bir insan ve toplum kuramıdır.

Kültür sözcüğü, Türkçe'deki karşılığı "ekin" olan Latince'de ise "sürmek, ekip biçmek" anlamına gelen cultura' dan türemiştir. Bu sözcüğü Voltaire, "insan zekasının oluşum, gelişim ve yücelme aşamalarını içine alan bir bütünlüğün örgütleyicisi" olarak tanımlamıştır.[2] Redfield, kültürü, bir toplumun sahip olduğu bütün fikir, kurum ve geleneksel yerleşik ilişkiler bütünü olarak açıklar. Kültür, bir toplum tarafından oluşturulmuş bir üst üründür. İnsanları bir arada tutup, psikolojik rahatlama yaratır ve öğrenilerek aktarıldığı için de zenginleşir, birikir.[3] Marx'a göre ise kültür, doğanın yarattıklarına karşı insanoğlunun yarattığı her şeydir. G.Klemm tanıma uygarlık ve kültürel evrim olarak yaklaşmıştır. Sapir'e göre kültür, sosyal bir süreçle edindiğimiz uygulama ve inançların, maddi ve manevi öğelerin bir uyum içinde insan ilişkilerini belirleme sürecidir. Tozzer için; toplumsal olarak öğrenilen ve yine toplumsal olarak

[1] Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, 11.Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005, s. 95.
[2] Güvenç, s. 96.
[3] Zuhal Çınar, Kentsel Çevrede Mekân-Kentsel Mekan Kavramının İrdelenmesi ve Boğaziçi Mekanı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 1996, s. 79.

bir sonraki kuşaklara aktarılan davranış biçimleridir. Samuel ve Keller ise kültürü, insanların içinde bulundukları yaşam koşullarına uyumlarının bileşkesi olarak tanımlar.[4] Rapaport ise antropologların kültür tanımı konusunda uzlaşamadıklarını söyleyerek bu tanımları üç genel sınıfta toplar[5]:

i) Bir grubun kendine özgü yaşam biçimi;

ii) Belli sembolik kodlarla ifade edilen semboller, anlamlar ve bilişsel şema sistemi;

iii) Ekolojik çevre ve eldeki kaynaklar ölçüsünde hayatta kalabilmek için uygulanan uyum yöntemleridir.

Bütün bu tanımlamaların ışığı altında kültür, dört başlık altında kategorize edilmiştir:

i) Bilimsel anlamda kültür: Uygarlık,

ii) Beşeri anlamda kültür: Eğitim süreci,

iii) Estetik anlamda kültür: Güzel sanatlar,

iv) Maddi ve teknolojik anlamda kültür: Tarım ve üretimdir.

Kültür üzerine farklı bakış açılarından yapılan farklı yorumları önemli ölçüde kapsayacak, bu anlamda doyurucu olarak yorumlanabilecek tanımı Taylor yapmıştır[6]:

" Kültür, ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan bir bütündür."

Bütün bu bilgilerin ışığı altında kültür kavramına yönelik şöyle bir tanım geliştirilebilir:

---

[4] Güvenç, s. 96-98.
[5] Mine Hatun Haşhaş, Galata' da Kültürel Değişim ve Çevresel Etkileşim, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 1999, s. 41.
[6] Güvenç, s. 98-101.

Kültür, insanoğlunun, yaşadığı süre boyunca, içinde bulunduğu coğrafya ve iklim koşullarına, diğer insanlarla olan ilişki ve etkileşimlerine, taşıdığı dinsel inanç ve geleneklerinin nitelik yoğunluk derecesine, düşünce ve duygu yoluyla edindiği bilgi ve birikimler oluşturabilme ve öğrenebilme yeteneğinin derecesi oranında ürettiği, edindiği ve çeşitli yöntemlerle de kendisinden sonraki kuşaklara aktarılabilen bilgi, değer, tutum, davranış ve etkinliklerin tümüdür.

1.1.2. Kültürün Özellikleri[7]

i) Kültür bir öğrenme sürecidir. Kültür her bireyin doğumundan sonra, hayatı yaşarken öğrendiği, edindiği alışkanlıklardır. Eğitim ya da öğrenme yolu ile kazanılır.

ii) Kültür, tarihi ve süreklidir. İnsanın hayvandan farkı, öğrendiği bilgileri ve kazandığı alışkanlıkları bir sonraki kuşaklara aktarabilmesidir.

iii) Kültür toplumsaldır. Kültür, bireyin örgütlü bir topluluk içinde yaşaması sonucu oraya çıkan, paylaşılan ve yeni kuşaklara aktarılan bir süreçtir. Bir grup, sınıf ya da toplumun alışkanlıkları, davranış, tutum ve değerleri o grubun ya da topluluğun kültürüdür.

iv) Kültür, ideal ya da idealleştirilmiş kurallar sistemidir. Bir topluluktaki bireysel davranışlar kültür olarak tanımlanamaz. İdeal dediğimiz, toplumsal olarak ve olması gereken davranış şekilleri anlaşılmalıdır. Bu da toplum içinde zamanla çoğunlukla kabul gören tutum ve davranışlar olmuştur. Bu özellik, kültürün düşünce yüklü olduğu kadar duygu yüklü oluşuna dayanmaktadır.

v) Kültür, ihtiyaçları karşılayıcı ve doyum sağlayıcıdır. Psikoloji, alışkanlıkların, doyum verme eğilimleri olduğu sürece devam ettiğini söyler.

vi) Kültür değişir. Kültürler zaman içinde doğal çevreye uyum gösterirler. Bu da yayılma, öykünme ya da ödünç alma gibi çeşitli yollarla olur. Toplumsal koşullar değiştikçe, geleneksel çözümler, bireylerin biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekerler ve yeni ihtiyaçları karşılayacak kurum ve kuruluşlar ortaya

[7] Güvenç, s. 102-107.

çıkar. Kültürel değişme geriye doğru da ilerleyebilir. Kültürel değişme, sistemin bütününde hemen ortaya çıkmaz, belli bir kesimdeki değişim, geri kalan kısımları da duruma uymaya zorlar. Geri kalan kısımlar bazen değişmeyi yavaşlatırken bazen de hızlandırır.

vii) Kültür bütünleştiricidir. Kültürel bütünleşme, gerçekleşmesi zaman alan bir süreçtir. Tarih ve çevresel etmenlerin etkisiyle hiç bir kültürel süreç tam bir bütünleşme göstermez. Burada kültür, uyumlu, bütünleşmiş bir sistem kurma eğilimlerini ve yönünü ifade eder.

viii) Kültür bir soyutlamadır. Kültür, toplumlarda kuşaklar boyu bireylere aktarılırken, gelenek, alışkanlık, eğitim gibi soyut kavramlardan yararlanmaktadır.

1.2. KÜLTÜREL SÜREÇLER

1.2.1. Kültürel Değişim

Rapaport' a göre insanların yaşam tarzları, değerleri ve ihtiyaçlarının değişmesi beraberinde kültürel değişmeyi getirir. Zamanla geleneksel çözüm yollarının ihtiyaçları karşılama düzeyi azalır. Bu noktada yeni ihtiyaçları karşılamak üzere farklı kültür elemanları ortaya çıkar. Bu kültür elemanları diğer toplumlardan alınır veya yayılma yoluyla gelir. Bazı kültürel süreçlerin ve öteki kültürel etkenlerin ortalaması olarak, toplumun çok ya da az değişikliğe uğramasına kültürel değişme denir.[8] Kültürel değişimi tetikleyen süreçler şunlardır[9]: Kültürleme, kültürleşme, kültürlenme, çokkültürlülük.

1.2.2. Kültürleme

Bireyin doğumdan ölüme kadar, toplumun istek ve beklentilerine uygun olarak etkilenmesi ve değiştirilmesi anlamına gelen kültürleme, eğitim sürecini de içine alan geniş bir kavramdır. Eğitimdeki bilinçli öğrenmenin yerine, kültürlemede bilinç dışı, kendiliğinden, rastgele bir öğrenme ve şartlanma sözkonusudur. Kültürleme, eğitim ve öğrenme sürecini de içine alan, daha geniş bir kavramı ifade etmektedir.

[8] Haşhaş, s. 42-42.
[9] Güvenç, s. 125-126.

1.2.3. Kültürleşme

Kültürleşme, farklı kültürlerden gelen birey ve grupların belli bir kültürel etkileşime girmesi ve karşılıklı etkileşim sonucu her ikisinin de değişmesi sürecini de tanımlamaktadır. Kültürlemede birey kendi kültüründen bir şeyler öğrenirken, kültürleşme süreci bireyin başka toplumlardan öğrendiklerini içinde taşır. Birey ve toplum karşılıklı etkileşim içindedir. Kültürleşme, bir kültürü belirleyen temel değerler sistemindeki değişikliklerdir. Kültürün yaşam tarzına ait bütün unsurlarını barındıran kültür elemanları arasındaki sürekli alışveriş, bütün kültürlerin en önemli dinamiğidir. Örneğin Osmanlı Devleti önceleri Batı uygarlığının yalnızca teknik üstünlüklerini onaylayıp uygulamaya geçirirken, XIX. yüzyılda idare, kanun ve adetlerde de Batı'nın yaşam tarzını içselleştirmeye başlamıştır.[10] Bu anlamda Beyoğlu, bölgede ilk elçilik binalarının kurulmasıyla beraber gittikçe artan farklı yaşam çeşitliliği ve deneyimleriyle günümüz İstanbul çokkültürlülüğünün adeta ana rahmi olmuştur. Kültür unsurları, "dinle bağımlı olan" ve "tarafsız olanlar" diye ikiye ayrıldığında, Batı uygarlığının bütün teknolojik araçları ile pozitif bilimleri uygulayan Osmanlı Devleti'nin "tarafsız" kültür unsurları aracılığıyla bir kültürleşme yaşadığı söylenebilir.[11] Kültür öğelerinin karşılıklı değişiminde güvenlik ve savunma ihtiyaçları, modayı izleme, yabancı kültürlere merak gibi faktörlerin yanında, ticaret, sürgün ve göç, din değiştirme ile yabancı uzman çalıştırma da oldukça etkili olmuştur. Başka bir örnek, Osmanlı kültür değişiminde kapitülasyonlarla birlikte Galata, İzmir, Selanik gibi liman şehirlerine yerleşen Batılı tüccar ve levantenler önemli rol oynamışlardır. Örnek vermek istersek, 1492 yılında İspanya'dan İstanbul'a göç eden Yahudiler, pek çok alanda Batı uygarlığından teknoloji aktararak kültür değişimine katkıda bulunmuşlardır. I. Selim döneminde de Tebriz'den getirilen yüzlerce sanatkar da hızlı bir kültür transferine güzel bir örnektir.[12] Bu kültürleşme sürecinde, ustadan çırağa geçen geleneksel askeri ve idari teknikler yerine, Batının pozitif bilimlerini mühendishaneler kanalıyla Osmanlı Devleti'ne sokan bürokrat sınıfın çabaları oldukça önemli bir yere sahiptir.[13] Osmanlı saray kültürünün, azınlık kültürlerinin yaşam tarzları, davranışları, kıyafet ve yeme-

[10] Halil İnalcık, "Kültür Etkileşimi, Küreselleşme", **Doğu-Batı**, Sayı 18, (Şubat, Mart, Nisan 2002), s. 77.
[11] İnalcık, s. 77-78.
[12] İnalcık, s. 80.
[13] İnalcık, s. 81.

içme alışkanlıkları üzerinde yayılan etkisi de bir kültürleşmedir. Büyükşehirlerdeki gayrimüslim ve Müslüman esnafın, aralarındaki din farkına bakmaksızın, etrafında örgütlendikleri lonca, çeşitli din ve kültürlerden gelen insanların oluşturduğu ordu ve her yıl yaklaşık 20.000 esiri sınırlarına dahil eden köle pazarları önemli kültürleşme merkezleri olarak yorumlanmaktadır. Devşirme sistemi ile ileride Osmanlı yüksek sınıfının çekirdeğini oluşturan gayrimüslim çocuklar da birer zorla kültürleşme örneği olarak ifade edilebilir.[14]

1.2.4. Kültürlenme

Güvenç kültürlenmenin oldukça yalın bir tanımını şöyle veriyor[15]:

" İki ya da çok sayıda kültür grubunun, sürekli ilişki ve etkileşim sonucunda, gruplardan birisinin ötekine ait kültürel öğeleri kabul etmesi, benimsemesi ve ortaya yeni bir kültür bileşiminin çıkmasıdır."

Bu bağlamda araştırmamızın ekseninde bulunan bölge, yabancı elçiliklerin kurulmasından çok önceleri oldukça ıssız ve sakin bir yer iken, bu tarihten sonra hızla artan Levanten ve gayrimüslim nüfusu ile beraber gittikçe kalabalıklaşmış, daha sonraları buna eklenen Türk nüfusun da katkısıyla çeşitli dil ve yaşam tarzlarının içinde barındırıp harmanlayan yeni ve özgün bir "Beyoğlu Kültürü" nün merkezi olmuştur.

1.2.5. Çokkültürlülük

Çokkültürlülük, kültürel anlamda çeşitliliği ifade eder. Çokkültürlülük, bir kültür içinde farklı farklı kültürleri ifade edebildiği gibi, bazen de bu kültürlerin yan yana olması, iç içe geçmesi anlamına gelir. Kültür, belli bir yaşam tarzını ortaya koyduğu ve her dil de kendi biçimlerini ifade ettiğine göre, Freud'un ifadesiyle bir "kültür tedirginliği" yaratsa bile göze çarpan çokkültürlülük ve çokdillilik Batı Avrupa'da çeşitli kültürlerin var olduğunu ortaya koyar.[16] Türkiye' de gerçek anlamda çokkültürlülüğün ilk canlı örneklerinin Beyoğlu'nda izlendiği bilinmektedir. Özellikle XVIII.yüzyıldan sonra Türkiye'ye gelen seyyahların en çok Beyoğlu'nun bu

[14] İnalcık, s. 85.
[15] Güvenç, s. 126.
[16] Nermi Uygur, **Kültür Kuramı**, 3. Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 22-23.

kozmopolit yapısıyla ilgilendikleri gözlemlenmektedir. 1717 yılında İstanbul'a gelen İngiliz yazar Lady Montogu Beyoğlu'nu dünyanın belli başlı bütün dillerinin konuşulduğu ve insanların genellikle el kol hareketleriyle anlaştığı bir "Babil Kulesi"ne benzemektedir.[17] Amicis ise 18.yy'ın ikinci yarısında bölgedeki kültürel çeşitliliği şöyle anlatmaktadır:

"Soba borusu gibi erkek şapkalarıyla, tüylerle ve çiçeklerle süslenmiş kadın şapkalarından başka bir şey görünmediğini, Rum, İtalyan ve Fransız kibarları, zengin tüccarlar, sefaret memurları, yabancı gemilerin subayları, elçilik arabaları ve her milletten ne olduğu bilinmeyen, karışık suratlı insanlara rastlanmaktadır." [18]

Kültür konusunda ortak bir tanıma varılamamasının en başta gelen nedeni, sınırlarının belirgin olmamasından kaynaklanır. Bazı düşünürler, kültürü incelerken onu tamamen topluma bağlarken, bu kadar tanımı olan bir şeyin tanımlanamayıp, kullanılmamasını önerirler. Weber, Batı şehrini kültürel bir yaklaşımla açıklarken bunu, insanın kültürel bir varlık olduğu tezine dayandırır. Modern toplumsal hayatı da belirleyenin kültürel varlıklar olduğunu söyleyen Weber, kültürü de dünyadaki sayısız sayıdaki anlamsız olayların, insanların kendi yorumlamalarıyla anlamlandırılması olarak görür. Kültürel değişme, insanı bazen yeni bir hayat tarzına geçiş yapmaya zorlar. Weber'in "demiryolu makasçısı" metaforuna göre; insanların nasıl davranacağını düşünceleri değil çıkarları belirler, düşünceler, çeşitli imgeler aracılığıyla -demiryolu makasçısı gibi- çıkarların harekete geçireceği eylemin hangi yolu takip edeceğini belirler. Buna göre kültür, düşünce ve çıkarlar arasındaki bu ilişkide bazen belirleyici bir güce sahiptir. Weber'e göre kültürel değişmenin 3 boyutu vardır[19]:

i. Karizma ve Rutinleşme Dinamiği,

ii. Hayat Küreleri Arasındaki Farklılaşma,

iii. Dünya görüşlerinin İç Mantığı.

---

[17] Ali Şükrü Çoruk, **Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu**, 1. Basım, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995, s. 308.
[18] Nur Akın, **19.yy'ın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, 2. Basım, İstanbul: Literatür Yayınları, 2002, s. 30.
[19] Schroeder Ralph, **Max Weber ve Kültür Sosyolojisi**, çev. Mehmet Küçük, 1.Basım, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1992, s.11- 24.

i. Karizma ve Rutinleşme Dinamiği[20]:

Weber'e göre kültürel değişme, tarih boyunca ortaya çıkan karizma ve rutinleşme dinamiklerinin sürekli çatışmasından doğar. Karizmanın rutinleşmesi iki yoldan olur:

- Bir inanç sisteminin önde gelen bir dinsel ya da entelektüel tabaka tarafından sistemleştirilmesi, bu inanç sisteminin gündelik hayata uyarlanacak hale getirilmesi,
- İnanç sisteminin belli bir inanan tabakası tarafından uzlaştırılması sonucu inanç sisteminin gündelik hayata girmesi.

Karizma kavramı, otoritenin kökeninin, özel ya da olağanüstü niteliklerin verildiği karizmatik bir simaya yerleşmesidir. İşte bu otorite kalıtım yoluyla başkalarına aktarıldığında ya da bir inanan grubuna kaldığı zaman rutinleşir. Weber'in karizmanın rutinleşmesiyle söylemek istediği, güçlü inanç sistemlerinin yerleşikleşip, gündelik hayatla bütünleşmesidir.

ii. Hayat Küreleri Arasındaki Farklılaşma[21]:

Weber' e göre toplumsal hayat çeşitli kürelerden oluşur ki, bunların en önemlileri, politik, iktisadi, dinsel ve düşünsel kürelerdir. Dinsel ve düşünsel küreler, kültürel değişmenin başat güçleridir. Bu küreler zaman zaman örtüşürken zaman zaman da çatışmaktadırlar. Bu kürelerin farklılaşmalarının yoğun olduğu zamanlarda, düşüncelerin etki yapma gücü artarken, diğer zamanlarda azalır. Hayat küreleri arasındaki ilişki kültürel değişmenin çapını belirler. İki hayat küresi arasındaki farklılaşma, her bir kürede yeni inanç ve davranış tarzlarının gelişmesini, yani toplumsal değişmeyi destekler. Küreler arasındaki farklılaşmanın az olması ise toplumsal gelişmenin eğilimini engeller. Hayatın büyü, din ve bilim aşamalarını izleyerek geliştiğini savunan Weber, bu gelişme aşamasında hayat kürelerinin kendi aralarında farklı farklı ilişkiler kurduğunu söyler. Büyü aşamasında küreler arasında pek bir

[20] Schroeder, s. 24-39.
[21] Schroeder, s. 44-45.

farklılık göze çarpmamasının nedeni, karizmatik bir büyücünün statü ve rolü nedeniyle aynı anda yasa koyucu, iktisat uzmanı ritüel danışmanı olmasıdır. Yani büyü aşamasında politik, iktisadi ve dinsel küreler büyük ölçüde örtüşürler. Din aşamasında, başlangıçta örtüşen küreler, zamanla farklılaşır ve önceleri politika ile din arasında varolan yakınlık, Batıda dinsel taleplerin inançlar üzerine yıkılmasıyla, dinsel kürenin, iktisat ve politikadan ayrılmasına neden olmuştur. Bu aşamada din bağımsız bir güç olarak ortaya çıkar. Bilim aşamasında küreler arasındaki farklılaşma o kadar artar ki, iktisadi, politik ve entelektüel kürelerin baskısıyla dinsel küre giderek irrasyonel hale gelir ve hayatın dışına ötelenir.[22]

iii. Dünya Görüşlerinin İç Mantığı

Farklı dinlerin ürettiği dünya görüşleri ve yaşam biçimlerinin, cami, mevlevihane, kilise, sinagog ve havra olarak yansıdığı mekânsal yapılanma örnekleriyle Beyoğlu'nda görülen çeşitlilik ve zenginlik Weber'in "dünya görüşlerinin iç mantığı" tezine uygun düşmektedir.

1.3. MEKÂN

1.3.1. Mekânın Tanımı

Mekân, üzerinde bulunulan toprak parçası, kısacası yer anlamının yanı sıra, ev, hane veya yurt anlamlarında da kullanılır. Bütün bu anlamların ortak yanı, içinde insanı barındırmasıdır. İnsanın yapabilme yeteneğini ortaya koyan mekân, sosyal niteliğiyle insan ve onun ilişki biçimlerine de sıkı sıkıya bağlıdır. Uzay anlamındaki mekân, ise, insan algısının çok ötesinde bir yerdir. Bu tanımın ışığı altında başlıca üç tip mekândan söz edebiliriz:

i) Sonsuz Mekân,

Algılanamayan, sadece düşünülebilen mekânı tasvir eder. Homojen, anlamdan bağımsız, insanın dışında kalan, inşa edilmemiş ve zamanı kavrayan mekândır.

[22] Schroeder, s. 44-47.

ii) Doğal Mekân,

İnsanın algılayabildiği, yeryüzü ve gökyüzünün sınırlarını belirlediği ve insanoğlunun kendi ihtiyaçlarına göre dönüştürebildiği fiziksel çevreyi ifade eder.

iii) Mimari Mekân,

Mimari mekân, insanların çeşitli ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla, müdahale ettikleri mekandır. İnsanın mevcut teknoloji ve malzemeleri kullanarak, doğal mekânı kendi ihtiyaçlarına göre inşa etmesiyle oluşur. Mimari mekân, insanın kendisini güvende hissetmesini sağlar. Doğal mekândaki gökyüzü ve yeryüzünün yerini tavan ve taban gibi daha yakın bir koruma elemanları alır. Mimari mekân, bireyin algılarına odaklanır. Subjektif, perspektif, yaşantısal ve yaşamsaldır. Mekân, fiziksel bir dönüştürme hareketinin ötesinde sosyo-kültürel bir anlam taşır. İnşa edilen mekânlar, sadece teknolojinin son şeklini değil, uygarlığın yansıdığı göstergeler bütünlüğünü görünür kılar.[23]

İnsan, varoluşu nedeniyle mekânla kaçınılmaz bir ilişki içindedir. Fizyolojik ve ruhsal ihtiyaçlarını gidermek amacıyla doğal mekâna değişik biçimler vermiştir. Genel anlamda aynı sonsuz mekânın içinde bulunan insanlar, mekânı biçimlendirme konusunda farklı tarzlar ortaya koyarlar. Aynı mekân hakkında herkes farklı şeyler hisseder. Mekân algısı göreceli olarak farklılıklar gösterir. İnsan ve doğal mekân sürekli değişim halindedirler. Bu değişimin hızı ve boyutlarını kültür belirler. Kültür, değişmeyi insana indirgeyen bir süreçtir. Kültür, insan- mekân ilişkisi içinde doğar, gelişir ve yönlendirici etkisiyle karşılıklı ilişki geliştirir. İnsan, mekâna biçim verme kararını fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak için alır ve bu değişim için kendi gücünü ve tercihlerini kullanır. Ancak zamanla manevi ihtiyaçların aktarılmasıyla gelişen kültür, insan ve mekân ilişkilerini etkilemeye başlar. İhtiyaçlar değiştikçe mekânlar ve mekânsal düzenleme biçimleri de değişir. Kültür ile insan arasındaki ilişkinin özünde insanın kendine ait hissetiği mekânları düzenleme ve farklılaştırma isteği yatar. İnsan kendine ait hissettiği mekânları düzenler ve farklılaştırır. Buna "kendileme" denir.

[23] Aynur Can, İstanbul Kent Dokusunda Bir Tür Konut Tercihi ve Kültürel Yapı Etkileşimi; Rumelihisarı Örneği, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 1998, s. 3-5.

Kendileme, aktif yaşantı ya da süreçtir. Bir kimliğin kendini ifade etmesi için yoğunlaşan bir dinamizmdir. Böylece kendileme kavramı ile birbirinden bağımsız olarak düşünülemeyen insan ve mekânın sürekli etkileşimi ile kültür ve kültürel biçimler üretilir.[24]

Zaman, tüm insanlığı ve mekânı kuşatan bir kavramdır. Zaman kültürü gelecek kuşaklara kendi kurallarına göre aktarır. İnsan mekânı dönüştürürken, mekan ve zamana bütüncül anlamlar yükler. Her mimari mekân kendi zamanını yansıtır. Toplumların zaman içinde oluşan düşünce ve yaşam biçimleri, mekân ve zamana bu farklı anlamları kodlayarak aktarır. İşte bu biçimler de gelecek kuşakların çok yönlü düşünmelerini sağlayacak kültürel zenginliği arttırır. İnsan-mekân ilişkisiyle doğan kültür, zamanla beslenip, gelecek nesillere aktarılır.[25]

Mimarinin devam etmesini sağlayan olgu mekândır. Mekândaki süreklilik duygusu, geçmiş dönemlerin de gerçek anlamda kavranmasını sağlar. Yapı, mimarlığın taşıyıcısı, yani nesnesidir. Mimarlığın kendisi değil, niteliğidir. Bir yapı insanlar algılamadan da varolabilir, ancak mimarlık, yapının insan algısına geçmesiyle varlık kazanır. İşte bu yapı içerisinde insanın algıladığı mimarlık mekândır. İnsan çağlar boyunca eylemlerini mekânda gerçekleştirmiş, mekanı algılamış ve onunla birlikte varolmuştur. Mekân, nesne özelliği taşıyan ve anlam içeren ve çevreleyen yerdir. Kişinin konumu ve nesnelere uzaklığına göre, çevresini algılamasıyla şekillenen göreceli bir kavramdır. Leibniz'e göre mekân, cisimlerin durumu değil, onların birbirlerini izleme olanağı yaratan durumlar dizisidir. Kant'a göreyse, maddeden farklı, bağımsız, deney dışı bir seziş ve dış uyumun biçimidir. Mimari mekânı, kişinin deneyerek yaşayabileceği yer olarak gören Jeodicke, eğer bir sınırlama olmayacaksa kişinin mekânı algılayamayacağını söyler ve mekânı noktalar arasındaki ardışık olarak tecrübe edilen ilişkilerin toplamı olarak görür. Mekânı sınırlayan engel fiziksel olabileceği gibi, görsel de olabilir. Mekân sadece bir yapının içi değil, bu yapının diğer yapılarla birlikte oluşturduğu " dış mekân" da olabilir. Bu noktada devreye giren Piaget, mekânı, organizma ile çevre arasındaki ilişkinin bir sonucu olarak görür. Mekân, kişiyi etkiler, mekânı malzeme olarak kullanan mimari, insanı da onun merkezine koyar.

[24] Can, s. 5-7.
[25] Can, s. 7-8-9.

Hoogstad'a göre mimarlığın hammaddesi mekândır. Ayrıca mekân, bir yapıyı üç boyutlu olmaktan çıkaran dördüncü boyuttur. Yapı, içinde yaşayan insanların anlık yaşantılarıyla mekân olur. Mimari mekân, yapının tek başına hareketsizliği yerine zaman ve mekân içinde yaşadıklarını dinamik bir hale getirir. Zevi' ye göre mekân sanatı mimarlığın kendisidir. Kuban'a göre mimarlık, insanoğlunun korunma içgüdüsüyle canlıyı çevreden ayırır. Böylece yapı, insanın kendisini güven içinde hissettiği, sınırlı bir boşluk parçasını oluşturur. İnsan sayısız boşluk ile doğal çevresini sınırlayarak, kendine özel bir boşluk yaratır. Mekân olarak adlandırılan bu boşluk, mimariyi diğer yapı eylemlerinden ayırır. Mekân hem biçimseldir, hem de insanın yaşantısını yansıtır. Böylece mekân, sadece boşluğun sınırlanması olarak değil, içindeki hareketle birlikte tanımlanabilir.

1.3.2. Mekân Türleri

Mekân konusunda araştırmacılar, kendi bakış açılarına göre çeşitli tanımlar yapmışlardır. Bu tanımlardan bazıları geometrik-matematiksel ayrımına dayanırken, bazıları duyuşsal-kavramsal-davranışsal gibi ayrımlara gitmişlerdir. Yine önemli bir ayrım türünde mekân, mimari ve kentsel mekân gibi tanımlara tabi tutulmuştur. Aşağıdaki açıklamalar, bu mekân analizlerini içermektedir.

Mekân üzerine analiz yapan yazarlar mekânı başlıca iki gruba ayırırlar. Bunlardan birincisi üç boyutlu geometriye ağırlık veren "öklit mekânı", diğeri ise, gözlem-algılama psikolojisini temel alan yaklaşımdır.

Siegfried Gideon, üçlü bir mekânsal ayrım yaparken, kategorisinin ilk sırasına Eski Yunan ve Roma Medeniyetlerinde görülen hacimli yapıların, karşılıklı etkileşimleri sonucu ortaya çıkan "güç enerjisi" yayan mekânları koymuştur. İkinci sıraya iç mekân kavramını koyarken, buna Hadrian'n Pantheon Tapınağı'nı örnek göstermiştir. Üçüncü sıraya ise iç mekân ile dış mekân arasındaki etkileşime dayanan bir mekân türü koymuştur.

Prak, bir ilişkiler dizisi olarak tanımladığı mekânı, fiziksel, kavramsal ve davranışsal olmak üzere üçe ayırmıştır. Algısal mekânı kavramsal mekânın bir alt kategorisi olarak görürken, kavramsal mekân görülen mekândır. Fiziksel mekân ise

kavramsal mekânla aynı yerde bitmez, örneğin odada pencereyi açmakla fiziksel mekân değişir ama kavramsal mekân değişmez.[26]

Jeodıcke ise mekânı tanımlarken mekânsal alan ve mekânsal kap kavramlarından faydalanır. Mekânsal kapta mekân, yüksek dış yoğunluk ve düşük iç mekânsal yoğunluğu aktarırken, mekân kapatılmış bir şeydir. Mekânsal alanda ise mekân, düşük dış ve yüksek iç mekânsal yoğunluğa sahiptir. Mekân nesneler arasında kalan bir alandır. Ayrıca Jeodicke, mekânın kenarlarını tanımlayan noktaların farklılıklarına göre de mekânı mimari mekân, kentsel mekân ve doğal mekân olarak üçe ayırır. Bu mekân türlerini birbirinden ayıran bina elemanları grubu, bina, sokak, açık genel mekân ufuk, gökyüzü gibi doğal elemanlar ve ürünleridir.

Polincare, mekânı algılanabilir mekân ve fiziksel mekân olarak ikiye ayırırken, algılanabilir mekânı da görsel algılanabilir mekân, dokunarak algılanabilir mekân ve hareket mekânları olarak üçe ayırır. Fiziksel mekân ise, sürekli, sonsuz, homojen, üç boyutlu ve izotropiktir.

Norbey'in mekân sınıflaması ise beş unsurdan oluşur.

i. Fiziksel eylem mekânı olarak da adlandırılan cisimsel mekân, kişiyi doğayla bütünleştiren, davranış ve aktivitelerini belirleyen mekândır.

ii. Algısal mekânda, kişinin deneyim ve özel eylemlerinin yoğunluğu algının yoğunluğunu arttırmaktadır.

iii. Varoluş mekânında ise kişi kültürel, sosyal bir bütünün parçası olduğunu hisseder.

iv. Kavramsal mekân sayesinde mekânı düşünürken, zihinsel anlamda da resim çektirmiş olur.

v. Mekânı anlayabilmek için, gerekli araçları belirleyen, semboller oluşturan mekân ise mantıksal mekândır.

[26] Çınar, s. 4-10.

Beyoğlu'nda elçiliklerin kurulmaya başlamasından sonra, buraya gelen devlet adamları ve onlara hizmet edenlerin oluşturduğu küçük yabancı azınlıklar, kısa bir zaman sonra kendi mimari mekânlarını da üretmişlerdir. Bu mekânlarda, geldikleri yerlerin kültürel özelliklerini de ortaya koymuşlar, bu sayede de kendilerini o mekânın ve de Beyoğlu'nun bir parçası olarak görmeye ve varlık kazanmaya başlamışlardır. Bu yeni mimari mekânlar, estetik açıdan da oldukça değerli örnekler sunmuşlar ve Beyoğlu siluetine adeta anıtsal bir güzellik katmışlardır. Yeni kurulan görkemli ve estetik elçilik binaları ile bunların etrafında kümelenen konut alanları, Beyoğlu'nda küçük ölçekli yeni mahallelerin oluşmasını sağlamış, kendi kültürlerini kendi mimarileri sayesinde korumaya çalışan bu azınlıkların nicelik ve çeşitliliği arttıkça da Beyoğlu gittikçe kozmopolit, renkli ve canlı bir yer olmaya başlamıştır. Beyoğlu'nda mekân oluşumuna kültürün katkısının somut örnekleri bu yapılarda görünür alana çıkmakta ve izlenmektedir. Bu konutların mimarisi, geleneksel Türk-İslam mimarisinden farklı olarak kargir nitelikli ve dışa dönük yapılar olarak nitelik kazanmıştır.

1.3.3.Varoluşsal Mekân

Varoluş, insanın dünyada yer ettiği mekân sayesinde bir anlam kazanır. Kişi, mekânsal ilişkileri kavrayarak amaçlarını dışa vurur. Varolmanın temel özelliği olan "ait olma" sayesinde inşa edilen ve bir yaşam deneyimi olan mekân, insan varlığı ile, Heidegger' in deyimiyle "birbirlerinden boşanamaz" iki varlık gibidir. Varoluş mekânı, insanın çevreyle etkileşimiyle ortaya çıkar ve insanın dünyadaki varlığını simgeler. İçinde yer kapladığı, hareket ettiği mekân sayesinde varolan insan, hem maddi hem de ruhsal bakımdan mekânla etkileşim halindedir. İnsanın yaşadığı gerçeklik mekâna, mekân da insana yansır. Bu karşılıklı etkileşim sayesinde insan ve mekân bütünleşip, bir tür özdeşlik ilişkisi gelişir.[27]

İnsanın, hayatın anlamını kavradığı varoluş mekânını Schulz, "şey, eşya, ev, kent, doğa ve coğrafya" seviyelerinde irdeler. En alt seviyede olan "şey"in insan tarafından bilinen kesin bir formu vardır. Eşya, vücut sayesinde kavranır. İnsanın varlıksal merkezi durumundaki ev, değişik mekânsal karakterleri açığa çıkaran bir sistemdir. Kentsel seviyede ise, bireysel ve sosyal fonksiyonların karmaşık bir

[27] Çınar, s. 11-16.

fonksiyonu ortaya çıkar. Doğal çevre, insanın doğal çevreyle ilişkisinin bir sonucuyken, coğrafya varoluş mekânının potansiyel elemanıdır. Kişi bu seviyelerdeki, fiziksel, psikolojik, sosyal ve kültürel çevre ve nesnelerle kurduğu ilişki sayesinde varolur. Varoluş mekânı, birbirinin içine geçmiş pek çok sistemin bir ürünü ve insan ile çevresi arasındaki ilişki ve işbirliğinin kaynağıdır. Mekân, insana varolduğunu hissettiriyorsa kişi o özel yere ait olmuş olur. Bir mekâna ait olmayı Schulz, " kolektif, kamusal ve özel" olmak üzere üçe ayırıyor. Kolektif ait oluşta birey, yerleşim sayesinde, hayatın pek çok yanını diğer insanlarla bir araya gelerek paylaşır. Kurum ile somut bir nitelik kazanan kamusal ait oluşta birey, diğer bireylerle bir olgu etrafında bir araya gelir ortak değerleri paylaşır. Ev ile şekillenen özel ait oluşta ise, insan kendi dünyasını yaşar.

Mimarinin görevi, kişinin "ait olmasına" yardım edecek anlamlı mekanlar oluşturarak, yerleşik düzeni ile anlam kazanıp, kendini güvende hissetmesini sağlamaktır.

1.3.3.1. Varoluş Mekânının Yapısı

Mimarlığın psikolojik ve pratik yönleri vardır. Mimari; modern hayatın güçlük ve çelişkilerini karşılama zorunluluğunu çeşitli sembollerle giderir ve yaşamı bu sembollerle somutlaştırır. Varoluşsal mekân, yönelme ve kişilik gibi, birbirini tamamlayan iki bölüme ayrılmıştır. İnsan, varoluşunun kaynağı olan sembolleri yaşadığı çevrede bulup, psikolojik ihtiyaçları olan kişilik ve yönlenme sayesinde anlamlandırdığı için orada ikamet eder ve ancak böylelikle mekânların ruhundan söz edilebilir ve bu sayede de orası aidiyeti simgeleyen bir "yer" olur.[28]

Varoluşsal mekân, hem somut hem de soyut öğeleri içermektedir. İnsanın mekâna olan varoluşsal ilgisi, çevresindeki yaşamsal ilişkileri kavrama, olay ve eylemlerden meydana gelen dünyayı anlama yeteneğinden kaynaklanmaktadır. İnsan dikkatini fiziksel şeylere verirken, diğer insanlarla olan etkileşimlerini devam ettirir, anlamlarını kavrar. Değişik nesnelere, zihinsel ya da duygusal nedenlerle yönelse de kendisi ve çevresi arasında her zaman dinamik bir ilişki içindedir.

[28] Çınar, s. 17-23.

Zevi, varoluş mekânı "içsel mekân" ve " kentsel mekân" diye ikili bir ayrıma tabi tutar. Binanın kendisi iç mekânı oluştururken, bu bina ile etrafındaki binalar dış mekân, yani kentsel mekânı oluştururlar. Binaya asıl değerini iç mekânın verdiğini kabul etmekle birlikte kapalı mekânları, sokak, cadde ve meydanların mimariye kattığı mekânsal değeri ortaya çıkararak, kentsel mekânın önemine vurgu yapar.[29]

Krier'e göreyse, iç mekân mahremiyetin, dış mekânsa hareketin simgesidir. Meydan ve sokaklarıyla ikili bir sınıflandırmaya tabi tuttuğu kentsel mekânın, geometrik özellikleri ve estetik nitelikleriyle okunabildiğini söyler.[30]

1.4. KÜLTÜR-MEKÂN İLİŞKİSİ VEYA ETKİLEŞİMİ

Mimarinin sınırlarını, kendisine şekil veren kültür çizer. İnsanlar göçebe zamanlarından itibaren, ürettikleri kültürel yapıyı mekânlarına taşımışlardır. Rapoport, her toplumun, kültürel değerlerine göre biçimlenen ve değişime karşı olan formlara sahip olduğunu söyler. Gelecek, bilinçli ya da bilinçsiz, bir kültürün fiziksel forma geçişidir. Kültür, bir bina ya da çevrenin kendi kimlini kazanmasına büyük katkı yapar. Kültürel değerlerin mekân üzerindeki etkisi, İstanbul gibi şehirlerin yapıları incelendiğinde somut olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta ayrı kültüre sahip toplumların farklı bir doğal çevreye girseler bile, mekânlarında yine kendi öz kültürlerini yaşattıkları izlenmektedir. Bu durum eski Türk evlerinde kolayca görülebilmektedir. Geniş Osmanlı coğrafyası içinde Ege sahil kasabalarında yan yana duran Rum ve Türk evlerinde olduğu gibi, Filibe'deki bir Türk evini mekânsal kurgusu Halep'te de ortaya çıkabilmektedir.

Kültür, toplumun yaşam tarzını, estetik anlayışını biçimlendirir. Farklı kültürlerin farklı üslupları bu biçimlenme süreciyle oluşur. Toplumların yapısını yansıtan sokak, cadde, meydan ve konut gibi mekânsal elemanlar, kültürel ya da mimari çevreyi oluşturur. İnsanın çevresiyle ilişkisinde kültür, mekânın belirleyici niteliğidir. Mekânlar, kültürün en önemli yaşamsal kanıtıdırlar.[31]

---

[29] Bruno Zevi, **Mimariyi Görmeyi Öğrenmek**, Çev. D. Divanlıoğlu, İstanbul: Birsen Yayınevi, 1990, s. 8-12.
[30] Çınar, s. 23-26.
[31] Çınar, s. 82-83.

Kültürün mekân üzerindeki etkileri İstanbul örneğinde de berrak bir biçimde görünür alana çıkmaktadır. Artan ekonomik ve ticari gücüyle birlikte, siyasal, ekonomik ve kültürel bir merkez haline gelen Bizans'ın Konstantiniyye'sinde dönemin sosyal, dinsel ve idari yapılanmasının mekâna yansımasını, imparatorların taç giydiği, görkemiyle siyasal gücün meşruiyet kaynağı olan Ayasofya'da ve sosyal, siyasal ve dinsel farklılık ve tercihlerin mekânı olan Hipodrom'da tüm ihtişamıyla izlenebilir.[32] Gerek Bizans, gerekse Osmanlı döneminde 18.yy'a değin mekânsal yapı ve bu mekânsal yapının getirdiği hiyerarşide çok fazla bir değişiklik yaşanmamıştır. Merkezi yönetim alanı ve iş bölgelerini oluşturan merkezler genelde aynı bölgelerde kurulmuş ve birbirinin devamı olmuşlardır. Bu, Osmanlı Devleti'nin 18.yy'a kadar ekonomik ve sosyal niteliklerinde fazla bir değişiklik olmamasından kaynaklanır. Geleneksel toplumun, yetersiz işbölümü, organik enerji ve işbölümüne dayanan ekonomik yaşamı ve buna göre oluşan sosyal tabakalaşması kentsel ortamda da buna uyan bir mekânsal yapı ortaya çıkarmıştır.[33] İstanbul'un hem Bizans hem de Osmanlı dönemlerinde görülen ortak özelliği ise, geleneksel kentlerde özellikle konut alanlarında görülen farklılaşmaların, gelir ve statü farklılıklarından değil, dini ve etnik farklılıklardan kaynaklanmasıdır.[34]

Kültürel biçimler, toplumun dünya görüşüne, yaşam tarzına göre belirlenir ve değişim süreci ile bu biçimlenmelerin üretimi devam eder. Örneğin İslam şehri sokağının en önemli özellikleri, içeriye dönük ev, dar, gölgeli sokak, üstü kapalı pazar yeri ve mahallenin çeşmesidir. Kurak bölgelerde sokak, hava hareketi ve ısı alışverişi için elverişli bir akstır ve adeta kentsel klima görevi görür. Sokaklar, doğu-batı, ya da kuzey-güney yönündedir. Böylece yolun bir yanı güneşliyken, bir yanı gölgeli olur. Türklerde ise, cami avluları ve çeşme meydanlarında ağaç bulunur. Osmanlı külliyeleri çağının birer sosyal merkezi olarak, sosyal kaynaşma alanıdırlar. Evler genelde sade ve gösterişten uzaktır. Dıştaki sokak aksına sırtını dönen Türk evi, iç avlu ve bahçe ile bütünleşir. Türk-İslam şehirlerinde çıkmaz sokaklar vardır. Bunlar, mahallenin ana yolundan eve giden özel yol bağlantılarıdır. Avlu, bahçe, kiler, ahır ve ambarı saklayan

[32] Sadetin Ökten ve Aynur Can, " Fetihten Günümüze İstanbul Kent Mekânının Oluşumu", **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara, Cilt 10, s. 544.
[33] İlber Ortaylı, " İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış", **Amme İdaresi Dergisi**, s. 77.
[34] Ortaylı, s. 85.

duvarlarıyla, arsanın eğri büğrülüğünü düzelten, çeşitli yönlerden taşan çıkmalar, kent sokaklarına özgün bir hava vermiştir. Sokakların bu durumu, kuvvetli aile yaşamı ve zayıf örgütlenmiş kentliliğin göstergesi olarak yorumlanmaktadır.[35]

Osmanlı döneminde sokakların dar kıvrımlı, cumba ve kafeslerle süslü yapısı, kültürel anlamda içe dönük/ kapalı bir toplumsal hayatın ifadesidir. Çıkmaz sokakların ortaya çıkış nedeni ise, bu alanın sokak sakinlerince en fazla yararlanacakları şekilde özelleştirilmesi süreci olmasıdır. Batı kent imajının çıkmaz sokak kavramına olumsuz bakması, bu tip yerlerin kamusaldan bireysele geçişi olanaksız kılmasından kaynaklanır. Oysa İslam kenti, kişilerin bir mahalleden diğerine rahatça geçebilecekleri bir alan değildir. Kapı, çarşı, büyük cami gibi kamusal niteliği çok belirgin yerlerden en özel mekân olan eve büyük sokak, çıkmaz sokak aracılığıyla, yani, kamudan özele geçen bir ilerleme ile gidilir. Çıkmaz sokak, mahremiyetin ve korunmanın mümkün olduğu alanlardır. Kozmopolit bir kentte yaşayan insanların güvenlik gereksinmelerinin yoğunluğu, farklı din ve ırktan insanların yaşadıkları mekânı ve onun biçimlenmesini etkilemektedir.[36]

17.yy' a kadar İstanbul'da konut mimarisinin, yabancı gezginlerin eserlerinde de gözlemlendiği biçimde, anıtsal mimariye nazaran oldukça sıradan olmasının dinsel, kültürel nedenleri vardır. Konut mimarisi Anadolu'da olduğu gibi İstanbul'da da 16.yüzyılın sonlarında gelişmeye başlamıştır. İstanbul'da çıkan yangınlara ve dolayısıyla yasaklamalara rağmen ahşap konut tekniği geçerliliği uzunca bir süre korumuştur. Kuşkusuz bunun ekonomik ve kültürel nedenleri vardı. Ahşabın kolay bulunan ve ucuz bir malzeme olmasının yanında, kültürel neden, İslam geleneğinde evin ikincil konumda olması, geçici yaşamsal statüsüdür. Kişinin dünyadaki evinin geçici olduğuna duyulan inanç, konutların kalıcı olmalarını engellemiştir. Türk ve İslam kültürlerindeki göçebelik kültürünün eğilimleriyle çadırın her zaman taşınabilir ve yaşamsal açıdan da yerine başka bir şey konulabilmesi ve İslam'da peygamberin öğütlediği ebedi cennetin yanında önemsiz bir varlık olması, konut mimarisinin gelişimini engellemiş ve gösterişten uzak, basit, sade ve işlevsel konutlar tercih edilmiştir. Konut mimarisinin gelişmesine engel bir neden de bürokratların durumudur.

[35] Çınar, s. 85-87.
[36] Ökten ve Can, s. 551.

Devletin ileri gelenleri vefat ettiğinde, resmi statüleri belli olmayan bürokratların mallarına Sultan tarafından el konabiliyordu. Onlar da konaklarını yalnızca iktidarda oldukları süre içerisinde kullanabilmek amacıyla yapıyorlardı. Eğer İstanbul'da Rönesans sarayı yoksa bu, kaynakların ya da işçiliğin yetersizliğinden değil, soylu sınıfının olmamasından, burjuva sınıfının çok yavaş ve çok geç ortaya çıkmasından ve de en önemlisi, sadece günlük yaşamın önemine inanan bir yaşam felsefesinden kaynaklanır. Türk konut mimarlığı, Türk-İslam dünya görüşü, yerleşme özellikleri, kişi ve ailenin toplumsal statüleri, hükümdar-kul ilişkisinin etkisinde tüketici ve geçici bir yapı ekonomisinin bir sonucu olarak ifade edilmektedir.[37]

İstanbul'da klasik dönemde halkın yaşadığı yerler, yani konut alanları cami merkez alınarak, etrafında bekâr odaları ve hanların bulunduğu iş bölgesinden sonra başlıyordu. Merkezi ve iç kısımda Müslüman nüfus yaşarken, periferide gayrimüslim azınlığın oturduğu bir dinsel-etnik hiyerarşi söz konusuydu.[38]

Mahremiyetin önem kazandığı, içe dönük toplumlar, ev ile sokak aksı arasında geçiş noktaları bulundururken, açık toplumlar bu geçişe fazla ihtiyaç duymazlar. Sokak aksı ile konut alanları, farklı yaşam biçimleri ile, farklı dünya görüşlerinin sembollerle ifadesidir. Sosyal ve kültürel farklılıklar, mekânların coğrafyasını ve insanların ilişkilerini etkiler. İnsanların mekân içinde aralarındaki ilişkilerin niteliği de onların kültürüyle etkileşim halindedirler.[39]

İstanbul'da kültür etkileşiminin doğurduğu mekânsal yapılanmadaki hiyerarşi, daha Bizans döneminde egemendi. Zamanın önemli balıkçılık merkezi antrepo deposu olan İstanbul'da liman ve pazarın hemen arkasındaki konut bölgesinde, ilk sırada balıkçılar ile düşük gelir grupları otururken, yüksek tabak ve tüccar ise, Akropol'ün etrafında Agora ve civarında oturuyor, resmi binalar da bu bölgede bulunuyordu.[40] Fetihten sonra mahalleler, bir zamanlar kilise olan camilerin etrafına kurulmaya devam etmiş, isimlerini de genellikle bu camilerden almışlardır. Fetihten sonraki yerleştirme

[37] Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis**, 2. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 274-277.
[38] Ökten ve Can, s. 548.
[39] Çınar, s. 92.
[40] Ortaylı, s. 77.

süreci geleneksel şehrin tipik yerleşme kalıplarını bozmamıştır. Geleneksel mahallelerde olduğu gibi Osmanlı mahallesinde de zengin, fakir aynı yerde oturmaktaydı. Ortada cami, okul ve hamam bulunur, mahalle nüfusu topluca bir cemaat sayılırdı. Bekârlar ise iş bölgesinde bulunan "bekâr hanları"nda kalırlardı.[41]

Karoly Kos, klasik dönem İstanbul evlerini anlatırken kültürün mekâna yansımasını şöyle özetlemektedir[42]:

" Dar sokaklar üzerindeki gri ve kahverengi renkteki evlerin tekdüzeliği can sıkıcı değildir; sadelikleri bu evlere ayrı bir hava, ayrı bir özellik kazandırmaktadır. Sokaklarda sessizlik ve güven hakimdir, kapılar daima kapalı, pencereler kepenklidir. Kafeslerin arkasında gölgeler dolaşmakta, güneş yarı karanlık sokaklara keskin bir ışık lekesi yapmakta ve evler bu lekelerin arasında koyu bir nokta olarak kalmaktadır. Renkler asla bir süs görünümüne bürünmemiştir bu şehirde. Her şey daha açık, daha sıcak ve daha taze, daha da doğal hale gelmiştir".

Klasik dönem Osmanlı konutları, Osmanlı kültürünün özgün üslubunun yansımasıdırlar. Bunun arkasında da, insanın ölümlü oluşunu ön plana çıkaran dünya malını geçici gören bir felsefi anlayış yatar.

Osmanlı'da Lale Devri'yle beraber, içe dönük yaşamaya alışmış bir toplum, ilk kez kentsel ölçekte bir dışa dönük yaşamla tanışmıştır. Osmanlı toplumu, kentsel anlamda da gerçek bir Batılılaşma sürecine girmiştir. Artık dinsel bağlar ikinci plana atılmaya başlıyordu. Lale Devri kültürel ve toplumsal açılımlarıyla Osmanlı kültüründe çok önemli bir kırılmayı betimler. İlk kez bu dönemde anıtsal ölçekli dinsel yapıların yerine kamu ve özel sivil mimarlık örneklerine ağırlık verilmiştir. İlk Türk elçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa'yı ziyaretiyle beraber, Osmanlı reformları Fransız kaynaklı olmuştur. Bu dönemde ilk kez anıtsal boyutlarda meydan çeşmeleri yapılmış, böylece çeşmeler iki boyutlu yüzeysel tasarım olmaktan çıkıp, kentsel mekânın bağımsız unsurları olmuşlardır. Böylece ilk defa bir yapı, kentsel mekânı tamamlayan bir nesne olarak görülüyordu.[43] Lale Devri'nde başlayan bu yaygın çeşme

[41] Ortaylı, s. 85-86.
[42] Ökten ve Can, s. 549.
[43] Kuban, s. 308-312.

ve sebil yapımı Osmanlı mimarisinde kente, sokağa, dış çevreye, işlevini dışsal ilişkilerinde belirleyen bir yapı anlayışına geçişin de ifadesi olarak yorumlanmaktadır.[44] 18. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'un iki mimari yüzü vardı. Bunlardan ilki, modern askeri kurumların gelişmesi sonucu ortaya çıkan kentsel ölçek, ikincisi kentin çehresini tümüyle değiştiren mimari üsluptur. Bunların her ikisi de kaynağını, Fransız sanatçı ve mühendislerden almıştır.[45]

Tanzimat'ın getirdiği hukuk eşitliği ilkesi, mimarlık alanında yansımaları olsa da, kat yüksekliği konusunda eşitsizlik giderilmiştir. Artık etnik ya da dini gruplara göre değil, sosyal statü ve gelir dağılımına dayalı bir mekânsal ayrışma başlamıştır.[46]

18. yüzyılda pek çok yapı inşa edilmesine rağmen, İstanbul hala surlarla çevrili bir yerdi. Artık çarşı içlerindeki ahşap dükkânların, Kapalıçarşı'nın ve eski hanların yerini yüksek taş hanlar alıyordu. Yine aynı yüzyılın sonlarına doğru yabancı yaklaşımla yapılan yeni tersane yapıları, askeri kışlalar ve okullar, 19. yüzyılın kozmopolit İstanbul'unun habercileriydi.[47]

İstanbul'da bilinçli olarak korunan tek açık meydan Hipodrom (Atmeydanı) dur. Bunun dışındaki meydanlar, üzerinde derme-çatma yapıların bulunduğu kent içindeki ya da dışındaki pazar alanları ya da boş alanlardı ve bunlar, işlevsel ama tasarlanmış mekânlar olmayıp, açık hava etkinliklerinin, spor gösterilerinin yapıldığı yerlerdi. Türkler, ancak Lale Devri'nde ortaya çıkan büyük meydan çeşmeleri ve onların çevrelerinde kendiliğinden oluşan alanlarla meydan kavramını bulmuşlardı. Eski sokak dokusundan da anlaşılacağı gibi, özel mekân ve kamu mekânı arasındaki karşıtlık İstanbul'da özel mekân için kullanılmış, sokaklar tamamen kamusal bir nitelik kazanmamışlardır. İstanbul kentsel mekanında eksik olan geometrik disiplin, buna neden olacak kültürel motivasyon eksikliğine bağlanmaktadır. Ancak bu, bir tür eksiklikle tanımlanan mekansal yapılanma ve düzenleme anlayışının farklı bir felsefi alt

[44] Afife Batur, " Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 2, s. 1042.
[45] Kuban, s. 324-325.
[46] Batur, s. 1047.
[47] Kuban, s. 327.

yapıdan beslenen, toplumsal değerler sisteminin yansıdığı özgün bir form olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.[48]

İstanbul'da yangınlardan sonra yapılan her yeni inşaat sokak yapısını daha da karmaşıklaştırmış, özgün düzenini bozmuştur. II. Dünya Savaşı'na kadar bütün modernleşme çabalarına rağmen, eski mahalleler çoğunlukla dar, taş döşeli sokaklar, iki-üç katlı ahşap evler, içinde birkaç meyve ağacı ve kuyu bulunan küçük ve doğal bahçelerden oluşuyordu. Sokaklar düzenleriyle ve onları çevreleyen mimarileriyle toplum kültürünün en güzel yansıdığı yerlerdir. Yapılar, ya herhangi bir düzen kaygısı olmadan sırt sırta sıkıştırılmış ya da gevşek bir mekânsal ilişki içinde yerleştirilmiştir. Ulaşılabilirlik ve iç mekân düzenleri, dış mekân tasarımından daha önemli olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarsına kadar kentsel mekân ekonomik ir gücün yansıması olarak izlenmemiştir.[49]

İstanbul'da fetihten sonra yapılan ilk yapılar karışık teknikteki küçük evlerdir. Kervansaray, han ve dükkân gibi daha büyük yapılar, moloz ve taş kerpiçten yapılıyor, döşeme ve çatılarında ahşap kullanılıyordu. İstanbul'da 17.yüzyıldan 20.yüzyılın ilk yarısına kadar konutlar genellikle ahşaptır. Moltke, evlerin yapımını şöyle anlatır[50]:

"İstanbul evleri bütünüyle ahşap. Sultanların sarayları bile büyük ahşap kulübelerden başka bir şey değil. Taş temeller üstüne oldukça dayanıksız, çok yüksek çerçeveler yerleştiriyorlar, bunları tahtalarla kaplayıp, içerden sıvayla kapatıyorlar. Çatıları kiremit örtülü. Kısa sürede büyük bir evi bitiriyorlar. Öte yandan itiraf etmeli ki, böyle bir evde yaşamak, her zaman rutubetli olan ve hiçbir zaman bir ahşap ev kadar aydınlık, havadar ve güneşli olmayan taş evlerde yaşamaktan daha rahat. Burada güzel bir evin en tipik özelliği, duvarların dörtte üçünün pencereli olması. Ve bu sadece ahşap evlerde olanaklı olabilir".

Türk evlerinde öncelik, sağlamlık ve kalıcılıkta değildir. Evler hafif, rahat ve aydınlıktır. Geçici, fakat rahat ve işlevsel bir evi, sağlamlık, statü ve biçimciliğe yeğlemişlerdir.

[48] Kuban, s. 339.
[49] Kuban, s. 340-341.
[50] Kuban, s. 342.

İstanbul'un büyük bahçeleri, cami avlularıydı. Büyük külliyelerin dış avluları, küçük cami ve mescidlerin bahçeleri meyve ağaçları ve çiçeklerle bezeli, birer park gibiydi. Ağaçlıklı diğer bir alan ise mezarlıklardır. Kentin bitki örtüsünün ana unsuru bahçelerdir. Büyük, küçük her evin iyi kötü bir bahçesi bulunurdu. Bu sayede kadınlar, günlük etkinliklerine dayalı bir ev ekonomisini ve onların açık hava ihtiyaçlarını gideriyorlardı.[51]

İstanbul sokaklarının dar oluşu ve meydanların bulunmaması Avrupalı gezginler tarafından her zaman olumsuz eleştirilere konu olmuştur.

1800'lü yıllarda çıkarılan Enbiye Nizamnameleri, Şehremaneti ile Belediye dairelerinin kurulmasıyla birlikte değişen kentsel yapının ortaya çıkardığı mekânsal ortam, artık dinsel yargı sınırlarının dışında ve onun kurallarıyla şekillenmeyen bir yerdi. Ortaya çıkan yeni kent, geleneksel yapının tersiydi.[52]

Geleneksel yapının, hem fiziksel hem de toplumsal anlamda Avrupalılaşması, 19. yüzyılda hızlanmıştır. Reformlar ilk önce orduda başladığından, yeni kentsel görünümün ilk öğeleri de, yerleşim alanlarının sınırları dışına yapılan büyük askeri kışlalar olmuştur. Kışlaların etrafına kurulan yeni yerleşmelerle birlikte, kozmopolit ve seçmeci bir başkent ortaya çıkmıştır. Izgara planlı mahalleler ve askeri kışlalar, kentin geleneksel görünümüyle zıt yeni tutum ve boyutlar ortaya çıkarmıştır. Askeri kışlalar, ev sahiplerinin bireysel kültürlerinin şekillendirdiği klasik İstanbul'un dokusunu ve büyük yapıların bile hacimsel anlamda baskın olmadığı geleneksel çevrenin mekânsal yansımasını alt üst etmişti. Geleneksel ahşap evlerden oluşan eski mahallelerle, yeni kargir yapılarıyla gelişen Beyoğlu ve Şişli bölgeleri, sadece iki ayrı kültürün varlığını değil, toplumun büyük kesimleri arasındaki derin ekonomik uçurumları da anlatıyordu. 19. yüzyıl sonu ile 20.yüzyılın başlarında eski kent, yeni mahallelerin düz sokakları arasında kayboluyordu. Eski kent dokularını koruyan geleneksel mahalleler, yoksul ve bakımsız ahşap evleriyle eski kültürü yaşatmaya devam ediyordu.[53]

[51] Kuban, s. 342-343.
[52] Kuban, s. 351-354.
[53] Kuban, s. 363-366.

Osmanlı'nın modernleşme çabalarının kent mekânına yansıması önce kışlalar sonra da fabrikalarda olmuştur. Fabrikalar zamanla periferiye yayılmışlardır. Bu çerçevede değişen tüketim kalıplarının ve yaşama biçiminin ortaya çıkardığı lüks tüketim dükkânları, tiyatro ve eğlence yerleri ve pastanelerin Beyoğlu'nda yaygınlaştığı izlenmektedir. Modernleşme çabalarının, kentsel yapı ve sosyo-kültürel yapıdaki değişiklikler sonucunda konutlarda köklü değişiklikler olmuştur. Bitişiklik, küçük dar parseller üzerinde yer alma, cephe-yol çizgisi sürekliliği, yangın duvarları, giriş kapılarının doğrudan sokağa açılması, zemin kat kullanımı gibi Batılı üslup ve öğeler, biçimsel kurguya yansımış, bu da konutlara bir geçiş dönemi niteliği kazandırmıştır.[54]

Önce sıra evler, sonra da apartmanlaşma, Beyoğlu'nda ve gayrimüslim mahallelerde dinsel ve etnik kökene bağlı olarak değil, orta tabakalaşmaya, banka, şirket gibi örgütlü işyerlerinde çalışanlara ve bunların sayılarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Apartmanlar dışa dönüklüğü temsil ederken, buralarda da mahremiyeti sağlamaya yönelik tedbirlerin alındığı bilinmektedir. Bu dönemde İstanbul'da gelir düzeyi ve sosyal statü ağırlıklı bir mekânsal değişim yaşamıştır.[55]

İstanbul'da şehrin geleneksel yapısındaki mekânsal değişiklikler ilk olarak 18. yüzyılda meydana geldi. Ülkenin ekonomik yapısında köklü değişiklikler olmasa da, bürokrasinin elinde toplanan servet, gösterişçi tüketimi arttırmaktaydı. Bir taraftan da Karadeniz ulaşımını kontrollerine alan armatör Rumlar ve ilk elçilik heyetleri yeni bir yaşam biçiminin habercileriydi. Boğazdaki küçük köyler birer birer sayfiye haline geliyordu. Mühendishane ve modern kışlaların da yapıldığı şehrin mekansal yapısında sahte bir banliyöleşme ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni gösterişçi tüketim ve kamusal harcamalardır. Bu dönemde Anadolu'dan kopup gelen bekâr erkekler ile aileler, şehri yığınlar halinde dolduruyorlardı. İş bölgelerinde bekârların yaşadığı geniş sefalet bölgeleri oluştu. Mekânsal yapıdaki temel değişiklikler, yani, banliyölerin ve gecekondu mahallelerinin ortaya çıkması, 19.yüzyıl modernleşmesinin bir sonucudur.[56]

19. yüzyılda, İstanbul'da şehrin mekânsal yapılanmasında ortaya çıkan değişiklikleri gecekondulaşma, banliyölerin doğuşu, sınıfsal yapının ayrıntılarıyla

[54] Ökten ve Can, s. 554-555.
[55] Ökten ve Can, s. 556.
[56] Ortaylı, s. 92-93

mekâna yansıması, iş merkezlerindeki değişme ve kaymalar sonucu çift merkezli bir yapının doğuşu, geçiş bölgesinin belirgin olarak ortaya çıkması ve daha önce entegre olmayan çeşitli semtlerin merkezle organik bir bütünleşmeye gitmesi (ki bunda kent içi ulaşımın modernleşmesinin etkisi büyüktür) şeklinde özetlenebilir. Artık İstanbul, Batılı tüccar, komisyoncu, inşaatçı ve bankerlerin oluşturduğu bir kalabalığın yaşayabileceği bir kent haline gelmiştir. Demiryolu ve denizyolu ulaşımındaki gelişmeler de kentin mekânsal yapısındaki değişmeleri tetiklemiştir.

Kentin mekânsal yapısındaki bu değişiklikleri inceleyebilmek için, kentsel faaliyet alanlarına daha yakından bakılması önerilmektedir. İş bölgelerindeki değişen ticari yapı, modern anlamda uzmanlaşma ve daha çok dış dünya ile olan ilişkilerin yoğun olduğu Galata ve Beyoğlu'nda görülmektedir. Ticarethane, büyük mağaza ve bankalar burada yoğunlaşmıştı.[57] Pera'daki mağazalar, sattıkları ürünlerin çeşitliliği ve kalitesi açısından Avrupa'dakilerden farklı değildi. Görkemli apartmanlar, hanlar ve pasajların zemin katlarında yer alan ve Pera Caddesi'ne açılan bu mağazalar, bölgenin faaliyetlerinde önemli bir işleve sahiptirler.[58] Aktif bir iş merkezi olan Karaköy'ün Beyoğlu konut bölgesi ile ilişkisinin artması, Avrupa'nın ilk metrolarından birinin de buraya yapılmasına neden oldu. Özellikle iş bölgelerindeki uzmanlaşmanın mekâna yansımasını, Beyoğlu'nda açılan mağaza, ticarethane ve depolama faaliyetlerinde izlenmektedir. 1843 yılında İstanbul'a gelen Fransız şair Gerar de Nerval, Beyoğlu'nu kuyumcuları, otelleri, kahveleri ve mağazaları ile tam bir "parizien" olarak nitelendirmektedir.[59]

Konut bölgesi bakımından da Beyoğlu'nda hızlı bir değişim yaşanmıştır. Bitişik düzen binalar ve kargir yapılar artmış, mekânsal biçimlenmeyi etnik karışıklık ve sosyal sınıflaşma belirlemeye başlamıştır. Genişleyen konut alanları bölgenin periferisini ve mezarlıklarını da içine almıştı.[60]

[57] Ortaylı, s. 95-96.
[58] Akın, s. 236.
[59] Çoruk, s. 27.
[60] Ortaylı, s. 96.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KENT KÜLTÜRÜ

2.1. TARİHTE KENTE BAKIŞ

Kentlerin ortaya çıkışında insanların doğasından gelen güvenlik ihtiyacının rolü yadsınamaz. İnsanların varolduğu andan itibaren sahip olduğu korunma içgüdüsüyle, kendisini saran tehlikelerden korunabilmek için ilk sığındığı yerler mağaralar olmuştur. Belli zamanlarda gerçekleşen bu bir araya gelmeler, daha sonraları dinsel ve sanatsal ritüellerle renklenmeye başlamıştır. Bu bölümde, kentin tanımından önce, ortaya çıkış süreci incelenecektir ki bu, kent kavramının açıklanmasını kolaylaştıracaktır.

Bu çerçevede, ilkçağlarda kentin, kendini hangi nitelikleriyle belirginleştirip köyden sıyrılarak "kent" adıyla ifade edilmeye başladığı araştırıldıktan sonra, yerkürenin bugüne kadar bilinen ilk kent devletlerinin bir incelemesi yapılacaktır. Öncelikle Mezopotamya uygarlıklarında kent ele alındıktan sonra Akdeniz ve ticaretin daha da güçlü ve özel hale getirdiği Yunan ve Roma kentleri incelenecektir. Kentlerin, Ortaçağ'da neden büyük bir yok oluşla karşı karşıya kaldıklarını ve nasıl olup ta tekrar kendi küllerinden doğdukları anlatılacaktır. Ortaçağdan sonra tekrar hayata dönen kentlerin rönesans, reform ve aydınlanma devrimiyle gittikçe güçlenmelerinin ve Sanayi Devrimi'nin getirdiği hangi olgularla günümüzün modern kent kavramına ulaştıklarına tanıklık edilecektir. Tezin inceleme örneğinin Beyoğlu olmasından ötürü, Osmanlı Devleti'nde kent kavramının Tanzimat'a kadar geçen süredeki yapısıyla, bundan sonra geçirdiği değişim ve bu değişimde Beyoğlu'nun etkisi araştırılmaya çalışılacaktır. Son olarak kent kavramını insan ile buluşturan ve ona daha da yaklaştıran kentsel mekan elemanları örneklenerek incelenmeye çalışılacaktır.

Şehir sözcüğü, Farsça "şehr" kelimesinden gelmekte, kale, hisar anlamına gelen ve kend, kand sözcüğünden türeyen kent ise, Türkçe kökenli bir sözcüktür.[61] Şehir ve kent kelimelerinin farklı kullanılışları ise temelde çok derin bir tanım farkı ortaya

[61] Aynur Can, İstanbul Kent Dokusunda Bir Tür Konut Tercihi ve Kültürel Yapı Etkileşimi: Rumelihisarı Örneği, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 10.

koymamaktadır. Kimi yazarlarca medeniyetle özdeş tutulan "şehir", daha derin ve geleneksel olanı karşılayan bir tanım iken, bazı yazarlarca kent, modernite ve sonrasını karşılamak için kullanılmıştır.[62]

Batı düşüncesinde kent üzerine yapılan yorumlamalar, onunla ilgili iki zıt kutbu ortaya koymaktadır. Bir tarafta kenti yenilik, toplumsal değişme ve çağdaşlık kavramlarıyla eş tutup, onu ilerleme, uygarlık ve aydınlanmanın taşıyıcısı olarak gören düşünürler bulunurken; diğer tarafta, onu toplumsal hastalık ve ahlaki çöküntülerin kaynağı sayan ve toplumun yıkılmasına neden olduğundan yakınan yazarlar yer almıştır. Bu iki zıt kutup arasından bir de kent ve onun getirdiği yaşamın ilerleme ve düzensizlik, toplumsal sorunlar ve özgürleşme gibi olumlu ve olumsuz unsurları bir arada tuttuğuna işaret eden düşünürler olmuştur.[63] Kent konusundaki tanımlama ve düşüncelerde çeşitlilik ve artış, Sanayi Devriminden sonra büyük bir ivme kazanmıştır. Bu iki farklı kutbun bir arada yaşamasına kadar varan sonuçlar da sanayileşmenin getirdiği hızlı nüfus artışının kaçınılmaz sonuçları olmuştur. Bu karmaşık kent olgusuna gelmeden önce kentin, içinden sıyrıldığı kırsal alanı hatta onun öncesine açıklama getirilmesi uygun görülmektedir.

2.1.1. Geleneksel Kentlerin Ortaya Çıkışı

Kentlerin tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. Zira kent olgusu, insandan soyutlanarak tanınamaz. Kentin tanımını yapabilmek ve onu daha iyi analiz edebilmek için, onun tarihsel arka planının incelenmesi ve eski yapı ve işlevlerinin öncesine uzanmak gerekmektedir. Kentin köklerine inildiğinde, oba, köy, mezra, ilkel sığınak ve toplumsal yaşam eğilimleri ortaya çıkmaktadır. Hayatı boyunca hareket ve yerleşme gibi iki kutup arasında gidip gelen insanoğlu için en ilkel kalıcı yerleşim alanları üreme ve beslenme gibi zorunlu ihtiyaçların giderilebilmesi gereğiyle ortaya çıkmıştır. Kendini başkalarına karşı savunmak amacıyla bir alanı sahiplenme ve güvenlik bandı içinde

[62] Aynur Can, Antik Kent İle Bu Mekanı Üreten Toplumun Değerler Sistemi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Atina Örneği, **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 32.
[63] R.J. Holton, **Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık,** Ruşen Keleş (Çev.), İstanbul: İmge Kitabevi, 1999, s. 12-13.

yerleşme biçimi, ilk kentlerin belirgin özellikleri arasında sayılmaktadır.[64] İlk insanlar, sınırlı alanlarda gezinirken, nüfusun karşılanamayan yiyecek ihtiyaçları için başka yerlere göçmüşlerdir. Önce mağaralarda sonra da ilkel mağara kovuklarında yaşamışlardır.[65] Avcılık ve toplayıcılıkla geçinmenin doğal bir sonucu olarak sürekli göçerek yaşayan göçebe toplulukların, ara sıra da olsa bir araya geldikleri ilk toplanma alanları mağaralar ve mezarlıklar olmuştur. Ölüm sonrasının bilinmezliği karşısında duyulan endişe ve korku, cenazelere törensel bir ilgiyi yoğunlaştırırken, sadece üreme zamanlarında ya da saklanılmış yiyeceklerin tüketimi için değil, duvarlarına yapılan resimlerle pekiştirilen ayinlerle daha iyi bir hayatın temenni edilmesi için gelinen yerler olan mağaralar, ilk köy yerleşimlerinden çok önceleri uygar insan yaşamına ait ilk izler taşımaktadır. Mağaralar, insanların mimari mekan kavramını ilk oluşturduğu, kapalı mekanın tinsel algı ve duygusal coşkuyu arttırıcı etkisini ilk fark ettikleri yerler olmuştur.[66] Mağara duvarlarına çizilen kompozisyonlar, yabanıl hayvanları, av sahnelerini yani insanların yaşamlarında karşılaştığı ve belleklerinde yer edenleri çok gerçekçi bir biçimde ortaya döküyordu. Bu tablolar doğal çevrenin insan tarafından nasıl kavrandığını ortaya çıkarıyordu. Sanat, bu başlangıç döneminde, çevredeki sahnelerin kopya edilmesinden oluşuyordu.[67]

Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen ilk topluluklar yerleşik hayata geçmeden önce, ilk yerleşim alanlarını, yıl boyunca suyun bol olduğu, korunaklı tepecik ve nehir ağızlarında kurmuşlardır. Kent, sabit bir yerleşim yeri olmasından çok önce, insanların belli dönemlerde toplandıkları bir yer olarak varlık kazanmıştır. Kentin ilk tohumlarının, dinsel inançlarla ilişkili olarak insanların bir nevi hac amacıyla gittikleri, bir tür törensel toplanma yerinde atıldığı söylenmektedir.[68]

Yabani besinlerin kısıtlı olması, çok geniş alanlarda çok az sayıda insanın yaşamasına imkan veriyordu. İnsanlar, ancak avlanmayı öğrendikten sonra, yerleşime benzer yığılmalar oluşturmuşlardır.[69]Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insanların, şans

[64] Lewis Mumford, **Tarih Boyunca Kent**, (Çev.) Gürol Koca ve Tamer Tosun , İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007, s. 14-16.
[65] Egon Ernest Begel, " Kentlerin Doğuşu" **Cogito-Kent ve Kültürü**, Sayı, 8, 1996, s. 7.
[66] Mumford, s. 17-20.
[67] Server Tanilli, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası** Cilt 1, 9.Basım, İstanbul: Adam Yayınları, 2005, s. 24.
[68] Mumford, s. 20-21.
[69] Begel, s. 7.

ve yeteneğe ihtiyaç duymadan bol ve güvenilir gıda sağlayabilmeleri, araziyi tarım amacıyla kullanmayı öğrenmeleriyle ortaya çıkmıştır. Bu dönem aynı zamanda hayvanların da evcilleştirilip ehlileştirildiği bir dönem olmuştur. Evcilleştirme, tohumların ekilmesi, diğer tohumlu bitkilerin ıslah edilmesi, sürü hayvanlarının çekme gücünden yararlanılması sonucu kolektif hareket te artmıştır. Böylesine büyük bir tarım devrimini, sürekli göçen bir toplumun yapmasına olanak yoktu. Bitkilerin doğal büyüme süreçlerinin ve doğal süreçlerin baştan sona takip edilmesi için belli bir süre o bölgede kalmak gerekiyordu. Bu dönemde yetiştirilen bitki türleri ve ehlileştirilen hayvanlar sayesinde kalıcı, sürekli yerleşim ve doğal süreçlerin önceden kontrol altına alınması mümkün olmuştur. Bu uzun süreli tarımsal devrim sayesinde kent hayatını mümkün kılan yiyecek ve insan gücü fazlası ile sağlanabilmiştir.[70] Bütün yaşamları avcılığa bağlı olduğu için, geniş bölgelerde küçük gruplar halinde dolaşan insanlar, üretime geçmişler ve bunun sonucu olarak ta ekili topraklarının hemen yanında yerleşmeye başlamışlardır.[71] İlk köy uygarlıkları, tarlalarından uzaklaşamayan ve aynı bölgede çiftçilik yapan insanların oluşturduğu yerleşim alanlarında kurulmuşlardır. Tarımsal verimliliğin henüz düşük olduğu bu dönemlerde, geniş arazilerde yine az sayıda insan yaşıyordu.[72] Tarım köylerinde vahşi hayvan saldırılarından korunmak için yapılan surları çevreleyen hendek ve barikatlar, ilkel bir biçimde de olsa ilk kentsel yapı ve simgeler olarak izlenmektedir. Bu dönemde aletlerin cilalanması ve bilenmesi için gösterilen özen ve sistemli çalışmalar, oldukça geniş bir nüfusa sahip kent topluluğunun fiziksel ve toplumsal yapısı için bir temel hazırlamıştır.[73]

Köy hayatında insanlar, bir yandan saygı duyduğu, diğer yandan karşısında boyun eğdiği doğal güçlerle birlik içinde yaşamış, doğumdan ölüme, hayatın her evresinde, o evreye uygun düşen işlevleri doğal güçlerle uyum içinde yerine getirmiş, kent ortaya çıkmadan çok önceleri, birbirlerinin bütün iyi ve kötü anlarını paylaştığı, komşuluk kültürünü oluşturmuşlardır. Köyün, doğa güçleriyle kurduğu uyumlu birlik ve bireyi güvenle kucaklayan kapalı yapısı da kente taşınmıştır. Kentin aşırı büyümesiyle bu unsurlar büyük ölçüde çözülse de, mahalle ve semtlerde varlığını sürdürmüştür.

[70] Mumford, s. 22-24.
[71] Tanilli, s. 21.
[72] Begel, s. 8.
[73] Mumford, s. 25.

Neolitik çağda yapılan sızdırmaz kaplar sayesinde köylü, her türlü ürününü depolamaya ve yiyeceğini kemirgen hayvan ve haşerelerden korumaya başlamıştır. Kapların bulunmasıyla depolama sayesinde dar zamanlarda kullanılabilecek "artık ürünler" biriktirilmeye başlanmıştır. Artan tohumların, bir sonraki yılın ekimi için bir kenara konması, sermaye birikimine doğru atılmış ilk adım olarak yorumlanmaktadır. Tahıl ambarı, banka, tersane, dükkân gibi pek çok yapı köyde ortaya çıkmış, geliştirilmiş ve kente aktarılmıştır. Sulama kanalı, kale hendeği, kanalizasyon gibi yapılar da otomatik taşıma ve depolama amaçlı kaplardır ki bu keşifler sayesindedir ki, antik kent nihai biçimini alabilmiştir. Kısacası toprağın biçimlendirilmesi, tarım toplumu olgusunun bir karşılığı olarak üretim biçimi ve kültür veya toprak ve kent kültürü doğal ilişki biçimi ve etkileşimi temelde kırsallık gerçeğinden beslenmiştir.[74]

Köy, çamur veya sazdan yapılmış kulübeler etrafında gayet mütevazi bahçe ve ekili alanların olduğu, etrafındaki bataklık ya da ırmaklarda da kuş ve balık avlanan yerdi. Her aile aynı işi yapmakta, aralarındaki işbirliği, yaş ve güce dayanan kaba bir işbölümü niteliğindeydi. Köyün maddi yapısı zaman içinde değişse bile, toplumsal yapı yaşlılardan gençlere hiç değişmeden aktarılan ve çok iyi korunan ahlaki kurallar, atasözleri, hikaye ve kahramanlık destanlarıyla sağlam ve kalıcı bir biçimde varlığını korumuştur. Neolitik çağ tarımı daha sabit ve tutucu bir hale gelmiş, muhafazakarlık ve sabır bu kültürün kilit unsurları olmuştur. Köyler hayat tarzlarını değiştirmeye yönelik herhangi bir itici güçten uzak büyüyüp çoğalmaktaydı. Hayatın ana amacı beslenme ve üremeydi. Kentin ilksel yapıları olan ev, kutsal yapı, sarnıç, kamu yolları, henüz tam anlamıyla pazar yeri özelliği taşımayan agora gibi öğeleriyle ilk olarak köyde şekillenmiştir. Yine, geleneksel bir ahlak yapısı, yönetim, yasa ve adaletin ilk belirtileri de köyün ihtiyarlarından kurulu meclislerinde vardı. Kendiliğinden ortaya çıkan bu meclisler, yönetmek ve yeni kararlar almaktan çok, kabul edilmiş kararlara güncellik kazandırıyordu. Genel olarak köy, gücü ve sorumlulukları dağıtıyor, farklılaşma ve uzmanlaşma potansiyellerini kullanmıyor, tarafsızlık, uyumsuzluk ve keşifler, mümkün olduğunca asgari düzeyde tutuluyordu.

[74] Mumford, s. 27-29.

Bu tarım devrimi devam ederken, kısmen silah zoruyla da olsa insan toplulukları üzerinde, avcının avı üzerinde kurduğu iktidara benzer bir iktidar insanlar üzerinde kurulmaya başladı.[75] Avcı, tarımsal devrim sırasında tarımsal bölgelerden uzaklaşmak zorunda kalmıştı. Köyün yakınlarına kadar gelen küçük av hayvanları, bizzat köylüler tarafından etkisiz hale getirilmiş, büyük vahşi hayvanlar içinse hendekler kazılmıştı. Tarım, avcının fırsatlarını daraltmıştı. Daha önceki dönemlerde usta avcılık yeteneği sayesinde köyü ciddi tehlikelerden koruyan avcı, hoşgörü görmüştü. Yüzyıllar boyunca yaşanılan emniyetli hayat, köylüyü pasif ve uysal hale getirdiğinden, avcının silah ve cesaretine sahip değildi. Zamanla avcı köylüden bir nevi koruma parası talep etmeye başladı. Korkmuş olan köylüler, kendilerini hayvanlara karşı korumayı garanti eden koruyucuya boyun eğdiler. Avcının politik bir kabile reisliğine doğru geçirdiği bu evrim, ona güçlü bir iktidar yolu açmıştı. Artık, eski kültürün reddedilen unsuru olan avcı, tarım topluluğu içinde egemen güç oldu ve bu gücünü artık daha üstün bir yerleşim yerinin yönetimi için kullanacaktı. Silah, artık insanları tehdit etmek ve yönetmek için kullanılacaktı.[76] Yönetici durumunda olan savaşçı sınıf, zamanla kendini diğer sınıftan ayırdı ve bu gruplar, çiftçilere sağladıkları koruma karşılığında ürününden pay almaya başladı. Bu payın büyüklüğünü de tabi güç elinde olan savaşçı belirliyordu. Bunun böyle olduğu yönünde güçlü deliller vardır. Mezopotamya'da aşağı vadide birlikte yaşayan iki soydan Sümerler kentte otururken, Sümer soyundan gelmeyenlerse açık ve alçak olan köylerde oturuyorlardı. İlk kentler, beylerin köylüleri denetim altında tuttuğu yerlerdir.[77]

2.1.2. Uygarlıklar Perspektifinden Kent Forumu

2.1.2.1. Mezopotamya, Eski Yunan ve Roma'da Kent Formu

Yeryüzünde şimdiye kadar bilinen en eski kentler, MÖ. üçüncü ve ikinci bin yıllarda Mezopotamya ile Nil, İndus ve Sarı Irmak vadilerinde verimli tarım ürünlerinin toplanması ve fazlasının takas edilmesini sağlayan yerler olarak ortaya çıkmıştır.[78] Eski

[75] Mumford, s. 30-34.
[76] Mumford, s. 35-38.
[77] Begel, s. 9.
[78] Leonardo Benelevo, **Avrupa Tarihinde Kentler**, Nur Nirven (çev.), 1. Basım, İstanbul: Literatür Yayınları, 2006, s. 7-8.

Yunanların "Mezopotamya" yani, iki ırmak arası adını verdikleri, Asya, Avrupa ve Afrika arasındaki önemli ulaşım yollarının kavşağında bulunan bu bölge, büyük uygarlıkların gelişmesine uygundu.[79] MÖ. 7000'den itibaren Mısır ve Mezopotamya, büyük kuraklaşma sonucunda, büyük nehirlerin bataklıklarla kaplı vadileri tarım için elverişli hale gelmeye başladı. Yabani kuşların, küçük av hayvanlarının ve balıkların bol olduğu bu yerlerde küçük yerleşim yerleri kurulmaya başladı. Ovaların kuruma süreci devam ettikçe, yani tarım arazileri hızla arttı. Ürünleri tehdit eden kuraklık ise, su kanallarının açılması ve suyu ırmak kıyılarından yukarılara taşıyan bir makinenin keşfiyle aşıldı. Tarımsal üretimdeki büyük artışlar, büyük oranda üretim fazlasını ortaya çıkardı.[80] Tarımın temelini oluşturan şey, tarlaların düzenli olarak sulanmasını sağlayan, kanallardan, barajlardan ve bentlerden oluşan sulama sistemiydi. Toprak işlenirken saban, kazma, orak gibi aletler kullanılıyor, taneler de hayvanlara çiğnetilerek ayrılıyordu. En çok tahıl, arpa ve yulaf üretiliyordu. Yağı çıkarılan susam dışında, ağacı ve lifleri kullanılan hurma da önemliydi.[81]

Mezopotamya'nın ilk büyük uygarlığı olan Sümerler, astronomi, yazı, askeri örgütlenme, kanal yapımı, sulama, ticaret ve el sanatlarında oldukça ileri duruma geldiler.[82] Sümerli Ludingirra bundan 4000 yıl önce yazmış olduğu tabletlerde doğup büyüdüğü kent olan Nippur'u anlatırken, göklere uzanan basamaklı kulelerden, arı gibi işleyen çarşılarından, kervanlardan, yollardan, bol ürün veren tarlalardan ve nehirlerde açılan kanallarından bahsederken, sanki günümüzdeki kentlerin atalarını anlatmaktadır.[83] Kentleşme açısından önemli olan, nüfus artışı ve bayındırlık faaliyetlerinin yoğunluğundan çok, beslenme ve hayatta kalma gibi zorunlu amaçlar dışında hizmet etmek üzere ne kadar insanın uzmanlaştığı ve bir topluluk kuracak seviyeye geldiğidir. Mezopotamya uygarlıklarının kentlerinin yüzölçümleri ve nüfusları, günümüzle karşılanmayacak olmasa bile zamanına göre oldukça geniş ve kalabalıktı. Ur kenti 0,89 km2 lik bir alana yayılmışken, Uruk'un surları 3 km2' yi geçiyordu.[84] Aşağı Mezopotamya'da yer alan Lagaş'ın yüzölçümü, sulanmamış topraklarla birlikte, 3000

[79] Tanilli, s. 47.
[80] Mumford, s. 75-78.
[81] Tanilli, s. 49.
[82] Mumford, s. 79.
[83] Muazzez İlmiye Çığ, **Sümerli Ludingirra**, 9. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Nisan 2007, s. 12.
[84] Mumford, s. 81.

km2' ye varıyordu. Nüfusu da 150.000 dolaylarındaydı.[85] Bu gelişmede, yiyecek üretme alanlarının artmasının, taşıma olanaklarının ve o günün teknolojik gelişmesinin payı yadsınamaz. Ludingirra, Yaşadığı kentin gelişmik öyküsünü anlatırken bizi desteklemektedir:

"Atalarım hemen kollarını sıvamış, çoluk çocuk, kadın erkek demeden bütün güçleriyle çalışmaya koyulmuşlar.İki ırmak arasına kazmalarla su yolları, kanallar açarak bataklıkları kurutmuşlar. Kuruyan bataklığın toprağı da öyle verimli olmuş ki,ne ektiyseler tutmuş ve büyümüş, buranın havası çok sıcak olduğundan, kanalların açılması öyle hesaplanmış ki, hem toprağı kurutmaya, hem de sulamaya yarayacak. Kısa zamanda her yer tarlalar, bağlar ve bahçelerle kaplanmış. Bu arada evleri, tapınaklarıyla kentler kurulmaya başlanmış".[86]

Bu kentlerdeki evler de eskiye oranla daha da büyümüşlerdir. Kentlerin diğer bir önemli özelliği de, etrafı bir ya da daha fazla yerleşim halkasıyla çevrili olan surlu kaleleridir. Bu surlar yönetici sınıfı korurken, kente bağımlı olan köylerin de etrafını çevirip, onları da belli bir düzen içinde tutmak için yapılmıştır. İlk kentlerin büyüklüğünü sınırlandıran diğer bir etken de kolektif iletişim sistemlerinin kapsadığı alanla ilgilidir. Kentler, kısa zamanda insanların birbirlerine seslerini rahatlıkla duyurabilecekleri mesafeyi aşan bir büyüklüğe erişseler de, komuta merkezinin çağrısını duyacak insan sayısını aşmamışlardır. İlk kentler, bir yerden bir yere kolayca yürünebilecek veya bir uçtan diğerine sesin kolayca duyulabileceği uzaklıktan öteye gitmemişlerdir.[87]

İlk kentlerde yöneticiler, kesin siyasi hakimiyetlerini iktidarlarını tehdit eden bir unsur olmadığını gördüklerinde, ordu karargahlarını saraya dönüştürmüşlerdir. Kent nüfusunun çekirdeğini, hükümdarın maiyeti, ruhban sınıfı ve emrindekiler oluşturuyordu. Kısa zaman sonra bunlara zanaatkârlar da eklendi. Bu zanaatkârlar, saray

[85] Tanilli, s. 51.
[86] Çığ, s. 15.
[87] Mumford, s. 81-85.

ve tapınağın ihtiyaç fazlasını üretince kent, kırsal ürünlerin alınıp, kentsel ürünlerin verildiği bir pazara dönüştü.[88]

Mezopotamya uygarlıklarının kentsel mekânlarında ilk göze çarpan daha önceki dönemlerde olduğu gibi kale ve tapınakların, kutsal olmayan bir bölgeden arındırılarak özel bir bölgede bir arada bulunmasıdır. Kapladığı alan ve yükseklikleriyle kentin tamamına hâkim durumda olan tapınak ve saraylar, kısa ömürlü devlet yapılarına sağlamlık, amansız bir güç ve sarsılmaz bir otorite görünümü veriyordu. Kale surları, hem askeri bir araç hem de kent nüfusu üzerinde etkin bir hâkimiyet aracıydı. Kırsal alanla kenti birbirinden ayırırken, sosyal anlamda da içerde olanların, askeri tehlike zamanlarında bile tam bir güven içinde rahatlıkla kalabilecekleri, tamamıyla kapalı bir kenti ortaya koyuyordu. Kenti koruyan kapılar, sarayın kendisi gibi boğa ve aslan gibi güç gösterisi sembolik imgelerle güçlendirilmişti. Bu kapılar, saldırı amacıyla gelenlerin cesaretini kırma, barışçıl yabancılarda ise saygı uyandırmaya çalışıyordu. Surlar, etrafında bulunan hendek ve kanallarla da kenti saldırılara karşı koruyordu. Mezopotamya ve Mısır'daki geniş vadilerde kentler genellikle, güvenlik ve savunma için yükseltilmiş düzlüklerde kurulurdu. Kentlerin en önemli tanıtım aracı durumunda olan zengin anıtsal imgeler, toplumsal dönüşüm hakkında önemli ipuçları vermektedir. Tarım ile uğraşan köylüler sıradan şeylere düşkündüler ve kendi küçük dünyalarına bağlıydılar. Kent içindeyse, en aciz durumda olan insan bile, yönetim tarafından organize edilen her türlü dinsel tören ve eğlencelere katılabiliyor, onu sahiplenebiliyordu. Bu insanı kentle özdeşleştiren, mimari, müzik, giysilerde ifade bulan bir coşku oluşturuyordu. İşte bu güzellikler olmasaydı kentin kirli ve baskıcı gerçeklerine dayanmak mümkün olamazdı. İnsanlar, kabilelerindeyken sahip oldukları özgür irade ve karar verme yetisini terk edip, ilahi bir güce sahip olan kralın himayesi altında yaşamaya gidiyorlardı. O ana kadar yerel bir topluluk tarafından şekillendirilen ve "biz" diyen karakterini, "ben" ile değiştiren, kendi kendini yönlendiren ve yöneten ben-merkezci bir kişiliğe kavuşuyordu. Antik kent sahip olduğu bu kutsal güç ve kozmik enerji sayesinde çamur ve taş yığını olmanın ötesinde bir anlam kazanmıştır. Dayanıklılıkları, kutsal binaların köy evlerinden çok daha ihtişamlı olması, kentleri kutsal efsanelerdeki suretlerine yaklaştırıyordu. İlk kentlerdeki insan hayatı ve enerjisi,

[88] Begel, s. 10.

daha öncekilerin çok çok ötesinde bir sanatsal biçimler ortaya koyulmasına zemin hazırlıyordu. Yok olanı ebedi simgesel biçimlerle tapınak, saray, heykel, resim, duvar ve sütunlara yapılmış oyma resimlerle günümüze yazıdan çok önceleri sanat taşımıştı.[89]

Kentlerin gelişip farklılaşmalarında pazarların etkisi oldukça fazladır. Kentin ilk unsurları gibi pazarlar da önceleri, geçici barınaklardan oluşuyordu. Pazarların kent içinde sabit bir yer kazanmaları için, tüccarların kentin uzak yerlerinden pahalı mal getirmeleri, bu malların satışından uygun bir kar elde edebileceği bir nüfusun olması ve atölyelerdeki ürün fazlasının bu pazarlarda satışa sunulacak oranda bir üretim fazlasına sahip olması gerekecekti. Ticaret sayesinde insanlar arasında o zamanın en büyük ilişki ağı kuruldu. S.Kramer'in çevirdiği metinlerin birinde " Ur'un pazar sokağı" olduğu ve Enkidu'nun Gılgamış'la ülkenin pazar yerinde dövüştüğü ifadeleri bulunur. İlk pazar yerleri, açık Pazar alanı ve kapalı çarşı genellikle tapınak bölgesi içinde bulunuyorlardı. Yani pazar, ruhban sınıfının tekelindeydi. Pazar, para kazanma amaçlı bir yer değil, her türlü malın yeniden dağıtılmadan önce vergilendirilmek amacıyla getirildiği yerdi. Antik kentin ilk dönemlerinde, tapınaktan yönlendirilen denetimli bir totaliter ekonomi söz konusuydu. Tapınak bölgesi sadece dinsel bir bölge değil, aynı zamanda malların imal edildiği, bir iş bölgesi ve malların depolanıp dağıtıldığı bir alışveriş bölgesiydi.

Artık kentler ve kentli olmak önemli bir statü sahibi olmak anlamına gelmeye başlıyordu:

" Nippur'a değişik birçok insan doldu. Hepsi de "Nippurluyum diye övünmek için geliyor. Çünkü Nippurlu olmak, burada yaşamak, büyük bir onur ve gurur kaynağı ülkemizde. O Sümer'in başta gelen kenti…"[90]

Eski Mezopotamya kentleri, günümüzün etrafı surlarla çevrili Kuzey Afrika kentlerini anımsatıyordu. Etrafı surlarla çevrili, ama geniş bir alana yayılmış olan tapınak bölgesinin ardında, daha küçük ibadethanelerin bulunduğu irili ufaklı mahalleler

[89] Mumford, s. 86-93.
[90] Çığ, s. 15.

vardı. Mezopotamya'da her yurttaş, bir tapınak için çalışırdı. Yurttaşlık bu dinsel bağ ile kazanılıyordu. [91]

M.Ö. XVIII. yüzyıl ile VI. yüzyıllar arasında Yunan ve Anadolu coğrafyasında yaşayan Helenlerin oluşturdukları, örgütlenme, yaşam biçimi ve değerler sisteminin oluşturduğu bütünlüklü yapıya polis, kent devleti veya Antik Yunan Kenti denilmektedir. Birçok araştırmacının " kent devleti" ne karşılık getirdiği "polis" Yunan yarımadasını, Anadolu'nun batı kıyılarını, Ege Adalarını, Güney İtalya ve Sicilya'yı kapsayan, Eski Yunan dünyasının klasik döneminin toplumsal ve siyasal örgütleniş biçimidir.[92] Yunan uygarlığının doğduğu coğrafya, dağların küçük parçalara ayırdığı toprak parçaları olduğu için, birbirinden kopuk olan bu yerleşmelerde ancak kent devletleri varolabilirdi ki bu küçük devletçiklerin doğal dağ sıralarıyla birbirlerinden ayrılması da ülkede genel bir siyasal birliğe engel olmuştur. Ülke toprakları, dağlık olması ve suyun olmaması nedeniyle tarıma olan elverişsizliğini denize yönelerek dengelemiştir.[93] M.Ö. ikinci bin yılda Ege'de baskın olan Girit Kültürüdür. Bu dönemde girintili-çıkıntılı sokaklar, bitişik nizam evler ve gelişmiş bir alt yapı sistemi vardır. Saray, asillerin konakları ve tüccar, zanaatçı ve gemicilerin konakları vardır. Kent kültürünü belirleyen ana unsur, ekonomik hayattır. M.Ö. 16. ve 17. yüzyıllar Girit'in en parlak dönemleri olmuştur. M.Ö. 1400 yılına doğru büyük bir felaketle yıkılan Girit Uygarlığı, aralarında bağ olmayan şehirlere bölünmüş ve bir daha ne siyaset ne de kültür bakımından eski önemine kavuşabilmiştir.[94] Bu coğrafyada ilk kentlerin Girit'te ortaya çıkmasında, Girit'in kıyı ovalarının verimli oluşu etkili olmuştur.

Antik Yunan şehirleri, hem yavaş bir doğal gelişimin sonucu olarak, hem de bilinçli bir planlamayla ortaya çıkmışlardır. İlki, sınıf kökeni bilinmeyen ve geçmişi

[91] Mumford, s. 94-100.
[92] Can, Antik Kent İle Bu Mekanı Üreten Toplumun Değerler Sistemi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Atina Örneği, s. 41.
[93] Tanilli, s. 207.
[94] Can, Antik Kent İle Bu Mekanı Üreten Toplumun Değerler Sistemi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Atina Örneği, s. 47-48.

oldukça geriye giden yerleşmelerden oluşurken, ikincisi, yeni topraklarda yaratılmış veya eski yerlerinden taşınmış koloni ve kentleri kapsamaktadır.[95]

İşte bu ikinci türe giren kentler, yeni bir topluluğu, önceden belirlenmiş bir yere yerleştirmek amacıyla bir birey ya da birlikte çalışan grubun bilinçli kararlarının bir sonucu olmaktadır. Plancı, sadece tapınaklar ve diğer kamu yapıları ve kamusal alanlar için değil, kendi evlerini inşa edebilmek için de plan yapmaktadır. Böylece, birbirini dik açılarla kesen doğrusal yollardan oluşan ve bir ızgara biçimi oluşturan düzenli bir sokak planı belirmektedir.. Bu plan standart ölçülere sahip, kusursuz dikdörtgen bina parselleri ortaya çıkartmaktaydı. Bu, her ne kadar sonradan değişiklikler yapılabiliyorsa da çoğunlukla arazinin şeklini veya bunun yarattığı sorunları pek az dikkate alarak uygulanmış olan özgün ızgara planının kökeni ortaya koymaktadır.[96]

Yunan kentlerinin gelişimi, Mezopotamya ve Mısır'dakilerden farklı olarak, yeni birçok kurumsal yeniliği ortaya çıkarmıştır. Yunanlılar, uygarlıklarıyla birlikte katı hiyerarşik sistemi ve meslekler arası ayrımı ortadan kaldırdılar. Bu siteler içinde en gelişmişi Atina'ydı.[97] Yunanistan'daki ilk siteler, ticaret ve zanaatın gelişmesiyle kurulmuşlardır. Bunlar doğudan batıya doğru, belli başlı deniz yolları üzerinde bulunuyorlardı.[98]

Yunan kentleri, tipik bir köyler birliğiydi. Bu köyler, bazen gönüllü, demokratik eylemler için bir araya gelirken bazen de, kralın zorlamasıyla bir araya getirilirlerdi. Fakat aradaki bağ hiçbir zaman tam olmaz ve kenti yöneten mutlak güç olmazdı. Yoksul köylüler ve çobanlar zaten kıt kanaat geçindiklerinden büyük bir kolektif örgüte boyun eğmeden de yaşayabilirdi. Zaten tek taraflı sömürü fırsatı da yoktu. Dolayısıyla da katı ve her şeye nüfuz eden bir denetime gerek kalmıyordu. Böylece daha gevşek ve hiyerarşisi daha az olan bir örgütlenme biçimi ortaya çıktı. Bu örgütlenme biçimi hem yargıda hem de kişisel eylemlerde tam bir bağımsızlık sağladı. Yunan polis sakinleri

[95] R.A. Tomlinson, **Yunan Mimarlığı**, çev. Rıfat Akbulut, 1.Basım, İstanbul: Homer Kitabevi, 2003. s. 101.
[96] Tmlinson, s. 102-104.
[97] Mumford, s. 163.
[98] Tanilli, s. 230.

fazlasıyla özgürlük ve boş zamana sahipti ve bu boş zaman da genellikle sohbete, cinsel tutkulara, entelektüel düşünce ve estetik hazza ayrılmıştı.[99]

Tüm Antik Yunan kentleri, sabit, değişmez olması gerekmeyen, tanımlanmış sınırlara sahip bulunmaktaydı. Ölenlerin şehir sınırları içinde defnedilmesi yasaklanmıştı ve mezarlar şehir sınırlarının dışındaki yol boylarında bulunmaktaydı. Evler, ihtiyaç olması durumunda şehir sınırlarının dışında yapılıyordu, sur dışı mahalleler hariç, şehir dışında yaşayanlar çoğunlukla çevrelerinden soyutlanmış tek başına kırsal evlerde yaşamak yerine köylerde toplanmayı tercih etmekteydiler. Şehir sınırı, genellikle bir sur duvarı ya da tahkimat hattı olmaktaydı. Planlı kentlerde savunma hattıda şehir planının bir parçası durumundaydı. Plansız kentler bir içkale etrafında toplanırken sınırlarda da genellikle bir dış savunma hattı inşa edilmekteydi.[100]

Surların içinde yer alan ana kutsal alan, şehirlere hakim durumda ve mutlak olmasa da genelde askerden arındırılmış bir iç kalede bulunmaktadır.Bazı şehirlerde bu ana kutsal alan şehir dışında da bulunmaktaydı. Agoralar genellikle şehir merkezlerine yakın konumlandırılmışlardır. Deniz kıyısına yakın olan şehirlerde ise genelde limana yakın olacak şekilde tasarlanmışlardır. İçinden su alınabilen pınarları gölgeleyen çeşmeler genellikle kendilerini besleyen kaynakların konumlarına bağlıydılar. Su yapılarının inşası, su tevzi kanallarının döşenmesi ve su haznelerinin yapımı amacıyla su çimentosunun kullanımı Antik Yunan'da oldukça gelişmiş bir durumdaydı. İdari yapılar genellikle agoranın çevresinde toplanmış durumdadır. Atina'daki agoranın batı ucunda dini konularla ilgili duruşmaların yürütüldüğü Kral Stoası yer almaktaydı. Demokratik meclisin toplanma mekanı da burada bulunmaktaydı. Her seferinde bir ay görevde kalan daimi Meclis Komitesi, "prytaneis"in ziyafet mekanı oln "tholos"ta burada bulunmaktadır. Güneyde, yurttaşlara ait jüri heyeti mahkemesi "Heliaia" ve darphane vardır. Agoranın çevresinde mabedler, küçük tapınaklar ve yurttaşlara barınma ile yeme-içme hizmeti sunan stoalar yer almaktaydı. Tiyatrolar, seyirci bölümü için, eğer mümkünse tepe yamaçlarında yapılmayı gerekli kılmaktaydı. [101]

[99] Mumford, s. 165-166.
[100] Tomlinson, s. 106.
[101] Tomlinson, s. 107-108.

Antik Yunan kentlerinin en temel üç özelliği; görsel açıdan etkileyici sur duvarları ve kapılarıyla şekli çizilmiş bir kent sınırı, planlı ya da plansız bir sokak düzeni ve kentin merkezinde bulunan agoradır.[102]

Kırsal alanlar ve buradaki tarımsal üretim, Yunan kentlerinin gelişiminde oldukça etkili olmuştur. Mezar taşlarının mütevaziliği, özlü sözlerin olduğu yazıtlar, hep anıtsal boyut ve aşırılıktan uzaktı. Yoksulluk utanç verici bir şey değildi. Güçlü bir sınıfsal ve mesleki ayrıma sahip olmayan köyün demokratik uygulamaları, topluluğun kararları birlikte alma alışkanlıklarını geliştiriyordu. Köyle arasındaki bağlarını güçlü tutması, Yunan halkı için çalkantılı dönemlerde büyük bir güç kaynağı oluyordu. Kır hayatıyla olan yakın ilişki, Yunan kentlerini karakterize eden konut tipini de ortaya çıkarmıştır. Evler, ahşaptan ve güneşte kurutulmuş kilden hafif olarak inşa edilmişti. Konut olarak bakıldığında büyük kentler, büyük köylerden biraz daha iyi görünümlüydü. Antik dünyanın en yüksek kültürü olan Atina kültürü, zirvesindeyken, kent planlaması ve temizlik bakımından oldukça geri olduğu bilinmektedir.[103]

Kent alanlarının çoğu konutlara ayrılmıştır. Sur duvarları içinde yaşayan nüfusla sur duvarlarının dışında ve köylerde yaşayan nüfus arasında bir ayrım yapmak gerekiyordu. Pirene'de şehir içinde konut sahibi olabilmek, bir yurttaşlık ayrıcalığı gibi dir. Atina'da ise bu daha çok coğrafi şartlara bağlı bir durumdur. Bütün Antik Yunan kentlerinde kamu yapıları surların içinde yaşayanlardan daha fazla bir nüfusun yiyeceğini temin etmek zorundaydı. Dolayısıyla birçok Antik Yunan kentinde kamu yapıları ve kamuya açık alanlar kentsel alanın modern kentlerde olduğundan daha büyük bir alanı işgal etmekteydiler. Konutlar geriye kalan alana sıkışmış durumdadırlar. Konutlar, doğrudan sokak boyunca dizilen dış duvarlarıyla birlikte inşa ediliyorlardı. Çoğunlukla içerden, avludan ışık aldıklarından dış duvarlardaki bütün pencereler küçük, duvarların yukarısına yerleştirilmiş erişilmez durumdadırlar. İster plansız şehirlerin dolambaçlı dar sokakları, isterse ızgara planlı kentlerin doğrusal çizgileri boyunca

[102] Tomlinson, s. 108.
[103] Mumford, s. 168-169.

olsun, sokaklar boyunca esas olarak kapılarla vurgulanmış, çoğunlukla kerpiç tuğladan süssüz, basit duvarlar sıralanmıştır.[104]

Yunan Uygarlığı kendi orta çağının sonlarına doğru büyük bir kolonizasyon hareketi yaşamıştır. Bunun nedenleri, nüfus artışıyla birlikte gittikçe artan geçim sıkıntısı, ticaret ve sanayinin gelişmesidir. Koloni hayatı Yunanlılar' a nasıl ortak bir kültüre sahip olduklarını göstererek, ulusal duygularının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Başlıca koloni alanları; İtalya ve Sicilya, Fransa ve İspanya, Ege Denizi-Boğazlar Marmara, Karadeniz, ve Doğu Akdeniz-Mısır-Kirene Kolonileridir.[105] Yunanlıların "apoikia" yani evlerden uzak diye adlandırdıkları koloniler, anayurttan bağımsızdılar ve kendi devlet biçimlerini koruyorlardı. Bu kolonileşme hareketi sonucunda Yunanistan, iktisadi ve sosyal anlamda önemli ölçüde gelişmiştir. Meslekler tarımdan ayrılmış, kentler zanaatçılarla dolmuştur. Ticaret ve sanayi merkezleri aynı zamanda köleciliğin de merkezleri haline geldi. Köleler savaşlarda esir düşenler, haydutlar ve yabancı ülkelerden gelenlerden oluşuyordu. Kolonilerdeki maddi ve kültürel yaşam Yunanistan'dan daha yukarılardaydı. Anadolu'ya yakın olan koloniler ile olan güçlü bağları sayesinde Fenikeliler'den alınıp geliştirilen alfabe Yunanistan'a geçmişti. Kolonilerdeki görkemli yaşayışa, birbirini dik açılarla kesen geniş ve düz yollarıyla uyumlu bir plana göre yapılan kentlerdeki görünüş de uygun düşüyordu. Zeus Tapınağı ve Poseidon Tapınağı gibi zamanın en güzel yapıları da kolonilerde yapıldı.[106]

Gelişen ekonomik hayat, aristokratlarla köylüler arasında yer alan, tüccar, sanayici, gemici, işçi ve küçük zanaatçılardan oluşan bir orta sınıf ortaya çıkarmıştır. Bu orta sınıf, zamanla aristokrasinin güç kaybetmesiyle, köylülerle birleşip, bazı hak taleplerinde bulunmuş ve bir sınıf mücadelesi başlatmış, devlet işlerine aktif olarak katılabilmek için mücadele de etmişlerdir. Bu mücadelelerde "demos" adını alan halk tabakaları çıkardıkları isyanlarla, hukukun yazıyla saptanmasını istemişlerdir. Girit'te yazılmış olan 12 levhalık Gortin Kanunu bu uygulamanın örneğidir.[107]

---

[104] Tomlinson, s. 111-113.
[105] Can, Antik Kent İle Bu Mekânı Üreten Toplumun Değerler Sistemi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Atina Örneği, s. 50-51.
[106] Tanilli, s. 233-234.
[107] Can, Antik Kent İle Bu Mekânı Üreten Toplumun Değerler Sistemi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Atina Örneği, s. 51.

Romalılar, genellikle barışın tam olarak sağlanamadığı bölgelerde, şehir kurma tecrübesine sahipti. Bunların birçoğu koloniydi ve asıl işlevleri yeni almış oldukları İtalya topraklarında şehirler kurmak, ya da daha önceden var olan şehirlere kendi nüfuslarını yllayıp buraları birer garnizon haline getirmekti. Kuzeybatı bölgelerinde genelde daha önceden az çok şehir geleneği olan topraklara girmişlerdir. Doğuda ise, bazılarının geçmişi Roma İmparatorluğu'na dahil olmalarından yüzlerce yıl öncesine dayanan gelişmiş kentlerdi. Yunan dünyasında temel politik birim, bir tarım alanı ile çevrili olan bağımsız "polis"lerdi Bu nedenle doğuda, tümüyle Roma oluşumları bulmak, batıya oranla daha zordur. Genellikle önceden kurulmuş şehirlere yeni mahalleler ve özellikle hamam gibi Roma tarzı binalar eklenmiştir. Buna en güzel örnek Atina'dır. M.S. 130 civarında, İmparator, Hadrianus'un onuruna yeni kurduğu semtleri kutlamak için, bir tarafına "burası Atina,Theseus'un eski şehri" diğer tarafına da "burası Hadrianus'un şehri Theseus'un değil" yazan bir kemer koydurtmuştur.[108]

Roma şehir elemanlarını incelemeden önce ızgara planına değinmemiz gerekmektedir. Bu planın en erken izleri yarımadanın güneyindeki kurulmuş Yunan şehirlerinde bulunmaktadır. Poseidon'da ızgara düzeni aynı istikametteki üç ana cadde tarafından kesilen uzun dar bloklarla bunları dik kesen otuzdan fazla, küçük sokak ve ortada kamu binalarına ayrılmış bir şeritten oluşmaktadır.[109]

Roma şehir elemanlarını incelerken, karşımıza ilk olarak surların dışında bulunan mezarlıklar çıkmaktadır. Bunlar çoğunlukla küçük bir avluya yerleştirilmiş süslemeli bir gömü odasından oluşan, bazen iki katlı küçük binalardı. Mezarlıkların ardından, güçlü bir sur duvarına oturtulmuş, iki yanında aralıklarla dışarıya taşan kaleleri olan şehir kapısı gelmektedir.Surlar ve kapıların bilinen savunma işlevlerinin yanında, gerçek bir şehri sıradan bir şehirden ayırmaya yarayan, ziyaretçiye yaklaşmakta olduğu şehrin statü ve prestijini gösteren sembolik işlevleri de bulunmaktaydı.[110]

---

[108] Martin Thorpe, **Roma Mimarlığı**, çev. Rıfat Akbulut, 1. Basım, İstanbul: Homer Kitabevi, 2002, s. 23-28.
[109] Thorpe, s. 22.
[110] Thorpe, s. 35-36.

Roma'da forum toplumsal yaşamın merkezini oluşturmaktaydı. Şehir hayatı karmaşıklaştıkça forumun çehresi değişmiş ve burada yer alan faaliyetlerin sınırı da daraltılmıştır. Tipik bir forum genelde dikdörtgendir. Pompei Forumu,zemin ve birinci katlarda alanı yukarıdan gören, gölgeli bir yürüyüş yoluna sahip, çoğunlukla iki katlı sütunlarla çevrilmişti ve ortadaki alan, genellikle etrafını çevreleyen sütunların tabanından bir ya da iki basamak daha alçak yapılmıştır. Bunun nedeni, formu şehrin geri kalanından ayırmak ve sade bir açık olmaktan çıkarıp resmi bir avlu, bir çeşit çatısız oda yapmaktır. Forumun güney ucunda şehir yönetimiyle ilgili bir grup bina bulunmaktaydı. Bunların en eskisi ve büyüğü, vatandaşlara hem ticaret merkezi, hem mahkeme hem de toplanma yeri olarak hizmet veren geniş bir yan salonu olan bazilikaydı. Daha sonra, biri baş yöneticiler, biri yardımcıları, biri de şehir meclisinin toplantılarına ayrılmış daha ufak üç bina bulunmaktadır. Kuzeydoğu köşesi, et ve balık pazarıydı. Dikdörtgen biçimli avlusunda ufak dükkanlar bulunmaktaydı ve ortada, içinde şehir lağımlarına bağlı bir su deposu olan on iki kenarlı, kubbeli bir tholos bulunmaktaydı.[111]

Şehir tarihine fiziksel bir görünüm katarak geçmiş ile geleceği bir süreklilik içinde birbirine bağlayan ve çoğunlukla forumlar ile diğer açık mekanlarda yer alan önemli vatandaş ve hayırsever heykelleri de Roma şehrinin ikinci bir nüfusu durumundaydı.[112]

Drama Roma'da olgunlaşan ilk edebi tarzdı fakat M.Ö. 55'e kadar Roma'da daimi bir tiyatro yapılamamıştı. Bu zamana kadar Romalılar, bu amaç için geçici yapılar kullanmışlardır. Roma tiyatrosu genelde tek bir yapıdan oluşmaktaydı. Sahne binası ve oditoryum, kesintisiz bir çevre duvarıyla bir araya toplanmıştı ve açık bir parodoi yerine, üzerlerinde en azından oturma yerlerinin üst sıralarının devam ettiği tonozlu geçitler bulunmaktaydı. Bu sıkı yapısal düzenlemeyi elde edebilmek için izleyici sıraları ve orkestra yarım daire biçimiyle sınırlandırılmış ve orkestra, gösteri alanı olma işlevini yitirerek, izleyiciler arasındaki önemli kişiler için oturma yerlerinin konulduğu bir mekan olmuştur. İki unsur kapalılık hissini güçlendirmekteydi. Bunlardan birincisi,

[111] Thorpe, s. 37-40.
[112] Thorpe, s. 45.

gösteri yapanları kötü hava şartlarından koruyan, sahnenin üzerindeki ahşap çatı, diğeri de sahnenin arkasındaki duvara odaklanmış zengin iç bezemeydi.[113]

2.1.3. Ortaçağ'da Kent Kavramı

III. yüzyılda Akdeniz, bütün önemli ticaret yollarını içinde barındıran ve üzerinde ki egemenliği sayesinde Roma'ya büyük bir siyasi, ekonomik birlik ayrıcalığı sağlayan bir iç deniz durumundaydı. Kavimler göçünün baş aktörlerinin asıl amaçları fethettikleri yerleri kolonileştirmek değil, iklimin yumuşak, toprağın verimli ve uygarlığın ince olduğu bu topraklara yerleşmekti. Germen kabileleri, fethettikleri Roma'yı istila etmediler. Roma fiilen sona erse de dili, kurumları ve hukukun üstünlüğü ilkeleriyle uygarlığı devam etti. Böylece Akdeniz'in önemi kavimler göçünden sonra da azalmadı.[114]

Germen istilalarından sonra da önemini korumaya devam eden Akdeniz, Arap-İslam istilalarından sonra önemini hızlı bir biçimde kaybetmiştir. Kuzeyden gelen barbar istilalarına rağmen değişmeyen toplumsal yaşamın temel nitelikleri artık değişiyordu. Hıristiyan inancının yerini Peygamber'e bağlılık, Roma Hukukunun yerini İslam Hukuku, Yunan ve Latin dillerinin yerini Arapça almıştı. Eskiden bir Roma gölü olan Akdeniz, artık Müslüman gölüydü. Akdeniz, Avrupa'nın doğusu ile batısını birleştireceği yerde ayıracaktı.[115]

Akdeniz'e sırtını dönmek zorunda kalan Frank İmparatorluğu, dış ülkelerle bağlantısı kalmayan, dış pazarları olmayan, soyutlanmış biçimde yaşayan kapalı bir devlet olmuştu.[116] Bu dönemde artık ticaret gittikçe yavaşlamış, canlılığı azalmıştır. Artık ticaret, tuz, şarap gibi zorunlu mallarla, yasak olmasına rağmen sınırlı bir köle ticareti ve doğudan gelen az sayıdaki malın Yahudiler tarafından takas edilmesine dayanıyordu. Ticaretteki büyük durgunluğun doğal bir sonucu olarak, altın para yerine gümüş para kullanılmaya başlamıştır. Para reformunun nedeni yalnızca yoksullaşma değil, uzak yerlerden para çekebilecek güçlü mesleklerin olmaması nedeniyle,

[113] Thorpe, s. 55-57.
[114] Henri Pirene**, Ortaçağ Kentleri**, Şadan Karadeniz (Çev.), İstanbul:İletişim Yayınları, 2005, s. 11-15
[115] Pirene, s. 25-26.
[116] Pirene,s. 25-29.

dolaşımının azalmasıydı. Nakit para bulma konusunda ortaya çıkan sıkıntı yüzünden kiliselere de para basma yetkisi tanınmıştır.[117]Artık, devletin ve toplumun ekonomik temeli topraktı. Antik çağın henüz sona ermediği dönemlerde Avrupa'nın batısı, soyluların büyük malikâneleriyle kaplıydı.[118] Roma'yı istila eden Germenler de çeşitli yollarla büyük malikâneler edinmişler, toprak sahibi soyluların ortadan kalkmasına değil, güçlenmelerine neden olmuşlardır. Ticaretin, tüccar sınıfının ve kentsel nüfusun ortadan kalkmasıyla beraber, bu büyük malikâneler de pazarlarını yitirmişler, alıcı yokluğu nedeniyle, sadece kendi topraklarında yaşayanların yaşamlarını sürdürebilecekleri zorunlu üretimi üretmeye başlamışlardı. Değişim ekonomisinin yerini tüketim ekonomisi almıştı. Dokuzuncu yüzyıl kapalı ev ekonomisinin, parasız ekonominin, altın çağı olmuştu. [119]

Batı Avrupa'da, 9.yy boyunca gerçek anlamda bir kentten söz edemeyiz. Orta sınıf mevcut değildi, çünkü, halk geçimini yalnızca topraktan sağlıyordu ve toplumun kendine ait yasa ve kurumları yoktu. Sadece bir yönetim merkezi ve onu çevreleyen bir kale gerçek anlamda bir kent tanımı için yeterli değildi.[120] Kilise, barbarların kendisine gösterdiği saygı nedeniyle, ticaretin canlılığını yitirmesine ve tüccarların yok olmalarına rağmen gücünü arttırmıştır. Piskoposların oturdukları kentler yoksullaşsa da, onlar manevi otoriteleri, ekonomik güçleri ve siyasal güçleriyle egemen duruma geldiler. Piskoposların sahip olduğu bu ayrıcalık, onların oturduğu eski Roma kentlerinin önemini arttırdı. Ruhban sınıfından olmayanlar, artık kente en ufak bir ihtiyaç duymadığı için, kentin çevresindeki büyük malikânelerde yaşamaya devam ettiler. Yargı kurullarına başkanlık eden, vergi ve asker toplamak için sürekli olarak dolaşan kontlar, oturdukları yeri değil, kendilerini yönetim merkezi yapmışlardır. Kentler, piskoposlar sayesinde artık dinsel yönetim merkezleri durumuna geldiler. Artık her kent, piskoposun kenti olmuştu. Kilise, aldığı yetkiyle ruhban sınıfı dışındakileri de yargılayabiliyordu. Kentte, köylülerin ürünlerini getirdiği haftalık pazarlarda gelen her türlü üründen pazar vergisi alınıyordu.[121]

[117] Pirene, s. 31-35.
[118] Pirene, s. 38.
[119] Pirene, s. 40-41.
[120] Pirene, s. 47.
[121] Pirene, s. 48-55.

Bu yüzyılda büyük toprak sahibi olan kontlar, kendilerine tam bir özerklik sağlamışlardır. Malikaneleri üzerindeki özel yetkilere, kendilerine verilen kamusal yetkileri de ekleyerek, egemenlikleri altındaki tüm eyaletleri tek bir prenslik altında birleştirdiler. Kendilerini komşu prensliklere ve barbarlara karşı korumanın yollarını aradıkları için her yerde kale kentler yükselmeye başlamıştır.[122] Bu kale kentler, etrafı hendeklerle çevrili, duvarları kuşatılmış yerlerdi. Birer askeri kuruluş olan bu kale kentlere, yönetim merkezi görevi de verilmiştir. Kale komutanı, kalenin etrafını da kapsayan geniş alanın mali ve hukuki yetkisine de sahipti. Ancak bu yerleşim yeri bir kentsel nitelik taşımıyordu. Ancak bu kale kent ve kasabalar gerçek kentlerin öncüsü olmuşlardır.[123]

2.1.4. Geleneksel Kentten Modern Kente Geçiş

Kendini yolsuzluklardan arındırmaya başlayan kilise, mistik bir çabayla da Hıristiyan toplumunu Haçlı seferlerine motive etmiş, bu savaşlar sırasında Avrupa'da belli yerlerde Müslümanlara karşı başarılar elde edilmiştir. Her yerde çok sayıda genç erkek, para ya da iş arayan serüvenci olmuştu. O zamanlarda başlayan toprağı tarıma açmayı ve nehir sularını setlerle çevirmeyi öngören büyük çapta tarım projeleri, ortalıkta varolan bu büyük işgücünün eseridir. 1000 yılında artan nüfus sayesinde fundalık, bataklık ve ormanlık alanlar hızla tarıma açılmaya başlanmıştır. Bu hızlı nüfus artışı başta tarımsal ekonomiyi canlandırmış, ticaret üzerinde de olumlu etkileri olmuştur. 11. yüzyılda Venedik ve Flaman kıyıları büyük bir canlılık yaşıyordu.[124]

Bizans'ın Girit'i yeniden fethetmesi ve Arapların Frassinetto'daki üslerinden çıkarılması yeni ticaret alanları yaratmış, Doğu Akdeniz ve Adriyatik'te genişlemeye başlayan Venedik'in ve 11.yy'da Korsika ile Sardunya'yı kontrol aylına alan Pisa ve Cenova'nın yararına olmuştur. Amalfi kenti Normanlar ve Pisa'lı müttefikleri tarafından yıkılınca Venedik, Cenova ve Pisa büyümüştür.12.yy'da hem eskiçağın mirasına hem de geniş Akdeniz dünyasına bilinçli olarak kendi biçimini almış ve özgünlüklerini ortaya koymuşlardır.[125] Özellikle Venedik Ortaçağ Avrupa'sında

[122] Pirene, s. 56-58.
[123] Pirene, s. 59-61.
[124] Pirene, s. 63-66.
[125] Benevelo, s. 30-31.

ticaretin yeniden canlanmasının itici gücü olmuştur. Venedik, Batı'nın siyasal dünyasının bir ucunda bir ticaret kent devleti olarak ortaya çıkmış ve anakaranın feodal düzeninden ayrılmıştır. [126] Bir ada devleti ve koşulları gereği ticarete olan yatkınlık ve zorunluluğu öteden beri ekonomisi güçlü bir yer haline getirmişti. Barbar istilalarından sonra İstanbul'a daha da yakınlaşmış, onun etkisiyle gelişmişti. Konstantinopolis, Akdeniz havzasının en büyük kentiydi. Ticaret ve sanayide oldukça iyi durumda olan kent, önemli bir liman ve imalat merkezi durumundaydı. Venedik'ten İtalya'ya yayılan bu ticari akım orada da önemli kentlerin oluşmasına öncülük etti. Haçlı seferleri'nin siyasal ve dinsel sonuçları Müslümanlar için çok ağır sonuçlar doğurmasa da Akdeniz ticareti tekrar tam Avrupalılar' ın eline geçmiş oldu. Ticaretin tetiklediği sanayi, pek çok eski Roma kentinin tekrar canlanmasını sağlamıştı. Böylece Batı Avrupa 12.yüzyıl boyunca büyük bir değişim yaşamış, sadece toprak egemenliğine dayanan geleneksel hareketsizlikten, ticaret ve onun harekete geçirdiği sayesinde kurtulmuştur. Dirlik sisteminin katı sınırları yıkılmış, daha esnek daha etkin bir toplum ortaya çıktı.[127] Ticaretle uğraşanlar, askeri kalelerin çevresinde kümeleniyor, deniz kıyıları, nehir yakaları ve akarsu kavşaklarına yerleşiyorlardı. Artık her yerde irili ufaklı kentler vardı. Kentlerle kırsal arasında karşılıklı bir hizmet alışverişi kuruldu. Kır, kentin beslenme ihtiyacını karşılıyor, kent de ona ticari mal ve mamul eşya sağlıyordu. Artık işgücü toprağın kölesi olmaktan çıkmış, özgür olmuştu.[128]

10.yy'da gittikçe artan tüccar birlikleri, bir bağlılık andıyla birbirlerine bağlıydılar. Mallar ortaklaşa alınıp satılıyor, kar herkesin payına göre dağıtılıyordu. Kara Avrupa'sının tacirleri tıpkı denizlerdeki gemiler gibi, geniş alanlarda gezici bir hayat sürüyorlardı. Soylular, servetlerine katlanamadıkları bu yeni insanları küçümsüyordu. Ruhban sınıfı ise, bu tüccar sınıfına daha olumsuz bakıyordu. Bu katı tutum, aslında geliri, prim ve kar örgütüne zıt olan dirlik örgütünü koruma içgüdüsünden kaynaklanıyordu. Bu tutum kazanma tutkusunun sınırsız olarak yayılmasını önlemiş, yoksulları varlıklılara, borçluları alacaklılara karşı korumuştur. [129] Tıpkı tarımsal uygarlığın köylüyü, olağan durumu olan köleye dönüştürmesi gibi,

[126] Benevelo, s. 31.
[127] Pirene, s. 67-79.
[128] Pirene, s. 80.
[129] Pirene, s. 93-95.

ticarette tüccarı, olağan durumu özgürlük olan insana dönüştürüyordu. Sadece kamu hukukuna bağlı olan tüccarları yargılama yetkisi de özel mahkemelere aitti. Topraklarındaki karayollarının asayişini ve yolcuların güvenliğini içine alan barış ve koruma düzenin sağlayan prenslikler, tüccarlarla iyi geçinmek istiyordu. Kilise de eşkiyaları aforozla cezalandırıyordu. Ancak tüccarların kamu makamlarından aldığı bu koruma yeterli değildi. Çünkü hukuk, tarıma dayalı bir toplum için düzenlenmişti. Yargılama usulleri oldukça ilkel ve zaman alıcıydı. Tüccarların daha hızlı ve daha yasal bir hukuki güvenceye ihtiyaçları vardı.[130]

Avrupa'da nüfusunun yayılımının başlangıcında, yeni nüfusun bir bölümü kırsal kesimde iş bulamıyor, bu yüzden de feodal dünyanın ucunda yaşayan zanaatçı ve tüccar orduları giderek çoğalarak kentlere göç ediyorlardı.[131] Avrupa'da ticaretin canlanması hız kazandıkça, kasaba ya da kale-kentlerin eteğine kurulan tüccar kolonileri de aralıksız gelişmişti. Tüccarların ilk yerleştiği kentlerde sayıları giderek artıyordu. Kale-kentler, çok sınırlı bir alanı kapsadığından, tüccarlar, başka yer olmadığı için bu alanın dışına yerleştiler. Böylece kale-kentin dışında bir "dış kent" diğer bir deyişle "banliyö" kurdular.[132] Kuruldukları yerin yakınından geçen bir ırmağın kıyısında bulunan bir Pazar vardı. Burası açık araziye açılan yolların da kavşak noktasıydı. Monarşi kamu güvenliğini sağlama konusunda başarılı olmuş ve bu kentlerin çoğunu kalelerle sağlamlaştırmıştı. Böylece, daha merkezde bulunan eski piskopos ya da feodal kentler, varoluş nedenlerini yitirmişlerdir. Kasabalar, kendileri için bir anlam taşımayan bu kaleleri kont ya da piskopostan satın alıp yıkıyor, yerine kendi yapılarını kuruyorlardı. Bu ticaret merkezlerinde yaşayanları eski kentten ayırmak için, buralara yeni kent, burada yaşayanlara da kentsoylu yani "burjuva" denmeye başlanmıştır. Kentsel nüfus, kırsal nüfusu çok açık bir biçimde kendine çekmiş, nüfus artışı, doğal olarak sanayinin yoğunlaşmasını sağlamıştır. Artık orta sınıfla kırsal kesim arasında bir mal değişimi başlamış, kırsal bölge kendini yalnızca tarıma kentsel bölge ise, ticaret ve sanayiye adamaya başlamıştır. Hatta kentsel bölge bu durumu korumak için kırsal bölgenin sanayileşme girişimlerini de engellemiştir.

[130] Pirene, s. 95-98.
[131] Benelevo, s. 44.
[132] Pirene, s. 105-107.

İş bulma umuduyla kasaba ve kentlere göç eden göçmenler, yalın bölgenin kırsal nüfusundan geliyordu. Kaçtıkları arazinin beyi tarafından kolayca bulunabiliyorlardı. Tüccarların gerçek kimlikleri bilinmediği için sahip olduğu özgürlüğe sahip değillerdi. Tüccarlar da köleliğin haksızlıklarına maruz kalabiliyorlardı. Evlenmek istediklerinde seçtikleri kadın genellikle köle sınıfından oluyordu. Eski hukuk, kendisinin uygulanmadığı bir toplumsal düzene kendisini zorla kabul ettirmeye çalışırken, akıl almaz saçmalıklara neden olmaktaydı. Orta sınıf gittikçe güçlenirken soylu sınıfı gücünü yitiriyordu. Soylular, topraklarını burjuvalara satarak, üzerlerinde yapı yapılmasına olanak sağlıyor ve para kazanıyorlardı. Orta sınıfın kasaba ve kale-kentlere akması ruhban sınıfının kentsoylulara verilen topraklardan aldığı kira ve vergilerde oldukça önemli bir artış sağlamaktaydı. Tüccar ve zanaatçılar, yıllık aidatlar karşılığında, kilise ya da manastırlara yardım ediyorlardı.[133]

Genişleyen kentlerin bu yeni tüccar sınıfı, artık çoğunluğu oluşturmaya başlamış, ekonomik etkinliklerine uygun koşullar sağlayabilmek için feodal politik sistemin dışına çıkmak istiyorlardı. Bu insanlar, özerk bir yönetim ve hukuk sisteminin yanı sıra, başta silahlanma ve tahkimat olmak üzere, kamu yararına ilişkin harcamalarda kullanılması için gelirle orantılı bir vergi toplanmasını istiyorlardı. Piskoposlar ile prenslerin çatışmaları sonucunda bu yeni örgütler, komünlere dönüşmüşlerdir. Kent yönetiminin modern devletin organlarını çağrıştıran organları hemen hemen her zaman en önemli özel çıkarları temsil eden bir yüksek konsey, yürütme kurulu görevi yapan bir alt konsey ve seçimle ya da ender olarak atamayla işbaşına gelen üst düzey sivil görevlilerden oluşmaktaydı. Sivil otoriteye paralel olarak dinsel otoriteler de mevcuttu: Rahipler ve manastır tarikatları İtalya'da siyasi yetkililer ile sosyal sınıflar arasında çıkan anlaşmazlıklarda ara sıra podesta adındaki gezici bir üst düzey sivil görevlinin hakemliğine başvurulmaktaydı.[134] Komün kentlerle öteki kentler arasında temelde bir ayrım yoktu. Komünlerde, kurumlar birbirinden ayrıydı. Piskopos ve kentsoyluların hakları birbirinden kesin olarak ayrılmıştı ve kentsoylular haklarını güçlü bir örgütlenmeyle sağlamaya çalışıyorlardı. Belediye kurumları genlikle şiddete başvurmadan ortaya çıkmıştı.

[133] Pirene, s. 110-124.
[134] Benelevo, s. 44.

Avrupa, 13.yüzyılın başlarına kadar İslam karşısında önemli başarılar elde etmişti, ancak Osmanlı'nın büyük bir güç olarak ortaya çıkması bu kazanımları tekrar elinden almıştı. Bu dönemde iktisadi yarışma, dinsel mücadele ve siyasal rekabetler çoğaldıkça "yurt" ve "ulus" kavramları daha çok öne çıkmaya başlamıştır.

Kilise, bu dönemde saygınlığını büyük ölçüde yitirmiştir. Avrupa, savaş, büyük afetler, ekonomik dengesizlik ve sosyal karışıklıklar yüzünden oldukça zor bir dönemden geçiyordu. 1336 yılında başlayıp, 1375 yılına değin süren Yüzyıl Savaşları, Papalığın temsilcilerinin uzun uğraşlarına rağmen kısalmamıştır. Diplomasi bu savaşların önlenmesi konusunda yetersiz kalmıştır.

Yine bu dönemde Avrupa ekonomisi çok büyük bir durgunluk ve bunalım içindedir. Bu durgunluğun temel nedeni, nüfus ile tarımsal üretim arasındaki dengesizlikti. Paranın değerinde genel bir düşüş yaşanmıştır. El emeğindeki büyük azalışın nedeni büyük veba salgınlarıydı. Bu salgın, emek pazarını alt üst ederek, geleneksel malikâne sisteminin çöküşünü hızlandırmıştır. Hemen her yerde köylü toprak sahiplerinin içinde bulunduğu güç durumdan yararlandı. Senyörler, bitip tükenmeyen savaş giderleri, kurtuluş akçaları, yaşam düzeyini sürdürme zorunluluğu gibi sebeplerle zor durumda kalmıştı. Tarım fiyatlarındaki kararsızlıklar, senyörün kendi ihtiyacı için ayırdığı topraklarından olan gelirlerini de daraltıyordu. El emeğindeki kıtlık, ücretlerin de yükselişiyle, işletme giderlerini ağırlaştırıyordu. Bu durumda senyör, kimini azad ederek kimini ise, yükümlülüklerini hafifleterek köylüleriyle olan bağlarını gevşetti. Serfler de uzlaşma yoluyla özgürlüklerini elde ediyorlardı. Malikane sistemindeki bu çöküşten yararlanan bir orta sınıf köylü tabakası ortaya çıkmıştır. Burjuvalar ise ticaretten kazandığını toprağa yatırıyordu. Çünkü, böyle bir yatırım iş dünyasına göre risksizdi ve toprak, sosyal bakımdan bir yükseliş ifadesiydi. [135]

Batıda modern devletin doğuşu, toprakların ve politikanın tek elde toplanmasıyla mümkün olmuştur. Birleşik bir ülke yaratma konusunda İtalya'nın derme çatmalığına karşın, Fransa, İngiltere ve İspanya bu işi kotarmış gibi görünmektedirler. Monarşik otorite, artık daha sağlam bir örgüte dayanmaktaydı. İktidarın Tanrısal bir kaynağı olduğu düşüncesi krala saygınlık kazandırıyordu. Fransa ve İspanya güçlü ordular

[135] Tanilli, s. 381-403.

kurmuş ve vergiyi olağan hale getirmiştir. Yargı konusunda da bu üç monarşide oldukça büyük iyileştirmeler yapılmıştır. Monarşilere bu ilerleyişlerinde en büyük desteği burjuva sınıfı vermiştir.

İtalya, Fransa, İspanya gibi ülkelerde orta çıkan refah ve barış dönemi mimari ve güzel sanatlarında da etkilerini hissettirmiş, özellikle erken Rönesans'ın ilk eserleri ortay çıkmıştır. Yapılarda rahatlığı simgeleyen özelliklere rastlanır. Gemicilik alanındaki buluşların etkisiyle, okyanuslara açılıp, uzak ülkeleri tanıma ve madenlerine kavuşma arzusu gittikçe büyüyordu. Sonuçta Portekiz ve İspanyol denizciler uzun deniz yolculuklarına çıkıyorlardı.[136]

2.2. KENTLEŞME SÜRECİ

2.2.1. Sanayi Devrimi ve Kentleşme Süreci

Sanayi Devrimi, 18.yüzyılın ortasında ilk önce İngiltere'de nüfus artışı, artan sanayi üretimi ve üretim sistemlerinin makineleşmesiyle başlamış, Avrupa'nın değişik ülkelerine yayılmıştır. Bu süreçler, 13.yüzyıldan beri ilk kez Avrupa kent sisteminin boyutlarını değiştirdi. Kırsal kesimden kentlere yapılan göçlerle birlikte, nüfus artış hızı kentin büyümesini körükledi. Londra'nın nüfusu 1851'de 2.500.000'e ulaştı. Bu sayı eski ya da modern bütün kentlerin nüfusundan daha fazlaydı. Aynı zamanda toprak, kapitalist bir ilkeye göre, yeniden ekiliyor, yeni yollar, kanallar ve demiryolları yapılıyordu. Sanayi, önceleri su yolları boyunca, sonra da kırsal kesimin geniş bölümlerinde kömür ocaklarının civarında yoğunlaştı. Yelkenli gemilerin yerini buharlı gemiler aldı.[137]

Örgütlü el işinden, geniş çaplı fabrika üretimine geçiş, sanayi kentlerini, günde on iki on dört saat bazen de yirmi dört saat çalışan yerler haline getirmişti. Yeni kenti yaratan aktörler, maden ocağı, fabrika ve demiryoluydu. Kent yapılaşmasının yeni alanında artık bankerler, sanayiciler ve mucitler vardı. Sanayileşme, dünyanın o güne kadar gördüğü, en yoz kent ortamını da beraberinde getirmiştir. Yönetici sınıfların oturduğu yerler bile pis ve aşırı kalabalıktı. Bu yeni kentsel kümelenme biçiminin

[136] Tanilli, s. 471-492.
[137] Benevelo, s. 165.

siyasal temelini üç noktada ortaya koyabiliriz: Loncaların feshedilerek, çalışan sınıfların sürekli bir güvensizlik ortamına sürüklenmesi, emek ve malların satışı için rekabetçi, açık bir piyasanın yaratılması, yeni sanayilere gerekli hammadde ihtiyacının karşılayacak ve sanayinin fazla üretimini emecek bir Pazar olarak dış sömürgelerin elde tutulması. Bu yeni sanayinin temelinde, kömür ocaklarının işletilmesi, demirin aşırı üretimi ve buhar motorunun kullanılması yatmaktadır.

Nüfustaki artıştan sonra, fazla nüfus kentlere yönelmiş ve büyük merkezler büyük sınırlara ulaşmıştır. Kentleşme sanayileşme ile doğru orantılı olarak arttı. Nüfus artışını mümkün kılan yiyecek tedarikindeki büyük artıştır. Yeni kırsal topraklardaki dış kolonileştirme, yeni sanayi kentleri ve ticaret merkezlerinin oluşturduğu iç kolonilere giden, nüfus fazlasının yaratılmasına neden oldu. Köyler, kasabalara, kasabalar metropollere dönüştü. Kentsel merkezlerin sayısı arttı; nüfusu 500.000'in üzerinde olan kent sayısı arttı. Bina kütlelerinin ölçüleri ve kapladıkları alan büyüdü. Bununla birlikte bu gelişmeler doğada büyük tahribatlara neden oluyordu. Örneğin demiryolları için kesilen ormanlar ve setlerin yerleri çıplak kaldı. Ormanlar hızlı bir şekilde katlediliyor, topraklar delik deşik ediliyor, kunduz, bizon gibi, yaban güvercini ve çeşitli balina türleri yok oluyordu. Ekolojik bölgesi içinde canlıların doğal dengesi bozuluyordu.

Faydacılara göre, kutsal bir gücün yönettiği ekonomik faaliyetler, insanlar müdahale etmediği sürece, bireyin kendi çıkarını gözetmesine dayanan, her türlü çaba kamu yararı sağlamaya yönelikti. Faydacılar, hükümetlerin işlevlerini en aza indirgemeyi amaçlıyorlardı. Serbestçe yatırım yapmak, sanayi tesisleri kurmak, arazi satın almak, işçi alıp işten çıkarmak istiyorlardı. Oysa toprakta kişisel tekelden, büyük servetlerin miras alınmasından, patent tekelinden doğan eğitsizlikler giderilmedikçe, sadece seçkin bir sınıfın yerine yenisi geliyordu. Paleoteknik büyüme henüz başlamadan önce bile, sınai ve ticari nedenlerle, kentsel büyüme başlamıştı. Nüfus artışı kar için olağanüstü fırsatlar yarattığı için, o dönemde bu büyümenin önünde bir engel yoktu.

Ortaçağ'da lonca örgütünün tekelci uygulamaları yüzünden engellenen uzmanlaşmış sanayi, bu dönemde ortaya çıkmıştır. Üretimde gittikçe artan oranda su gücünden yararlanılmaya başlandı. Ucuz taşra arazileri, itaatkar, açlığın disipline ettiği bir nüfus ve yeterli bir düzeyde sabit enerji kaynağından oluşan denklem yeni

sanayilerin ihtiyaçlarını gideriyordu. Buhar makinesinin bulunması, üretimin boyutunu değiştirerek, sanayi ve işçilerin daha da yoğunlaşmasını sağladı. Kömürün önemi arttı ve sanayi kömür çıkarılan bölgelere, demiryolu ulaşımı kolay olan bölgelere kaydı. Üreticiler karlarını arttırmak için maliyetlerini düşürmeye çalıştılar. Kentlerde aşırı nüfusuna neden olan gelişmelerden birisi buhar gücüne dayalı fabrika, diğeri ise, demiryolu ulaşım sistemidir. Yeni kent kompleksinin ana unsurları, fabrika, demiryolu ve kenar mahalledir. Bu yeni fabrikaların yarattığı çevresel bozulma o kadar yaygındı ki, büyük kentlerde yaşayanlar bu duruma iyice alışmışlar, daha iyisini elde edebilecek durumda olanlar bile, durumu umursamamışlardır. İşçiler ise, ilk olarak eski tek ailelik evlerden bozma kiralık barakalarda kalıyorlardı. İnşa edilen yeni işçi evleri, sırt sırtaydı. Bu nedenle her kattaki dört odanın ikisi doğrudan güneş ışığı veya hava alamıyordu. XVI. yüzyılda İngiliz kentlerinde sokağa çöp atmak ayıp karşılanırken, artı atılan her çöp, ne kadar kötü koksa da atıldığı yerde kalıyordu. Kentlerde yeterli sayıda ev yapılamayınca bodrumlar ev olarak kullanılmaya başlandı. Liverpool' da nüfusun altıda biri bodrumlarda yaşıyordu. Su tesisatı ve belediyenin hıfzısıhha çalışmalarının olmayışı nedeniyle, yeni kent bölgelerinde korkunç kokulara neden oluyordu. Yeni sanayi kentlerinde en temel belediye gelenekleri yoktu. Sahibi bilinmeyen metruk evler, on beş-yirmi kişinin bir arada kaldığı pansiyonlar olarak kullanılıyordu. Sanayi bölgelerindeki evlerin ortak özellikleri şöyleydi:

" Bloktan bloğa aynı biçim tekrarlanır: Aynı kasvetli sokaklar, aynı gölgeli çöp yığınlarıyla dolu geçitler, hep aynı şekilde çocukların oynamaları ve bahçeler için boş alan olmayışı; mahalle genelinde o aynı uyumsuzluk ve kişilikten yoksunluk.Pencereler genellikle dardır; iç ışıklandırma yetersizdir; sokak modelini güneş ışığı ve rüzgara göre ayarlamak için hiçbir girişimde bulunulmamıştır. İyi gelirli zanaatçıların veya memurların yaşadığı, sıra evlerin veya önlerinde bir avuç ot veya dar arka avlularında bir ağaç olan yarı müstakil evlerin bulunduğu daha saygın semtler can sıkıcı, gri bir temizliğe sahiptir. Bu bölgelerin saygınlığı, yoksul semtlerin pasaklılığı kadar iç bayıcıdır; hatta daha da fazla: Yoksul semtlerde hiç değilse hayat daha bir renklidir, sokaklarında kukla gösterileri, pazaryerlerinde dedikodular, meyhane ve tavernalarında

şamatalı ahbaplıklar vardır, kısacası yoksul sokaklarda daha toplumsal ve daha dostça bir hayat söz konusudur."[138]

2.3. KENTSEL MEKÂNIN BİÇİMLENMESİ

Kent ile ilgili olarak ortaya atılan kuramlar, ona çeşitli açılardan yaklaşmamıza imkan sağlar. Örgütlenme biçimini esas alan kuram organik örgütlenme ve mekanik örgütlenme olarak ikiye ayrılır. Cooley'in ulaşım eksenli kent kuramı ile, Adna Weber, Marks ve Pirenne' nin ekonomik eksenli kent kuramları sosyolojik bir temele dayanır. Chicago Okulu teorisyenlerinin ortaya attıkları, Ekolojik kent kuramı, Park, Burgess ve McKenzie tarafından yürütülen çalışmalardan oluşur. Bu teoriye göre şehir, özel kültürel tipleriyle, bir kültürel alanı temsil etmekte ve medeni insanın doğal yaşama alanı olmaktadır. Teorinin temel varsayımlarına göre;

i. Şehir bir bütünsellik içinde, bir bütün olarak ele alınmalıdır,

ii. Orada yaşayan insanların niteliklerini yansıtabilmelidir,

iii. Şehirde, doğrudan ve yüz yüze birincil ilişkilerin yerini dolaylı ve ikincil ilişkiler almaktadır.

iv. İnsan ekolojisi, insanların, sosyal çevreden etkilenen, uzay ve zamanla ilgili ilişkilerinin paralel bir incelemesidir.

v. Sosyal ekoloji de topluluklar üretim biçimlerine göre, tarım şehirleri, ticaret şehirleri, sanayi şehirleri ve hizmet şehirleri olarak dörde ayrılırlar.

vi. Topluluklar, savunma ve karşılıklı ekonomik avantaj için örgütlenirler.

vii. Rekabet, yoğunlaşma, merkezileşme, ayrışma, istila ve birbirini izleme süreçleri şehri oluşturan temel süreçlerdir.[139]

[138] Mumford, s. 549-569.
[139] Can, s. 32-34.

Kentsel mekân, kentin tüm bireylerinin ortaklaşa kullandığı mekandır. Kentteki binalarla birlikte ifade edilen, ancak onun dışında kalan mekandır. Yaşayan bir canlı olarak düşünebileceğimiz kent dokusu içinde yer alır.[140]

" Kent dokusu, bir kentin, anayollar ve ikincil yollarla bölünmüş, oturma, çalışma, alım satım, işleyim, dinlenme yerlerini kapsayan yer bölümlerden, adacıklardan ve komşuluk birimlerinden oluşan toprak kullanım biçimidir."[141] Parklar, konut çevresi, oyun alanları, meydanlar, cadde ve sokaklar, alışveriş merkezleri kentsel mekânı oluşturan ana elemanlardır. Kentsel mekân, bir kimlik sahibidir ve ona bu kimliği veren de insandır. İnsan ve onun sahip olduğu kültürün ivmesiyle dönüşen mekân, sosyo-kültürel bir boyuta ulaşmış olmaktadır. Yapılan mekânlar uygarlıkların son geldikleri noktayı gösterirler. Norberg Schulz, insanın özel dünyasından baktığımız zaman, kentsel mekânın üç farklı boyutta karşımıza çıktığını söylemektedir. Bunlar, özel, kamusal ve kolektif alanlardır. Kişiye aidiyet hissini veren kapalı mekânlar, özel alanı oluşturur. İnsanın kurum ve kurumlar arası ilişkilerini kapsayan, diğer bireylerle bir araya gelip, ortak değerler ürettiği alanlar kurumsal alanı oluştururken, toplumtarafından üretilenlerin paylaşıldığı, insanların bir araya geldiği ve yaşamın değerlerine beraberce sahip olunduğu noktada ise mekanın kolektif boyutuyla karşılaşmaktayız.[142]

Eğer estetik kaygıları bir kenara bıraktıysak, kentlerde ve diğer yerleşim yerlerinde, binalar arasında kalan tüm mekân türlerine kentsel mekân diyebiliriz. Her bina, kendisi tarafından belirlenen iç mekân ve bu bina ile komşu olan binalar arasındaki " dış mekan" yani kentsel mekanlarıdır. Rob Krimer, kentsel mekânın, çeşitli cephelerde geometrik olarak sınırlandırılmış alanlar olduğunu ifade ederken, onun başarısının geometrik karakterinin okunabilirlik derecesine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Francis'e göreyse, kentsel mekân, insan etkinlikleri için tasarlanmış, halkı girebileceği açık alanlardır. Tranick, sert mekân ve yumuşak mekân olmak üzere iki tür kentsel açık

[140] Can, Antik Kent İle Bu Mekânı Üreten Toplumun Değerler Sistemi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Atina Örneği, s. 13.
[141] Ruşen Keleş, **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara: 1998.
[142] Can, Antik Kent İle Bu Mekânı Üreten Toplumun Değerler Sistemi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Atina Örneği, s. 14-15.

mekandan söz etmektedir. Sert mekânlar genellikle duvarlarla tanımlanırken, yumuşak mekânlarda doğal çevre egemendir. Parklar, bahçeler ve doğrusal yeşil eksenler bu gruba girerler. Camillo Sitte, dış mekânların estetik kaliteden yoksun olduklarına dikkat çekerek, tanımlı bir bütün oluşturan kentsel mekânların önemine vurgu yapmıştır. Onun önerileri ile kentsel mekânın artistik ilkeleri tanımlanmış, tasarımcının mekan biçimlenmesindeki rolü ortaya konulmuştur. Çok sayıda Avrupa meydanını inceleyerek, başarılı kent meydanlarının en önemli iki özelliğini ortaya koymuştur. Birincisi bu meydanların kısmen çevrilmiş, yani kapalı olmaları diğeri ise, her meydanın bir diğerine açılarak davet edici nitelikte olmasıdır. Alexander da bu durumu "mekânlar hiyerarşisi" olarak adlandırmış ve her kent mekânından diğerine bakılmasını tavsiye etmiştir.

Jean Cousin'e göre sınırları belli olan kapalı mekânda insanın kendisini rahat ve güvende hissetmesinin içgüdüsel kökleri vardır. İnsan ana rahmindeki rahatlık ve güveni bu kapalı mekânlarda yeniden keşfetmektedir. Kentsel mekânı sağlamada en önemli faktör bu kapalılık olgusudur. Kapalılık ile bağlantılı olarak kentsel mekânlar pozitif mekân ve negatif mekan olmak üzere iki ana grupta incelenirler. Alexander'a göre pozitif mekânlar, kesin, belirgin, kolay anlaşılabilir, okunabilir mekânlar iken, negatif mekân, belli bir biçimi olmayan, binalar yapıldıktan sonra geriye kalan hacim olarak, kesin bir tanımı olmayan insanların kendilerini rahat hissedemedikleri mekânlardır. Bu mekân türlerinin aralarındaki en önemli fark, işlevlerindedir. Pozitif mekânlar, insanların içinde kendilerini rahat hissettikleri ve kullandıkları, negatif mekanlar ise, kendilerini rahatsız hissettikleri ve kullanmayı tercih etmedikleri mekanlardır. Geleneksel Türk şehri dokularında da, Ortaçağ şehir dokusundan farklı olarak, doğaya daha çok yer verilmiş, avlu duvarları ile çevrelenmiş, mimari bakımdan daha kütlevi binalar kullanılarak hacimsel olarak da okunabilen bir kapalılık yaratılmıştır.

Kentsel mekân kavramının esas amacı, düzen, güzellik ve ölçek yakalayabilmektir. Düzen, kentsel mekân elemanları arasında belirli ilişkiler kurabilmek, güzellik, görsel estetik değerlere ulaşabilmek, ölçek ise, çevre ve insana en sağlıklı ilişkileri sağlayacak oranı yakalayabilmektir. Yani kentsel mekân, geleneksel mekanın doluluğunu

yakalarken, modern kentleşmenin getirdiği, karmaşık ilişkileri de belli bir düzen ve estetik içinde sağlıklı bir biçimde tutmaya çalışmaktadır.[143]

2.3.1. Kentsel Mekân Elemanları

En önemli kentsel mekân elemanları, meydanlar, cadde ve sokaklardır. Bu iki temel eleman, insan-insan ve insan-yapılaşmış çevre ilişkisinin güçü bir biçimde kurulmasına olanak tanımaktadırlar. Bu iki eleman ve onların işlevlerinin rasyonelliği ölçüsünde kent yaşamı etkinliklerin merkezi haline gelmektedir.[144]

2.3.1.1. Meydan

İnsanların ilk kamusal mekânlarından birisi olan meydanlar, tarihsel süreç içerisinde üstlendikleri çeşitli rollerle, kentsel yaşamın en önemli parçalarından biri olmuşlardır. Meydanlar kentsel dokunun odak noktalarıdırlar ve insanların toplanma işlevlerine ev sahipliği yaparlar. Bu nedenle meydanlar, kentte sürekli olarak yaşayan nüfus ile geçici olarak orada bulunan insanların birbirleriyle ve kent ile ilişki kurmalarını sağlarlar. Tüm kent halkına eşit bir kullanım alanı sağladığı gibi, çeşitli etkinlikler için de bir platform oluştururlar.

Çeşitli ülkelerde, "piazza", "square" ve "plaza" gibi isimlerle adlandırılan meydanlar, konutların bir açık alan etrafında gruplanmasıyla oluşmuştur. Meydanlar, insanlara sürekli hareket ve bir yerlere yönelme ihtiyacından çok, durma ve toplanmasını sağlayan, insanlara birbirleriyle ilişki kurma olanağı veren mekânlardır.[145] Meydanlar, yerleşme strüktürü içinde en seçkin eleman durumundadırlar ve sınırları açıkça belirlenmiş olduğu için imajları kolaydır ve genelde sokaklar doğal olarak buraya yönlenirler. Meydan bireyler için gelişigüzel serbest hareket olanakları yaratan, ona durma şansı tanıyan yerlerdir.[146] Kentsel kamu mekânları, insanların iletişim ve etkinlikleri için önemli bir merkez ve kaynaştırıcı bir rol üstlenmektedirler. Kentin toplumsal bütünlüğü ve kent yaşamının canlılığı, yapısal biçimin dış mekanlarla

[143] Çınar, s. 30-38.
[144] Çınar, s. 41.
[145] Neslihan Türkün Dostoğlu, " Kentler ve Meydanları" **Mimarlık Dergisi**, Sayı 334, Mart-Nisan 2007, s. 21.
[146] Çınar, s. 42.

ilişkisine ve bu mekanların düzenine, çeşitliliği ve özelliklerine bağlıdır. Kamusal mekânlar, kent halkının aynası olup, yerel kültürü ve yaşanan zamanı yansıtırlar ve yerel halkın sosyal ve ekonomik durumu hakkında ipuçları sunarlar. Oysa günümüzde özellikle merkez bölgelerdeki kamusal mekânların, kentin kalbi olma niteliğini yitirdiklerini ve buralarda artık ticari etkinliklerin ağırlık kazandığını görmekteyiz.

Zucker'e göre meydan kent dokusu içindeki psikolojik dinlenme yerleridir. Tarihin de bize gösterdiği gibi en başarılı kent meydanları de kent yaşamının doğal bir parçası olan mekânlar olmuştur ve bu meydanlar fiziksel olarak da oldukça iyi tasarlanmışlardır. Osmanlı kentinde ise, kamu mekânı kendine has bağımsız biçimi vardır ve İtalyan tarzı meydanların işlevlerini büyük cami avlusu ve kapalı çarşılar karşılamıştır. Meydanların, tasarlanırken, ne insanların dağılmasına neden olacak kadar büyük, ne de mekan içindeki nesnelerin rahatça algılanmasını önleyecek kadar küçük olmamasına dikkat edilmelidir. Ayırıcı özellikleri olan meydanlar, kentsel kimliğin anlaşılabilmesinde çok önemlidirler. Örneğin Siena'daki Piazza Del Campo, Venedik'teki Piazza San Marco Milano'daki Piazza del Duomo ve Moskova'daki Kızıl Meydan, bulundukları kentlerin simgeleri olmuşlardır.

Meydanlar değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken diğer bir konu da meydanın kullanıcılarında bir yer ve aidiyet duygusu yaratıp yaratamadığı ile ilgilidir. [147] Örneğin bu bağlamda Taksim Meydanı, Beyoğlu'na hakim bir konumda olması, göz alabildiğine uzanan canlı bir mimariyle iç içeliği, ulaşım olanaklarının kolaylığı sayesinde İstanbul'da yaşayan insanların kendilerine ait hissettikleri ve sahip olduğu kozmopolit kültürün de etkisiyle özgürlük havasının en güzel solunduğu en önemli meydan durumuna gelmiştir.

Bir meydanın kullanımını belirleyen en temel koşullardan biri de ulaşım olanaklarının kolaylığı ve farklı kesim ve yaş gruplarından kullanıcıları çekebilecek işlevsel çeşitliliği barındırabilmesidir. Meydanda sürekli bir kullanım ve canlılık sağlanabilmesi için de meydanı tanımlayan binaların önyüzlerinde, özellikle de giriş katlarında, dış mekân ile ilişkiden yarar sağlayabilecek lokanta, kahvehane ya da

[147] Derya Oktay, " Meydan, Biçimsellik ve Kimlik", **Mimarlık Dergisi,** Sayı 334, Mart-Nisan 2007, s. 29-30.

ürünlerin dışarıda rahatça sergilenebileceği, dükkânlara yer verilerek, bir etkin önyüz oluşturulmalıdır.[148]

Tarihte medeniyetlerin meydanlarına baktığımızda, ilk önemli meydanların Eski Yunan'da kurulduğu görülmektedir. Ancak Anadolu'nun bilinen en eski yerleşmesi olan Çatalhöyük'ün yerleşim planları, bize etrafında yapı grupları olan, meydan niteliğinde irili ufaklı avlular dikkat çekmektedir. Yine eski bir Anadolu yerleşmesi olan Alacahöyük' ün kent kapısından içeri girildiğinde, avlu, sokak, meydan gibi dış mekanlara sahip olduğu görülmektedir.[149] Agoralar, Antik Yunan kentlerinin vazgeçilmez meydanları olmuşlardır. Burada agora, düzgün bir kare ya da düzgün bir dikdörtgen olabileceği gibi, bir yolun genişlemesiyle de oluşmuş olabilir. Birçok antik kentte biri devlet agorası diğeri ise, ticaret agorası olmak üzere iki agora vardır. Kimi kentlerde bu iki agora aynı öneme sahipken, kimilerinde ise birisi diğerinin önüne geçebilmektedir. Atina'daki, Akropolis' e giden Panathena Yolu'na kurulan agora Eski Yunan'ın en önemli agorası olmuştur. Çok işlevli olan agoralarda her şey bulunur ve her şey yapılırdı.

Eski Yunan'daki belirli büyüklükteki ve insana kavrama sınırlarını aşmayan kentlere karşılık, Roma kentlerinde, politik olarak daha büyük alanlara yayılma ve kontrol etme isteği, fiziksel mekânı anıtsal bir hale getirmiştir. Roma döneminde forum, sadece bireysel ilişkiler ve ticari ihtiyaçlar için yeterli olacak bir açık alan olmaktan çok, kendisini çevreleyen binaların izlenmesi ve algılanmasına olanak verecek biçimde bir ön alan işlevini de üstlenmiştir. Bu dönemde insan meydanlarda ikinci planda kalmıştır. Önemli olan meydan mekânı, ve onu çevreleyen mimari ve otoritenin değerlerine yaptığı vurgu olmuştur.[150] Eski Yunan kültürü içinde agoranın yeri neyse, eski Roma kültüründe de forumun yeri odur. Tıpkı agoralarda olduğu gibi forumlarda da insanlar, yalnızca mal değil, fikir alışverişi de yaparlardı.

Ortaçağ kentlerinde düzgün cadde ve sokakların vardığı güzel geometrik meydanlar yoktur. Burada çarpık daracık sokaklar ve neredeyse her biri farklı biçimlenmiş meydanlar vardı. Bu meydanlar genelde trafiğe kapalı ve dinsel bir yapının

[148] Oktay, s. 32.
[149] Çınar, s. 43.
[150] Çınar, s. 44-45.

önündedirler. Bu mekanlar aynı zamanda dışa kapalıdırlar ve o meydanda dururken diğer mekanlarla ilişkileriniz kesilir. En önemli örnek Venedik'teki San Marco Meydanı'dır.[151]

Rönesans döneminde meydanı çevreleyen yapılar, arasında yönetim-otorite ile ilgili yapılar da yer almış, böylece bireyler bu mekânlarda, ticaret, dini törenler ve yönetim ile ilgili işlemler için bir araya gelmişlerdir. Bu meydanlarda geometrik düzen hâkim olmuş, simetri, belirli bir aksa bağlı olarak, geometrik bir düzen kurmuştur.[152]

Doğudaki İslam kentlerine baktığımızda Batıdaki gibi meydanlara rastlayamayız. İslam yaşamında sosyal yaşamın şekillendiği yerler cami ve çarşılar olmuştur. Büyük camiler, kalabalık cemaatlerin toplanıp Cuma Namazı kıldıkları, kentlerin ticaret ve üretim alanlarının, yakınında ya da içinde yer alır, büyük kalabalıklar camide ya da çarşıda buluşurlardı. Cami İslam kentinin forumu durumundadır.[153]

2.3.1.2. Cadde ve Sokak

Sokak ve caddeler, sürekli, aksa dayalı ve açıktır. Yerel dokunun belirleyicisi olduğu kadar, yerelin ötesinde tüm kenti bağlamaktadır. Sokaklar, imajı kolay formlardır. Uzunlamasına olmasına rağmen, düzgün bir hattı takip etmek zorunda değildirler. Eski yerleşmelerin dar veya geniş açıları, eğri hatları, sokaklarda kapalı perspektifler yaratarak görünüşlerini daha ilginç hale getirmişlerdir. Günümüzde sokak, yapıların dağılması ve artan motorlu trafik nedeniyle mekân anlamında yok olmuştur. Yol mekânı, sadece üzerinde hareket edildiği ve yaşandığı süre içinde anlam kazanır.

Yol, sokak mekânının tarihçesinin insan topluluklarının oluşmaya başladığı döneme kadar uzandığını söylemek mümkündür. İnsanların hareketliliği ve birbirleriyle karşılıklı ilişkileri ve haberleşme ihtiyaçlarına uygun olarak, ilk yollar patika biçiminde ortaya çıkmıştır. Mısır'da Nil nehri boyunca yerleşen, eski Mısır şehirlerinde şehrin aksına doğru geniş bir yol bulunuyordu. Sokaklar, yıldızlara yöneltilmiş idi ve bunda temel neden dini inançlar olmuştur. Çin'de ise, ilk yollar, birbirini dik kesen bir ağ

[151] Gürhan Tümer, " İnsanlar, Kentler, Meydanlar", **Mimarlık Dergisi**, Sayı 334, Mart-Nisan 2007, s. 23.
[152] Çınar, s. 49-50.
[153] Tümer, s. 26.

oluşturmaktaydı. Babil' de sokakların iklim ve rüzgâr yönüne uygun ve ölçülü olduğu, yol mekanında ilk yaya ve taşıt ayrımının da burada yapıldığı bilinmektedir. Yunan şehirlerine baktığımızda, özellikle kolonilerde ızgara sisteminin kullanıldığını görmekteyiz. Birbirini dik açı ile kesen cadde ve sokakların oluşturmuş olduğu bu sistem, eğimli ve dalgalı topoğrafyaya sahip şehirlerde kullanılmış, merdivenli yollar yapılmıştır. Romalılarda yollar, düz arazilerde birbirine dik bir ağ oluşturacak şekilde yapılmıştır. Ortaçağ döneminde yol mekânı, oturulan konut mekânının bir devamı kabul edilmiş, buna bağlı olarak ta oturma işlevinin uzantısı olarak kullanıma elverişli mekan düzenleri kurulmuştur. Ortaçağ'da şehirde insan ölçeği oldukça önemli olduğundan, bugün bile örnek oluşturabilecek estetik değere sahip, sokaklar yapılmıştır. Geçerli ulaşım şekli yürümek olduğu için de organik doku büyük bir samimiyet yaratmıştır. Rönesans ile birlikte ticaretin gelişmesi, yerleşmeler arası mal taşımacılığının başlaması, gümrük sınırlarının serbest bırakılması, şehirleşme hareketlerinin hızlanması ve sosyal yapıdaki değişim, yolların yapı ve dokularını da değişime uğratmıştır. Bu dönemde yollar, geometrik bir düzen içinde kurgulanmıştır. Yollar sadece yapılara ulaşmanın aracı değil, aynı zamanda, şehrin organizasyonunu sağlayan birer araç olmuşlardır. Sokaklar geniş ve diagonal olarak tasarlanmış ve şehir merkezlerindeki büyük meydanlara ulaşmışlardır.[154]

Caddeler, insanların dışsal mekanları sayılabilir. Bireylerin tek başlarına evlerinde yaptığı davranışları bir arada sergileme olanağı yaratan yerlerdir. Walter Benjamin caddeleri için şunları söylemektedir:

" Caddeler, toplumun konutudur. Toplum, her zaman uyanık, sonrasız, devingen bir varlıktır; bireylerin kendi dört duvarlarının koruması altında yaşadıklarını, denediklerini, öğrendiklerini ve düşündüklerini o da binaların dış duvarları arasında yaşar, dener, öğrenir ve düşünür. Bu toplum için firmaların parlak emaye tabelaları, bir burjuvanın salonundaki yağlı boya tablo kadar iyi bir duvar süsü niteliğindedir. Üstünde "Afiş yapıştırmak yasaktır" yazılı duvarlar, onun için yazı yazabileceği yerlerdir, gazeteci kulübeleri kitaplıklarıdır, mektup kutuları heykelleridir, sıralar, yatak odasının mobilyalarıdır; kafelerin terasları ise, aşağıya, evinin avlusuna bakmak için çıktığı

[154] Çınar, s. 51-56.

cumbalardır. Yol işçilerinin ceketlerini astıkları parmaklıklar,vestiyeridir; binaların avlular karmaşasından dışarı uzanan ana girişleri, yani burjuva insanını korkutan uzun koridorlar, toplum için kentin çeşitli bölmelerine ulaşma yollarıdır."[155]

Sokaklar, kentsel kültürün günümüze aktarılmasında oldukça önemli birer taşıyıcı unsur olmuşlardır. Beyoğlu, günümüzde bile kullanılan sokak isimleriyle, farklı dönemlerden gelen değişik izleri katmanlaştıran, kültür-mekan etkileşiminin en önemli maden yataklarından biri olduğunu kanıtlarken, kent kültürünün hala en önemli damarlarını barındıran eşsiz bir rezerve sahip olduğunu da hatırlatmak ister gibidir. Buradaki sokak isimlerinin bazıları bize, Bizans dönemindeki Galata limanın hareketliliğini ve burada çalışan emekçi insanları, bazıları da fetihten sonra buralara yerleşen veya buralarla ilintili bir geçmişe sahip önemli şahsiyetlerin isimlerini hatırlatmaktadır. Çok az da olsa şanslı birkaç sokak isminin kahramanı ise sıradan insanlar arasından çıkabilmiştir. Beyoğlu' ndaki sokak isimleri zamanın mesleklerini de günümüze kadar ulaştırmış, dönemin ekonomik ve sosyal yapısına ışık tutmuştur. Ki o sokak isimleri sayesinde, bugün anlamını bilmediğimiz pek çok ismi merak serüvenimizden yola çıkarak "peremeci" esnafının, henüz Haliç'i Galata' ya bağlayan köprüler yokken, insanları deniz yoluyla karşıya geçiren esnaf olduklarını öğrenebiliyoruz. Sokak isimleri kentin gelişim dönemlerinden değişik izler sunarken, her dönemin bir diğeri üzerine eklenen kültürel mirası da bizlere oldukça görkemli bir kentsel kültür mozaiğinin tadına varma imkanını sağlamaktadır. Günümüzde yeni kurulan şehirlere sokak ismi yerine numara verilmesi, buralarda yaşayan insanlarda orası için bir aidiyet duygusunun ortaya çıkmasına engel olurken, Beyoğlu gibi kozmopolit bir kültürü her adımda size hatırlatan bir yerde yaşamak, insanda kendisini, o kültürün bir parçası olarak görme şevki uyandıracak ve kentsel kültürün korunması konusunda da daha isteki davranışlar sergilemesine yardımcı olmaktadır. Hele hele daha önce varolan bir sokak isminin numara ile değiştirilerek yavanlaştırılması, yabancılaşmanın kol gezdiği metropollerde insanların kentle zaten zayıf olan bağlarını kopma noktasına getirebilecektir. Bu nedenle sokakların, tıpkı kızılderililer ya da Dedem Korkut Hikayelerindeki gibi kendi kendilerine kazandıkları isimlerini sonsuza

[155] Walter Benjamin, **Pasajlar**, çev. Ahmet Cemal, 6.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 261-262.

kadar taşımaları için mücadele edebilmek, kent kültürünün yaşatılması için oldukça önemli bir çaba olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEYOĞLU ÖRNEĞİNDE KENT KÜLTÜRÜ

3.1. BEYOĞLU KENT TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bugün Beyoğlu dediğimiz bölgenin sınırlarını tam olarak çizebilmek, anlayabilmek ve zihnimizde canlandırabilmek için, Bizans İstanbul'una kadar uzanan bir seyahat yapmamız ve öncelikle Galata'yı incelememiz gerekmektedir. Beyoğlu ismine, bölgenin Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethinden sonra rastlıyoruz.



Resim 1: Matrakçı Nasuh'un 16.yy. İstanbul Minyatürü

Kaynak: http://www.ee.bilkent.edu.tr/~history/Nasuh/i5.jpgresim 2 (Erişim Tarihi: 02/08/2008)

Galata' nın yerleşime açılması oldukça eski tarihlere uzanmaktadır. Burada bulunan liman daha çok eski dönemlerde bile bölgenin önemli bir yerleşme yeri haline gelmesini sağlamıştır. İmparator II. Theodisius, Galata' yı İstanbul'un 14 yönetim bölgesinin 13. sü olarak kente dahil etmiştir. Galata isminin nerden geldiği konusunda çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan ilkine göre, burada bolca bulunan süthaneler, Grekçe'de süt anlamına gelen " gala" " galaktus" kelimelerinden türediği yolundadır. Diğer bir rivayete göreyse, gemilerin yükleme-boşaltma yaptıkları, eğimli alanlara İtlayanca' da karşılık gelen "calata" dan türemiştir.[156] Galata adı, zamanla sadece güneydeki limanla bağlantılı kısım için kullanılmaya başlamıştır. Osmanlı'nın bölgeye gelmesinden sonra Türkler, tünel ile Taksim arasındaki bölgeye "Beyoğlu" demeye başlamışlardır. Beyoğlu ismi ile ilgili söylentilerde masalımsı izler taşımaktadır. Bunlardan ilk ve en yaygın olanına göre, İstanbul'un fethinden kısa bir süre önce burada oturan ve sonra İtalya'ya giden Prens Alexias Taraktos Komneos'tan geldiği sanılmaktadır. Diğer bir söylentinin kahramanı da Kanuni zamanında burada oturan Venedik elçisi Andre Gritti' nin oğlu Luigi Gritti' dir. Yunanca'da " karşı kıyı" anlamına gelen "Pera" ismi de Galata kadar eskidir ve bu Haliç'in diğer yakasında oturanların bu bölgeye verdikleri isimdir.

[156] Akın, s. 82-83.



Resim 2: Fetihten Sonra Bir İstanbul Haritası

Kaynak: http://www.obarsiv.com/images/etkinlikler/pano.jpg resim1 (Erişim Tarihi: 02/08/2008)

12. yüzyıl sonlarında Galata' da Ceneviz, Venedik ve Pizalı'lar yaşıyordu. Bizans İmparatoru Paleologos, sayıları az olan Venedik ve Pizalı'ları ayrı yerlere yerleştirirken, oldukça kalabalık olan Cenevizliler' e ise bölgenin tümünü tahsis etmişti.[157] Burasının Latinlerden geri alınmasından sonra, pek çok ayrıcalıklar sağlayan Cenevizliler, Bizans'ın zayıflığından da yararlanarak, bölgeyi surlarla çevirmişlerdir. Galata kolonisi, Ceneviz Cumhuriyeti'nin atadığı ve " podesta" adı verilen bir vali tarafından yönetilmiştir. Fetih sırasında tarafsız kalan Cenevizliler, Fatih ile kendilerinin Galata' daki haklarını güvence altına alan bir anlaşma yapmışlardır. Ancak artık bölge Osmanlı Devleti'nin atadığı ve voyvoda adındaki yöneticiye tabi olmaya başlamış ve kilise gibi yapıların yapımı konusunda sınırlandırılmışlar getirilmiştir.[158]

[157] P.Ğ. İncicyan, **18. Asırda İstanbul**, Çev. Hrand D. Andreasyan, 2. Basım, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1976, s. 107-109.
[158] Akın, s. 84.

Galata, fetihten sonra da önemli bir ticaret merkezi olma özelliğini sürdürmüştür.[159]17. yüzyıl'da Kanuni'nin Fransızlara sağladığı kapitülasyonlarla Akdeniz'in en önemli limanlarından olan Galata' nın, 18. yüzyılda Fransız Devrimi'yle birlikte önemi giderek azalmış, yalnızca ticaret ağırlıklı bir bölge haline gelmiştir.[160] Buna bağlı olarak da özellikle Voyvoda Caddesi, han, depo, ticarethane ve bankerlerin yoğunlaştığı bir yer olmuştur. Diğer uçta kalan Pera ise artık konutların sayısının arttığı, Batılı anlamda lüks bir yaşam ve eğlence merkezi olmaya başlamıştı. Galata' nın surlarını 19.yüzyıl'a kadar koruması, Pera arasında bir ayırıcı unsur olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında, ticaretle uğraşan Levanten, Rum, Ermeni ve Musevilerin işyerleri Galata' da, konutları ise Pera' daydı.[161] İkisi de kozmopolit ve Batılı bir hava soluyan bölgeler, surların kaldırılmasıyla aralarındaki maddi ayrımı da yıkmışlardır.

Beyoğlu'nun gelişim sürecine girmesi ve gerçek anlamda şehirleşmesi, iki önemli gelişmenin sonucunda olmuştur. Bu gelişmelerden ilki "su", diğeri de "Batıya açılma" dır. Galata' dan Taksim'e kadar uzanan bölgede üç yüz yıl boyunca kentleşme anlamında bir gelişme olmamasının nedeni, bölgede suyun yeterli olmamasıydı. Nitekim, biraz da olsa suyun ulaştığı, Tophane, Kasımpaşa gibi yerlerde yerleşme artmıştır. Beyoğlu'nun su sorununa ciddi anlamda ilk olarak XVIII. yüzyıl'da değinilmiştir. I.Mahmut'un 1732' de Bahçeköy'de yaptırdığı su şebekesi bölgeyi rahata kavuşturmuştur. Su Beyoğlu'na geldikten sonra, saray, kışla ve okula kadar her türlü resmi yapı ve özel ev inşaatı başlamıştır.[162] Bugün İstiklal Caddesi'nin girişinde sağ tarafta bulunan ve 1732 yılında yapılmış olan anıtsal çeşme, hemen arkasında yer alan su maksemine aitti. Su havuzu anlamına gelen, bu maskem, bentlerden gelen suyu, Beyoğlu'na sevk ediyordu. Dağıtmak anlamına gelen Taksim, bölgenin bir diğer isminin sebebidir.[163]

Beyoğlu'nun Batılı anlamda, doğuşuna yön veren diğer önemli gelişme ise Osmanlı Devleti'nin 18.yy'ın sonlarında başlattığı reformlar olmuştur. Osmanlı Devleti,

[159] Eremya Çelebi Kömürciyan, **İstanbul Tarihi- XVII. Asırda İstanbul**, Çev. Hrand D. Andreasyan, 2.Basım, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988, s. 246.
[160] Akın, s. 85.
[161] Akın, s. 85.
[162] Cezar, s. 13-24.
[163] Haldun Hürel, **İstanbul'u Geziyorum Gözlerim Açık**, 4. Basım, İstanbul: Dharma Yayınevi, s. 650.

uygulamaya karar verdiği reformları, Batı bilim ve teknolojisinden yararlanarak, yapmaya karar vermiştir. Bu yeniliklere bağlı olarak yaptırılan, saray, modern okul, kışla, hastane ve yönetim birimleri de Beyoğlu tarafına inşa edilmiştir. İbrahim Müteferrika'nın kurduğu ilk matbaa, Humbaracı Okulu, Hendesehane, Mühendishane-i Bahri Hümayün, Sürat Topçuları Okulu, Humbaracı Kışlası, Mühendishane-i Berri Hümayün ve Sultan III.Selim'in Nizam-ı Cedid orduları için yaptırdığı kışlalar gibi yeni kurum ve yeni uygulamaların, halkın vereceği tepkilerden uzak kalmak amacıyla buraya yaptırıldığı net bir biçimde görülmektedir. Bütün bu gelişmelerle beraber III. Selim zamanında, politik anlamda da Batıya açılma hareketi başlamıştır. Batı ile iyi ilişkiler, bu ülkelerin Beyoğlu'nda arsa alarak, buraya çeşitli binalar yaptırmalarına ve geniş kadrolu personel göndermelerine neden olmuştur. Elçilikler ile birlikte, Beyoğlu'nun bina yapısı da değişir. Özellikle elçiliklerin civarında yeni binalar da yükselir. Sultan III. Selim'in yolunu izleyen Sultan II. Mahmut'un yaptırdığı Tıbbiye ve Harbiye'nin de merkezi burası olmuştur.[164] 1838'de imzalanan Baltalimanı Ticaret Anlaşması'yla İngiliz tüccarlara, yerli tüccarlar gibi ülkenin her yerinde mal satma hakkı tanınmıştır. Diğer Avrupa ülkeleriyle yapılan benzer ticari anlaşmalarla ülke açık pazar haline gelmiş ve böylece ticaret Avrupalılar'ın lehine değişmiştir. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ise, padişah ve tebası arasındaki ilişkiyi yasalara bağlamıştır. Ancak, Fransız Devrimi'nden esinlenen acelecilikle, oldukça yüzeysel hazırlanan bu ferman, kitlelere kadar uzanan bir etki yaratmamış, bunun yerine İmparatorluk'ta yeni yeni yerleşmeye başlayan çok uluslu burjuvazinin taleplerine cevap vermiştir. Yani Ferman, Balta Limanı Ticaret Anlaşması'nın tasarladığı Batı iktisadi denetimi için gereken kurumları hazırlamıştır.[165] Fermanın getirmiş olduğu kurumsal reformlar sonucunda Beyoğlu, yeni kent dokusu ve mimarisiyle, Osmanlı-İslam kent imajını, Avrupa biçim ve unsurlarını içeren, daha kozmopolit bir yapıya dönüştürüyordu.[166] Beyoğlu'nun nüfusundaki büyük artış ve bu nüfusun içinde Batılı ve levantenlerin büyük gruplar oluşturması, kent yönetiminde de büyük reformları beraberinde getirmiştir. Yeni Avrupalı nüfus, kentin vereceği hizmetlerin şeklinin belirleyen ana etmen olmuştur. Osmanlı Devleti idari yapılanmasında dört kadılık bölgesine ayrılıyordu ki bunlar,

[164] Cezar, s. 25-27.
[165] Zeynep Çelik, **19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti, Değişen İstanbul**, Çev. Selim Deringil, İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 1996, s. 27-28.
[166] Çelik, s. 41.

İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp'tür. Kadılıklar da semt ve mahallelere ayrılmışlardı. Temel belediye hizmetleri bölge sakinlerinin kendileri tarafından yerine getiriliyordu. Kırım Savaşı'ndan sonra, 1855'te kentte sayıları giderek artan İtalyan ve Fransızların, düzenli belediye hizmeti talepleri üzerine "Şehremaneti" kurulmuştur. Bu kurumun belediye hizmetlerini yerine getirmede yetersiz kalması üzerine, yine aynı yıl İntizam-ı Şehir Komisyonu kuruldu. Bu komisyon, şehrin 14 bölgeye ayrılmasını öngören bir taslak hazırlamış, Pera, Galata ve Tophane' yi kapsayan Altıncı Daire-i Belediye'nin olduğu bölge pilot bölge seçilmiştir. Burada sokakların düzenlenmesi, döşenmesi, su ve kanalizasyon şebekelerinin oluşturulması ve bakımı gibi inşaat faaliyetleri, Avrupa standartlarında olacaktı. Altıncı Daire-i Belediye'yi sadrazamın atadığı bir müdür ve hükümettin atadığı yedi üyeden oluşan bir meclis yönetecekti. Meclisin üç üyesi altı ayda bir yenilenecekti. Bu meclise üye seçilebilmek için, adayın Altıncı Daire sınırları içinde en az 100.000 kuruş değerinde emlak sahibi olması ve en az on yıldır İstanbul'da ikamet ediyor olması gerekmektedir. Meclis üyeleri dışında Bab-ı Ali'nin atayacağı dört adet yabancı danışman olacaktı. Bu kişilerin belediye konularında bilgili olmaları, en az 200.000 kuruş değerinde emlak sahibi olmaları ve on yıldır da İstanbul'da ikamet ediyor olmaları zorunluydu. Belediye reformlarından en çok, bu bölgede oturan üst tabaka faydalanmıştır. Uygulamadan da açıkça anlaşılıyordu ki, asıl amaç kent hizmetlerinin demokratik bir biçimde sunulması değil, Avrupalılara sunulmasıydı. Altıncı Daire 1877'ye kadar bağımsız belediye olarak çalıştıktan sonra, yine aynı tarihte yürürlüğe giren Dersaadet Belediye Kanunu'yla ayrıcalıklı konumunu kaybetmiştir.[167]

3.1.1. Bizans'tan Osmanlı'ya Beyoğlu

Tarihi kaynaklarda Galata ismine 8. yüzyıl' a kadar pek rastlanamamaktadır. Boğaz ile Haliç'in girişinde olmasına rağmen Konstantinopolis tarihi içinde önem kazanması 13.yüzyıldan sonraya denk gelmektedir. 5.yüzyıl' da kentin 13. bölgesi durumunda olan ve Sykai diye adlandırılan Galata, tiyatro, hamam ve liman tesisleri olan büyük bir yerleşmedir.[168] Milet' li Hesychius' un demesine göre, Galata'ya orada

[167] Çelik, s. 36-39.
[168] Kuban, s. 172.

bulunan incir bahçelerinden dolayı Syka denirdi. Latinler bu adı, Siçe, Siçena ve Suka şeklinde yazmışlardır.[169]

5. Yüzyıl' daki Hun saldırılarına karşı etrafı surlarla çevrildiği sanılan yere, bu surları yaptıran I.Iustinianianos tarafından, "Iustiniane" adı verilmiş ve kent statüsüne yükseltilmiştir. Iustinianos, buraya en ünlüsü Aya İrini olan birkaç kilise yaptırmıştır. Cüzamlılar evi olan Ayios Zotikos da erken dönem Galata' nın en önemli yapılarından birisi durumundaydı. Haliç'in karşı yakasında kaldığı için Rumca'da karşı kıyı anlamına gelen, "Peran" ya da " Peyre" diye adlandırılmış, bu ad daha sonraları Galata yerine kullanılmış, Türk döneminde de Galata surlarının dışında kalan mahalleler bu adla adlandırılmıştır. Sykai ile Konstantinopolis arasındaki ulaşım, kayıklarla sağlanıyordu. Erken yüzyıllarda, İtalyan tüccarların Galata'ya yerleşip yerleşmedikleri konusunda kesin bir bilgi yokken, I.yüzyıl' da Haliç'in karşı kıyılarındaki Yahudilerin burada oturdukları bilinmektedir. Konstantinopolis' te ayrıcalıklara sahip olan Cenevizliler, 1204'ten sonra kenti terk ederek Galata' ya yerleşmeye başlamışlardır. Cenevizliler, kentin Latinlerden geri alınmasına yardım ettikleri için, Haçlılar' ın gidişinden sonra bağımsız bir kent-devlet olmuştur. VIII. Mihail Galata'nın tamamına serbest ticaret ayrıcalığı vermiş, bu sayede de burası Cenova' nın ticaret kolonisi haline gelmiştir. 1276'da kent yönetimi özerk hale gelmiş, 1303'te de buraya yerleşen Cenevizliler'e sur yapma hakkı tanınmayınca, hendekler kazarak, evlerini kesintisiz bir savunma sistemi oluşturacak şekilde, yan yana inşa ederek, yerleşim alanlarını koruma altına almışlardır. I. Anastasios'un 6. yüzyıl'ın başlarında yaptırdığı kulenin yerine, bugünkü Galata Kulesi yapılmıştır. Cenevizliler'le Bizanslılar ve Venedikliler arasındaki çatışmalar ve çarpışmalar sırasında Türkler'in de desteğiyle kent 1404' e kadar büyümeye devam etmiştir. Ulaştığı en geniş sınırlar, batıda bugünkü Azapkapı, kuzeyde Galata Kulesi, kuzeydoğuda Tophane'dir. 1864-65 yılları arasında yıkılan Galata Surları'ndan günümüze birkaç duvar kalıntısı ile Galata Kulesi kalabilmiştir. 14. yüzyıl'da Galata ile Konstantinopolis arasında çıkan sayısız çatışmaya rağmen, Galata gelişmeye devam etmiştir. Kentin idari anlamdaki en büyük yöneticisi olan Podesta için, yeni bir saray, kiliseler ve bir liman yapılmıştır. İbn Batuta dönemin Galata'sını şöyle anlatır:

[169] İncicyan, s. 106.

“ Galata’da Frenk Hıristiyanlar yaşar. Toplum, aralarında Cenevizliler’in, Venedikliler’ in, Romalılar’ın ve Fransızlar’ın bulunduğu farklı insanlardan oluşuyor; hepsi Konstantinopolis kralının otoritesine bağlı… Tümü ticaretle uğraşıyor ve liman dünyadaki en büyük limanlardan biri; orada yüz kadar kadırga ve başka büyük gemiler ve küçük gemiler gördüm, sayılamayacak kadar çoktu. Kentin bu bölgesindeki pazarlar iyi, ama çok pis ve arasından küçük ve çok pis bir dere akıyor. Kiliseleri de çok kötü ve pis.”

Son surlar yapılırken Galata’ ya gelen Clavijo, 15.yy’daki Galata’yı şöyle anlatmaktadır:

“ Pera kenti ancak küçük bir yerleşme, ama çok kalabalık, çevresi sağlam bir surla çevrili ve hepsi çok iyi yapılmış mükemmel evler var. Burada Cenevizliler oturuyor ve Cenova’nın yönetimi altında. Cenevizliler’in yanı sıra, Rumlar da var. Kentin evleri kıyıda ve denize o kadar yakın ki, su ile sur arasında ancak büyük bir geminin güvertesi genişliğinde boşluk var… Surlar burada belirli bir mesafede deniz kıyısını izliyor, ama sonra dik tepeye doğru tırmanıyor, tepede kenti koruyan ve kente tepeden bakan çok yüksek bir kule var. Ancak kulenin bulunduğu bu tepe çok yüksek değil, onun daha üstünde Sultan’ın (I.Bayazid) Pera’yı ve Konstantinopolis’i kuşatma altını aldığı zaman kampını kurduğu bir başka tepe var. Rumlar buraya “ Pera” Cenevizliler ise “Galata” diyor.

Kent, Cenovalılar sayesinde, Doğu Akdeniz Levanten kültürünün önemli bir parçası haline gelmişti. Bizans’ın son döneminde, Galata limanında yürütülen ticaret hacmi, Konstantinopolis limanlarının toplam hacminin üç katıydı.[170]

3.1.2. 17.Yüzyıl’ ın İlk Yarısında Beyoğlu

Fetihten önce özellikle deniz ticaretinde oldukça büyük öneme sahip olan Galata, fetihten sonra da sahip olduğu ayrıcalıklı statüsü ve ticaret konusundaki eşsiz yeteneği sayesinde gelişimini sürdürmüştür. Bu gelişim Bizans dönemindeki kadar hızlı olmasa da devam etmiştir. Konumuz olan Beyoğlu’na gelebilmek için Galata’nın

[170] Kuban, s. 172-174.

tarihini bilmemiz ve onun Beyoğlu'na el vermesini beklememiz gerekecektir.Çünkü Beyoğlu, 17.yüzyıl'a kadar bölgede yerleşimin pek fazla olmadığı bağlık bahçelik bir alan durumundadır. Burada bulunan Galata Mevlevihanesi dışında bir de, şimdiki Galatasaray Lisesi'nin bulunduğu, güzel manzaralı yerde, daha sonra sarayda çalışmak üzere görevlendirilecek çocukların eğitildiği Galata Sarayı bulunmaktaydı.[171]

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul' u fethettiği gün Cenovalılar teslim olunca kent savaşsız alınmış oldu. Fatih Galata'yı aldığı zaman, sur ve kaleyi yıktırmış, kilise çanlarını da top imalatında kullanılmak üzere eritmiş ve kaçanların mal ve mülkünü müsadere etmiştir.[172]

İstanbul fethedilirken Galata barışçı yollarla Türklerin eline geçtiği için tahribata uğramamıştır. Cenevizliler, Sultan'ın kulu olmayı kabul etmişler ve böylece, kendi geleneklerine göre yaşama iznini almışlardır. Ancak kentin ele geçirilmesi sırasında yapılan çarpışmalarda bazı Cenevizliler' in ele geçirilmesi ve bazılarının da deniz yoluyla kaçması, Galata'ya "terk edilmiş toprak" muamelesi yapılmasına neden olmuştur. Yani Galata artık devlet hazinesine aitti. Sonraki yıllarda buradaki topraklar, üstünde yaşayanlara kiralanmıştır. Osmanlı Devleti bu bölgeden önemli kira geliri elde etmiştir. Bölgedeki Ceneviz mahalleleri İtalyanca adlarını korumayı başarmışlardır. Galata' da Cenevizliler 'in oturduğu mahalleler ile Avrupalı ve Doğuluların oturduğu mahallelerin fiziksel farklılığı dikkat çekicidir. Izgara sistemi, sadece İtalyan sokaklarında mevcuttu. Ermeni, Rum ve Yahudilerin oturdukları sokaklar gelişigüzel ve düzensiz durumdadır.

Nüfusun sınıflandırılmasında oldukça ayrıntı vardır. Osmanlı tebaası olan Cenevizliler, zengin, orta halli ve yoksul olarak sınıflandırılmışlardı. Her birinin ödeyeceği verginin dilimi farklıydı.

Kentte en büyük cemaat Rumlardır. Hepsi de Sultan'ın tebaası olan Rumlar, birkaç mahallede oturuyor, zengin ve yoksul olarak sınıflandırılıyorlardı. Zengin olanları ticaret ve zanaatla uğraşıyordu. Kendilerine ait kiliseleri vardır. Ermeniler' in de kendilerine ait kiliseleri vardı, başka mahallelerde de oturabiliyorlardı. Çoğu

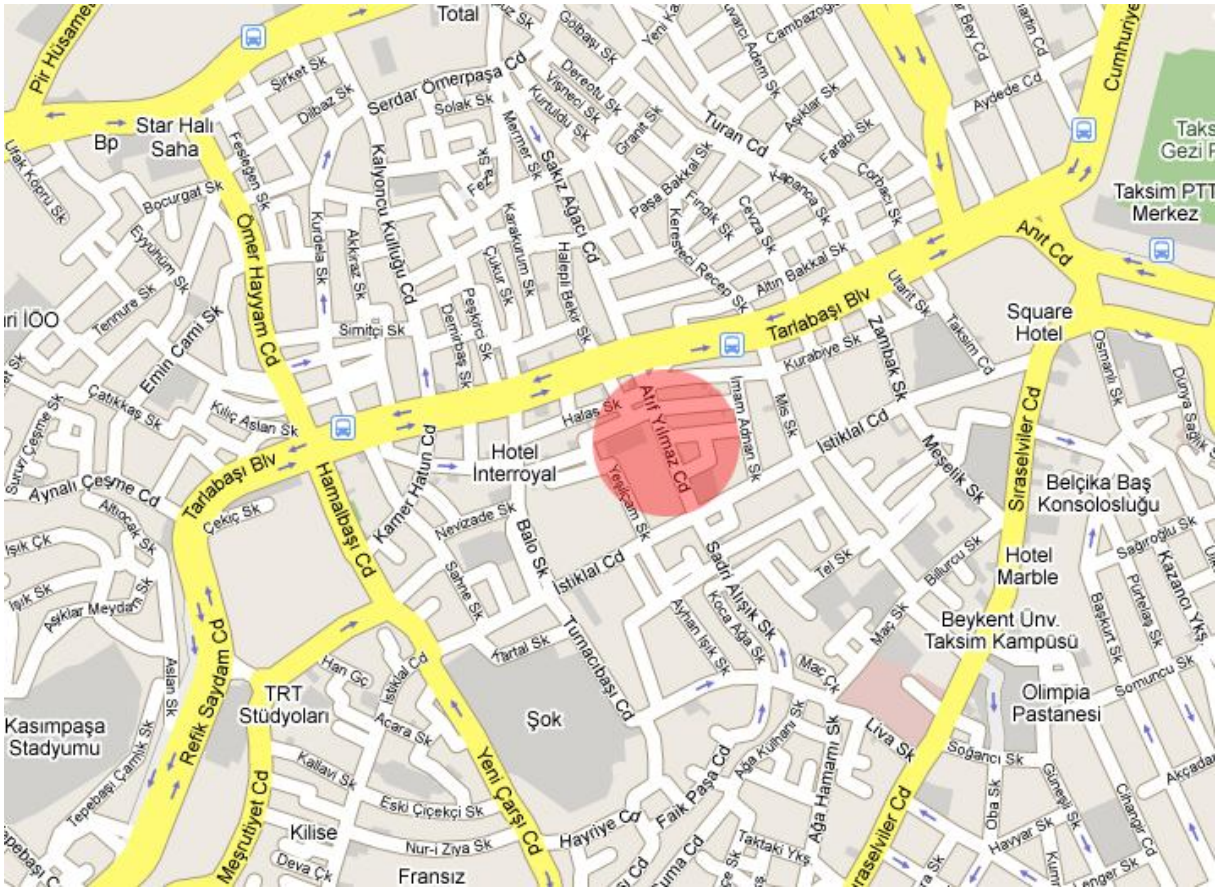
[171] İncicyan, s. 110.
[172] İncicyan, s. 107-108.

Kırım'daki Kefe'den gelmişlerdi. Yahudiler de başlıca iki yerleşim bölgesinde yaşasalar da, onlar da istedikleri mahallede oturabiliyorlardı. Geleneksel olarak tıpla uğraşan Yahudilerin arasında çok sayıda hekim vardı. 1455 yılında Galata'da yalnızca yirmi Türk yaşıyordu. Türk olan Subaşı, Ceneviz mahallesinde oturuyordu. Galata Türklerinin çoğunun karısı Rum ya da Ermeni'ydi. Müslümanlar, Galata'da yaşayabilmek için Devletten ev ya da dükkân kiralayabiliyorlardı.

Her etnik grubun, kendisine ait bir mahallesi vardı. Ancak Türkler de dahil olmak üzere bütün etnik grupların birlikte yaşadığı mahalleler de vardır. Fetihten yirmi yıl sonra, İtalyan kökenlilerin konutları daha fazlaydı. Galata' nın bu dönemdeki etnik karışımı ve Türklerin de bölgeye yerleşmesi ilginç bir yapı ortaya çıkarmıştır. Zamanla Türklerin sayısı artmıştır. Artık buradaki 58 mahallenin yirmisinin adı Türkçe olmuştur. Ancak Türklerin sayısının artması burasının kozmopolit yapısını hiç değiştirmemiştir. Hiçbir dinsel gruba bir ayrıcalık uygulanmıyordu. Türk askeri tesislerinin kurulması, Kasımpaşa'da tersanenin, Tophane'de de top döküm atölyelerinin de kurulmasıyla, yalnızca sur dışındaki mahalleler değil, Galata sur içi de yeni gelenlerin yerleşimine özendiriliyordu. Galata, daha özgür bir yaşam sunuyordu. Akdeniz kökenli ünlü Türk kaptanları da ticaretle uğraştığı için buraya yerleşmeyi uygun bulmuşlardır. Gemi yapımcılığı ya da deniz ticaretiyle ilgili pek çok iş kolu burada toplanmıştır. Galata, küçük bir Avrupa olma özelliğini korumuştur. Galata, her zaman tipik bir Akdeniz liman kenti kimliğini taşımıştır. Galata'nın kozmopolit yapısı, yabancı elçiliklerin İstanbul'dan buraya ve Beyoğlu'na taşınmasıyla daha da zenginleşti. [173]

[173] Kuban, s. 215-219.

3.2.BEYOĞLU ve KENTLEŞME SÜRECİ



Resim 3: Beyoğlu Haritası
Kaynak: http://www.antropia.org/harita.jpg (Erişim tarihi: 02/08/2008)

Beyoğlu, günümüz Türkiye'sinin Batılı anlamda ilk ketleşen bölgesi olmuştur. Buraya kadar anlatılanlarda Beyoğlu'nda ortaya çıkan yeni kentsel mekanlardan bahsederken, neden buraya kurulduklarının sebepleri üzerinde durmaya çalışıldı. Bundan sonraki bölümlerde ise Beyoğlu'nun kentleşmesine ortam hazırlayan etmenler incelenecektir. Beyoğlu, daha önce de değinildiği gibi, özellikle XVII. yüzyılda yoğunlaşan elçilik binaları, idari binalar ve bunların etrafında kümelenen insan toplulukları sayesinde oldukça yoğun bir nüfusa ulaşmıştır. İşte ortaya çıkan bu nüfus, onun nitelikleri ve ihtiyaçları Beyoğlu'nda kentleşme sürecini hızlandırmıştır. Bu ihtiyaçların karşılanması sonucunda, kentleşme olgusu gelişmiş ve beraberinde daha farklı ihtiyaçlar doğmuştur. Sonunda belediyecilik faaliyetlerinin ortaya çıkmasıyla da

üst bir seviyeye ulaşmış, Beyoğlu'nda elde edilen bu deneyimlerden, daha sonraki dönemlerde başta İstanbul, daha sonra da Türkiye'nin diğer bölgeleri faydalanmıştır. Bu anlamda Beyoğlu, kentleşme sürecinin ülkemizdeki öncüsü, başat gücü olmuştur.

3.2.1. Ticari Hayatın Gelişimi

Batıya açıldıktan sonra, onunla sıkı ticari ilişkiler içine giren Osmanlı Devleti, İstanbul'da gittikçe güçlenen bir burjuvazi sınıfının oluşmasına yardımcı olmuştur. Azınlıklar, Galata ve Pera bölgesinde birer ticaret ve finans burjuvazisi olmuştu. Giderek zenginleşen bu kesim, 19.yy' ın ikinci yarısında, Islahat Fermanı'nın da kendilerine sağladığı avantajlardan yararlanarak önemli yerlere gelmiş, Devlet'in aldığı bazı kararların çıkarlarına uygun olmalarını sağlamışlardır. Rum, Musevi ve Ermeniler' in ticarette bu kadar üstün olmalarının en önemli nedenleri, Osmanlılar' ın genel olarak ticarete fazla eğilim göstermemeleri ve yaşadıkları yabancı dil sorunları olmuştur. Azınlık memurları da yabancılarla yüksek düzeydeki Osmanlı yöneticileri arasındaki ilşkileri kolaylaştırmışlardır. Bu dönemde gittikçe zenginleşen bu tüccar ve üst düzey memurları, Galata ve Pera'nın en görkemli han ve apartmanlarını yaptırmışlardır.[174]

Galata, Osmanlı'nın fethinden önce de oldukça önemli bir ticaret merkezi idi. Galata'da özellikle sarraflıktan zenginleşen bir grup, devlete borç verebilecek kadar zengin durumdaydı. Bu sarrafların çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktaydı. Tanzimat Devri'nde kağıt para kullanılmaya başlayıncaya kadar, elde dolaşan para madeni paraydı. Sarraflar, borç para verdiklerinde "sarrafiye" adı altında, "faiz" ya da komisyon yerine geçen bir para alırlardı. Tanzimat Dönemi'nde 20.yy'ın sonlarına doğru bu işi yapanlar, "banker" diye anılmaya başladılar. Sarraf yerine banker deyiminin kullanılmasında kağıt para dönemine girilmesinin etkisi büyük olmuştur. Bu dönemde bu işi yapanlar genelde Galata civarında yoğunlaştıkları için "Galata Bankerleri" diye anılmaya başlamışlardır. Bazıları, Avrupa sanayi mallarının acente ve komisyonculuğunu yapınca daha da zenginleşmiştir. Avrupa mallarının çeşitlerinin artması Galata tüccarlarının da iş hacimlerinin büyümesini sağlamıştır. Büyük çoğunluğu gayrimüslim olan bankerlerden Rum asıllılar, genellikle dış ticaret

[174] Akın, s.7

ilişkilerinde, Ermeni ve Yahudi olan sarraflar ise, saray, vükela ve yüksek memurların iç tüketim ve kredi ihtiyaçlarını karşılama sayesinde yükselmişlerdir.[175]

Aslında XIX. yy' da sivrilen bu sarraflardan önce de "beratlı tüccar" olduğu için oldukça iyi duruma gelenler de olmuştur. Bu kişiler, beratlı tercümanlıklarını beratlı tüccarlığa dönüştürmüş kimselerdir. Berat, belirli bir hizmet ve göreve ilişkin olarak verilen hak, izin ve yetkileri içeren padişah tuğralı bir belge idi. Resmi ve yarı resmi tercüman olanlar da bu beratı alıyorlardı. Dragoman olarak anılan, genellikle Rum, bir kısmı da Ceneviz ve Venedik' li ailelerden gelen bu tercümanlar zamanla, Beyoğlu'nda zenginler arasında bir grup oluşturacaklardır. Bir takım ayrıcalıklı hakları olan bu beratlı tercümanlar, zamanla bunları suistimal ederek önemli çıkarlar elde etmişlerdir. Yabancı elçilik ve konsoloslukların bu tercümanlardan genellikle ticari işlerde faydalanmaları, onların da birer tüccar olmalarını kolaylaştırmıştır. İşte özellikle elçilik ve konsolosluklarda çalışan bu beratlı tercümanlık işinin yozlaşması, beratlı tüccarlığı ortaya çıkarmıştır. Beratlı tercüman iken beratlı tüccara dönüşen bu insanlar, zenginlik ve nüfuzlarını kuşaklar boyu sürdürebilmişlerdir.

İşte ticaretle uğraşarak zenginleşen gayrimüslimler, beratlı tüccarlar ve bir Avrupa'lı Devleti arkasına alarak güçlenen kişiler, Tanzimat Fermanı'nın müslim ve gayrimüslim herkesin kanun karşısında eşit olmasını kabul ettiği ilke ile kendilerini daha da güçlü hissetmişlerdir. Kapitülasyonlardan yararlanan gerçek Avrupalı tüccarlar da iş yaptıkları bu insanlar gibi Galata ve Beyoğlu çevresinde ikamet etmeye başlamışlardır.[176]

Osmanlı Devleti'nin Batıya açılma politikalarıyla zenginleşmeye başlayan gayrimüslimler 1838 yılında imzalanan Baltalimanı Ticaret Anlaşması ile de servetlerinin doruklarına ulaşmışlardır. Devlete oldukça yüklü borç paralar vermeye başlayan bankerler, bu borçlar, para olarak ödenemeyince de madenlerin işletme ruhsatlarını ellerine geçiriyorlardı.

Baltalimanı Ticaret Anlaşması Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1838 yılında imzalanan anlaşmadır. Avrupa'da sanayi devrimi sonucu daha fazla ham

[175] Cezar, s. 358.
[176] Cezar, s. 359-360.

maddeye ihtiyaç duyulduğu sıralarda, Osmanlı hükümeti de 1826'dan itibaren, ham maddesini dışarıya çıkararak esnafın işsiz kalmasını önlemek amacıyla bir nevi himaye sistemi olan yed-i vahid (tekel) usulünü uygulamaya koymuştu. Sistem ayrıca yeni kurulmuş olan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ordusuna kaynak bulmak ve üreticinin mahsulünü ucuza satarak aldanmasını önlemek gibi amaçlar da taşıyordu.

Yed-i vahid uygulaması özellikle İngiliz tüccarlarını son derece rahatsız etmiş, İngiliz sefiri Ponsenby, yed-i vahid usulü ile ticaret serbestisine konmuş engellere şiddetle karşı çıkmış, Osmanlı topraklarında ürün yetiştirenlerin, bunların fiyatlarını belirlemede yetkili kimselere satmak zorunda oldukça, Osmanlı sanayiinin gelişemeyeceğini iddia etmiştir. Bu sebeple İngilizler, Osmanlı ticaretinde kendilerine ters düşen hükümlerin kaldırılması için 1833'ten itibaren ünlü hariciye nazırları Polmerston aracılığıyla uğraşmaya başlamışlardır. 1836'daki müzakerelerde Osmanlı heyetine başkanlık eden gümrük emini Tahir Efendi, eski düzenden mümkün olduğunca az taviz vermeye çalışmış ve İngiliz isteklerine boyun eğmemişti. Bu durumda İngiliz diplomasisi, Osmanlı bürokrasisinin zayıf ve bunalımlı bir devresini kollamaya başladı. Nitekim bu fırsat iki yönlü bir şekilde İngilizlerin karşısına çıktı. Bu sırada Mehmed Ali Paşa Mısır'da Osmanlı Devleti için büyük bir tehlike arz ediyordu.

Mustafa Reşid Paşa, Mısır meselesinde İngilizlerin yardımlarını temin bahanesiyle Baltalimanı' ndaki yalısında dört gün süren ve çok gizli tutulan pazarlıklar sonucunda, 16 Ağustos 1838'de Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşmasını imzaladılar. Antlaşma, 8 Ekim 1838'de Kraliçe Victoria, bir ay sonra da Sultan Mahmud tarafından tasdik olundu. Esas ve zeyl olmak üzere iki kısım halinde tanzim edilen antlaşmanın birinci kısmı iç ticarete ait maddeleri; zeyli meydana getiren ikinci kısım ise İngiltere'den ithal edilecek mallarla, transit eşyaların gümrüklendirilme şekillerini ihtiva ediyordu. Antlaşmanın zeyl kısmının ikinci maddesine göre zirai mahsullerle sair eşya üzerine konan yed-i vahid yani tekel usulü tamamen kaldırılıyordu. Bu maddeyle emperyalizmin önündeki engeller kaldırılarak iktisadi sistemimiz felce uğramış oluyordu. Ayrıca iç ticaretin Osmanlı vatandaşlarına özgü kalması da kaldırılıp, istisnasız bir şekilde İngiliz tüccarlarına veriliyordu. Antlaşmanın diğer önemli hükümlerine gelince, dördüncü madde ile, Britanya tebeası, Osmanlı memleketleri

ürünü olan bütün maddeleri, istisnasız olarak ihrac etme iznine sahip olacaklardı. Altıncı madde ile transit resmi kaldırılmaktaydı. Yedinci madde ile, İngiliz gemileriyle gelen İngiliz emtiası için bir defa gümrüğü ödendikten sonra, ithalatçı veya alıcı tarafından nereye götürülürse götürülsün bir daha gümrük ödenmeyecekti. Antlaşmanın bu hükümleri ile, Osmanlı hazinesi, önemli bir gelir kaynağından mahrum kaldı. Önceden yabancı bir emtia bir eyaletten diğer bir eyalete geçerken ilave gümrük ödemek zorunda bulunduğundan, fiyatı artarak rekabet gücünü kaybediyordu. Şimdi ise Osmanlı tüccarı bir yerden bir yere bir malı götürüp, satarken yüzde 12 vergi verirken, İngiliz tüccarları ortakları ve adamları yüzde beş vergi ödeyecekti. Böylece İngiliz tüccarları Osmanlı tüccarına karşı korunmuş oluyordu. Transit resminin devam etmesine karar verilmiş ise de buna karşılık ithalat resimlerinde, yüzde ikiye varan bir indirime daha gidildi. Bu arada antlaşma hükümlerinin Mısır, Afrika eyaletleri dahil bütün Osmanlı ülkelerinde ve her sınıf halk tarafından tatbik ve riayet olunacağına dikkat çekildikten sonra, isteyen bütün dost devletlere de istisnasız olarak antlaşmanın teşmil edileceği taahhüt olunuyordu.

19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı dış ticaretinde birinci sırayı alan Fransa, çıkarlarına zarar geleceğini bilerek bu antlaşma hükümlerine şiddetle karşı çıktığı halde, çok geçmeden 25 Kasım 1838'de yukarıdaki maddeye istinaden aynı hükümleri ihtiva eden bir antlaşma imzaladı. 31 Ocak 1840'ta İsveç ve Norveç, 2 Mart 1840'ta İspanya, 14 Mart 1840'ta Hollanda, 30 Nisan 1840'ta Belçika, 1 Mayıs 1841'de Danimarka ve 20 Mart 1843'te Portekiz ile antlaşmalar imzalandı. Nitekim antlaşmanın imzalanmasından sonra Avusturya başbakanı; "İşte Osmanlı şimdi bitti!" derken, Osmanlı'ya büyük bir darbenin vurulduğunu daha işin başında söylemekten kendini alamamıştır. Aradan yirmi yıl geçtikten sonra, 1858'de antlaşmanın tesirlerini anlatan İngiliz Edward Michelson ise; "Yabancı ülkelerde büyük ünü olan Osmanlı sanayiinin birçok kolları şimdi tamamen yok olmuştur. Bunlar arasında pamuk sanayii başta gelir ki, bunlar tamamiyle İngiliz sanayii tarafından sağlanmaktadır. Şam'ın çelik bıçakları, Kıbrıs'ın şekeri, İznik'in çinisi, Teselya'nın iplik boya sanayi hep yok olmuştur. Bütün bu sanayi kollarının bugün Osmanlı topraklarında artık izi bile kalmamıştır." derken, Osmanlı sanayiinin düştüğü acı durumu dile getirmiştir. Bu ticaret antlaşmaları, devlet

hazinesini önemli masrafları karşılayamaz hale getirdi ve Avrupa'dan borç alma yolu açıldı.[177]

1838 yılında imzalanan Baltalimanı Ticaret Anlaşması'yla İngiliz tüccarlarına yerli tüccarlar ile aynı haklar verilmiş ve İmparatorluğun her yerinde mal satma hakkı tanınmıştır. Aynı yıl içinde diğer Avrupa ülkeleri ile de benzer anlaşmalar yapılınca ülke, bir açık pazar haline gelmiş ve on yıllık bir zamanda da ticaret dengesi on beşe bir oranında yabancıların lehine değişmiştir. 1839 yılında imzalanan Tanzimat Fermanı ile de iyice yerleşen çok uluslu burjuvazinin iktisadi denetimi için gerekli kurumlara ortam hazırlanıyordu.[178]

19.yy'da Osmanlı imalat sanayi, Fransa'da 18.yy'ın ortalarında ithal pamuklu ipliğe gümrük vergisi konması ve İngiltere'de iplik eğirme makinesinin geliştirilmesiyle çok ciddi bir rekabetle karşı karşıya kalmıştır. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin başlıca ihracat kalemi, mamul kumaştan, ham pamuğa dönmüştür. Ancak, 1838 yılında imzalanan anlaşma, makine yapımı Avrupa mallarının da rahatça yurda girmesine neden olduğu için, yabancı bir tüccar yurt içinde sattığı mala % 5 vergi öderken yerli esnaf, malını bir ilden diğerine naklederken bile % 12 vergi ödemeye başlamıştır. Daha sonraki yıllarda demiryolu ulaşımının da gelişmesiyle Avrupa malları imparatorluğun her yanına kolayca ulaşmaya başlamış, bu da yerli sanayiyi daha da güç bir duruma sokmuştur.

1840 yılından itibaren, Devletin yönettiği bir dizi imalathane kurulmuş, Theodosios surlarının hemen dışında bir sanayi bölgesi kurulmuştur. Zeytinburnu'nda bir dökümhane faaliyete başlamıştı. Yine bu bölgenin yanında dokuma ve pamuklu çorap imalatı da yapılıyordu. Bakırköy'e küçük buharlı gemilerin yapıldığı bir tersane, bir dokuma fabrikası, bir dökümhane ve buharlı makine atölyesi kurulmuştur. İstanbul'un banliyölerine, Boğaz'ın köylerine ve değişik yerlere ayrılmış sanayi tesisleri kurulmuştur. Ancak alınan makinelerin yanı sıra, ustabaşılar, zanaatkârlar ve kalifiye işçiler de Avrupa'dan getirilmişti. Böylece Osmanlı Devleti, Batı'nın uzmanlık ve sanayisine tamamen bağımlı hale gelmiş oldu. Bu bağımlılık, Batı dünyasındaki hızlı

[177] Rehberhttp://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Baltaliman%C4%B1_Antla%C5%9Fmas%C4%B1 Ansiklopedisi, (Erişim tarihi, 14/08/2008).
[178] Çelik, s. 27-28.

teknolojik gelişmelerle rekabet edebilecek, güçlü bir milli sanayinin doğuşuna engel olmuştur. Sonuçta Osmanlı Devleti giderek daha fazla Batı mallarına bağımlı hale gelmiştir. 1838'de ve daha sonra imzalanan ticaret anlaşmaları da, ulusal bir sanayiyi teşvik edip, koruyacak önlemlerin alınmasına engel olmuştur. Böyle bir ortamda uygulanan teşvikler, Batının Osmanlı sanayine giderek daha fazla nüfuz etmesine yol açmıştır.

Osmanlı sanayinin bu durumda olması dış borç sorununu da giderek ağırlaştırmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'dan büyük miktarda borç almasına neden olmuştur. 1881' de artık borçlarını ödeyemez hale gelen devlet, Düyun-u Umumiye İdaresi'ni kurarak, kendisine borç veren devletlerin temsilcileri Osmanlı kaynaklarını araştırmak ve işletmek hakkını vermiştir. 6000 memurla çalışan Düyun-u Umumiye, ülkenin en değerli doğal kaynaklarını denetimine almıştır. 1882 ile 1909 yılları arasında geliri % 235 artan Düyun-u Umumiye, İmparatorluğun maliyesini Batılı devletlerin çıkarları doğrultusunda yönetmiştir. [179]

Osmanlı Devleti, Batılı anlamda ilk kentleşme atılımlarını Beyoğlu ve çevresinde gerçekleştirmiştir. Bunda, burada yaşayan yabancıların, gayrimüslim ve levantenlerin, ekonomik gelişmelerine bağlı olarak kent burjuvazisinin ihtiyaçlarını talep etmeleri en önemli etken olmuştur. 1838 yılında imzalanan ticaret anlaşması, Osmanlı'nın zaten pamuk ipliğine bağlı olan ticaret hayatını da çok fazla zarara uğratırken, Batılıları oldukça memnun etmiştir. Ekonomik anlamda yeterli doygunluğa ulaşan bu kesimler, artık, yaşadıkları kentin de batı normlarında bir altyapı ve üst yapıya kavuşturulmasını istiyorlardı. 1839 yılında imzalanan Tanzimat Fermanı ve daha sonraki yıllarda yapılan belediyecilik alanındaki düzenlemeler, Beyoğlu'nun Batılı anlamda bir kent haline getirmeye başlamıştır. Ülkemizdeki belediyeciliğin ilk örneği olan Altıncı Belediye Dairesi'nin de kurulmasıyla artık kent yaşamı ile ilgili düzenlemeler oldukça sistemli bir şekilde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Kısacası Osmanlı Devleti'nde kentleşme hareketlerini Beyoğlu ve çevresindeki yoğun ekonomik

[179] Çelik, s. 29-32.

faaliyetler tetiklemiş, bu faaliyetler sonucunda buralarda yaşayan halkın talepleri doğrultusunda çeşitli altyapı ve üst yapı faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

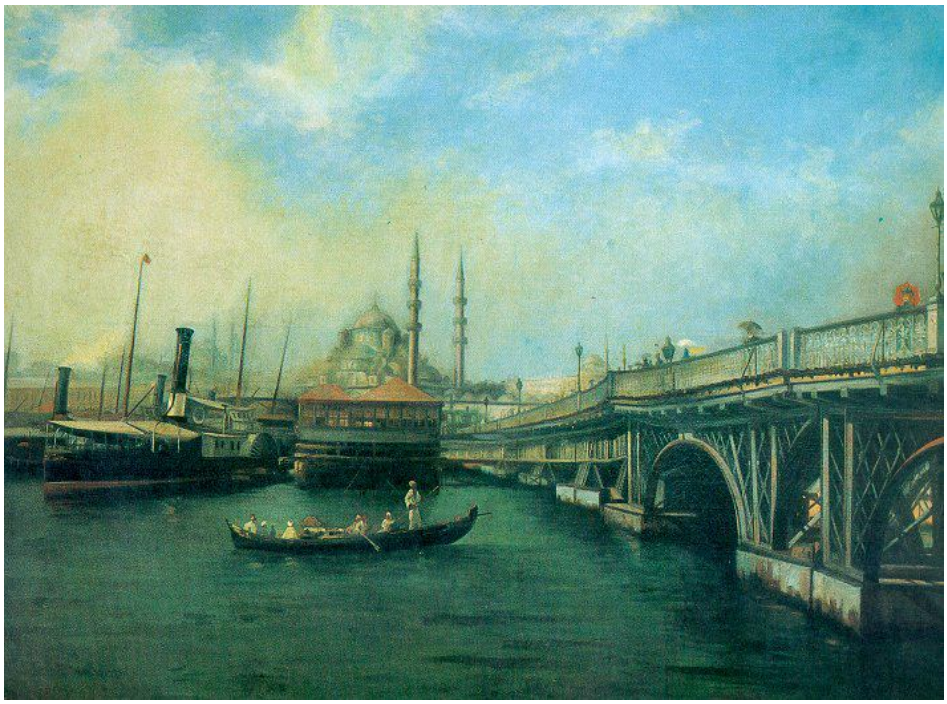
3.2.2. Ulaşım Sorununa Getirilen Çözümler

19.yy. kentleri, çağdaş ulaşım sistemleri sayesinde, geniş, yeni arterlere kavuşmuş, mahalleler arasında da kolay ve hızlı ulaşım mümkün olmuştur. Ulaşım olanaklarının iyileşmesi, fiziksel mekânların da yaygınlaşmasını teşvik etmiştir. İstanbul'da 19.yy' da kentin ulaşım ağı deniz taşımacılığı, atlı tramvaylar, kısa bir metro hattı ve trenler aracılığıyla sağlanıyordu.

Bütün bu ulaşım sisteminin oluşturulması için gerekli teknik donanım ve sermayeye sahip olmayan Osmanlı Devleti, özel yatırımcılara tanıdığı ayrıcalıklar ile beraber, kurdukları sistemin işletmesini de belirli bir süreyle onlara vermiştir. Devlet, yatırımcıya hem kar garantisi vermiş, hem oluşacak herhangi bir açığı da bütçeden karşılamayı garanti etmiş, hem de kamulaştırma konusunda yardımcı olmuştur.[180]

Beyoğlu ile tarihi yarımada arasındaki kara ulaşımını sağlayan köprülerin yapılmasıyla, nüfus önemli ölçüde artmıştır. 19.yy' da Haliç'in üzerine yapılan ilk köprü, 1836 tarihine denk düşmüştür. Azapkapı' yı Unkapanı'na bağlayan bu köprü, sadece küçük teknelerin geçişine elverişli ahşap bir köprüydü. İlk Galata Köprüsü'nü ise, 1845'te Sultan II. Mahmut'un annesi Bezmi Alem Valide Sultan yaptırmıştır. 500 metre uzunluğundaki bu ahşap köprü tam on sekiz yıl hizmet vermiştir. Bu köprü 1863 yılında daha geniş ve daha sağlam bir ahşap köprü ile değiştirilmiştir.

[180] Çelik, s. 68.



Resim 4: Galata Köprüsü

Kaynak: http://www.azizistanbul.com/gravur01/Galatakoprusu.jpg

1863 yılında yapılan köprü de on iki yıl hizmet etmiştir. 1869 yılında bir İngiliz firması, ahşap köprüyü demi köprüye dönüştürmek için teklifte bulunmuştur. Tasarlanan yeni köprü, 460 metre uzunluğunda ve 18 metre genişliğinde olarak tasarlanmıştır. Her iki tarafında 1,5 metre yaya yolu bırakıldığında da 13 metrelik bir araba yolu kalmış olacaktır.

Hükümetin onayladığı ilk proje tadilata uğramış, 1871'de proje tamamlanmak üzereyken İngiliz firması yeni yapının, Azapkapı ile Unkapanı arasındaki eski köprünün yerine taşınmasını teklif etmiştir. Hükümet bu teklifi kabul etmiş ve 1872 yılında yeni köprü, eskisiyle değiştirilmiştir.

Galata Köprüsü'nün inşaatına ise 1875'te başlanmış ve 1878'de tamamlanmıştır. Bu demir yapı 480 metre uzunluğunda ve 14 metre genişliğindeydi. Kaldırımlar 2,15 metre, araba yolu da 9,70 metre olarak belirlenmiştir. Köprünün her iki ucuna doğru lokantalar, dükkan ve kahvehaneler bulunacaktı.



Resim 5: Galata Köprüsü'nü gösteren bir gravür

Kaynak: http://www.azizistanbul.com/gravur02/galatakoprusu.jpg

Bu köprü, 1912 yılında yenisi yapılana kadar hizmet vermiştir. 1912'de yapılan köprü de 1992'de şimdiki köprü yapılana kadar görev yapmıştır.[181]

1855-56 yıllarında, İstanbul'un Avrupa'nın diğer kentleriyle telgraf bağlantısının kurulması da iletişim açısından önemli bir atılım olmuştur. 1859 yılında Beyoğlu'nda Tekke yöresine kurulan telgraf postanesi ile, bölgenin ticaretinin canlandırılması hedeflenmiştir.[182]

Şirket-i Hayriye vapurları tarafından deniz ulaşımı önemli ölçüde sağlanıyordu ancak, Galata sırtlarından Şişli'ye doğru gelişen mahalleler için kara ulaşımına ihtiyaç duyulmaktaydı.

1860'lı yıllar boyunca bir tramvay sistemi kurup işletmek konusunda pek çok girişimci hükümete teklifte bulunmuştur. 1864 yılında çıkarılan nizamname ile, tramvay hatları düzenlenmektedir. Bu taslakta önerilen son hat, Beyoğlu tarafını kapsamaktaydı.

[181] Çelik, s. 73-74.
[182] Akın, s. 139.

Detayları oldukça ayrıntılı düzenlense de bu imtiyaz 1869 yılına kadar verilmemiştir. Bu yıl Krepano Efendi'ye kırık yıllık bir imtiyaz tanınmış ve İstanbul Tramvay Şirketi kurulmuştur. 1869 ve 1881 yılı nizamnamelerinde Beyoğlu için öngörülmüş olan, Azapkapı-Boğaz ve Karaköy-Cadde-i Kebir-Şişli hatları hizmete girmiştir.

Yeni ulaşım sistemi İstanbul'un kent imajını çağdaşlaştırmaktaydı, Belli kavşaklarda ve merkezi noktalarda yolcu ve personelin faydalanacağı barınaklar kent için önemli birer yenilik oluşturmaktaydı. Atla çekilen tramvaylar sokaklara Avrupa sokaklarını andıran bir canlılık getirmiştir. Ancak tramvayın önünden giden ve İstanbul'un baş belası köpeklerini kovalayan bir adamın olması da ilgin bir tezat oluşturmaktaydı.

Tramvay, kafe, restaurant, tiyatro ve büyük mağazalarla dolu olan Cadde-i Kebir'e yeni bir Avrupa'lı unsur olarak eklenmiş, zamanla Pera sakinlerinin yaşamlarıyla bütünleşmiştir.[183]

Karaköy'den Beyoğlu'na çıkan tek güzergah olan Yüksekkaldırım, dik ve dar yokuşluydu ve günde ortalama 40.000 kişinin kullandığı bir yol olduğu için de izdiham yaşanmaktaydı. Mühendis Eugene Henri Gavand'a 1869 yılında bu hatta bir metro yapma ve işletme ayrıcalığı tanınmıştır. Gavand, 1872'de kurduğu şirketine "The Metropolitan Railway of Constantinople, from Galata to Pera" adını vermiştir. Aynı yıl başlayan çalışmaların inşaat ve kazı faaliyetleri, mülk sahiplerinin çıkardığı ihtilaflar nedeniyle, ağır ilerlemekteydi. Oldukça ağır ilerleyen inşaat ancak üç yıl sonra tamamlandı ve buharla çalışan İstanbul Tüneli Ocak 1875'te hizmete girebilmiştir.

554,80 metre uzunluğunda, 6,70 metre genişliğinde ve 4,90 metre yüksekliğindeki tünel, iki ucundaki birer istasyon ve makine dairelerinden oluşmaktaydı. Vagonlardan biri yolculara tahsis edilmiş ve iki mevkiye ayrılmıştı. Her iki mevkide de kadın ve erkekler ayrı kompartımanlarda oturmaktaydı. İkinci vagon, mal, hayvan ve atlı araba nakliyesi için ayrılmıştı.

[183] Çelik, s. 75-79.

1900 yılına gelindiğinde, yeni bir kontrat ile şirket, hali hazırdaki istasyon binalarını yıkarak, yerlerine hükümet mühendislerinin onayını alacak plan ve cephelere göre inşa edilecek, yeni kagir yapılar yapması yönünde teşvik edilmekteydi. 1904 yılında şirketin imtiyazı, bitiş tarihinden itibaren geçerli olmak üzere yetmiş beş yıl uzatılmıştır. Böylece şirket, 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra tüm kamu taşımacılığı sistemleri millileştirilinceye kadar, Beyoğlu ile Pera arasındaki ulaşımı sağlamıştır.[184]

3.2.3. Kışla Mimarisinin Beyoğlu'nda Yükselişi

Osmanlı Devleti Avrupa karşısında geri kalmışlığa son verebilmek için ilk olarak askeri alanda yenilikler yapmıştır. Bu nedenle de ilk büyük devlet inşaatları da askeri yapılar olmuştur. Askeri tesis ve yapılar, hayrat türü olmadıklarından doğrudan devlet tarafından yaptırılmışlardır.

Reformlar döneminde yapılan askeri yapılar için genellikle tarihi yarımadanın dışı tercih edilmiştir. Bu tercihlerin odak noktası da Beyoğlu olmuş, sonraları saray bile buraya inşa edilmiştir. Yeni askeri tesisler, genellikle büyük hacimli binalardan oluşmuş, bu da şehrin gelişme yönünü belirlemiştir.

Reformlar döneminin ilk kışla binası, Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından 1783 yılında Kasımpaşa'da yaptırılmış olan Kalyoncu Kışlası'dır. Bahriye askerlerini tek çatı altında birleştiren Kalyoncu Kışlası, ilk modern kışla olmuştur. Bu dönemde büyük çapta ve sayıda askeri bina ve tesisi ilk yaptıran padişah III.Selim (1789-1807) olmuştur. Bunların en ünlüleri Nizam-ı Cedid askerleri için yaptırılan Selimiye Kışlası ile Beyoğlu'nun ilerisindeki Levend Çiftliği Kışlası idi. Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesi sırasında çıkan olaylarda tahribata uğrayan Selimiye Kışlası onarıldı ama, Levend Kışlası ortadan kaldırılmıştır. Sultan III. Selim, bunların dışında Tophane'de bulunan Topçu Kışlası'nı onartmış, Taksim'e de yeni bir topçu kışlası yaptırmıştır. Bu kışlanın yapımına 1803-1804'te başlanmış, 1806' da bitirilmiştir.

[184] Çelik, s. 79-81.

Sultan III.Selim'in yaptırdığı diğer önemli yapılar, Humbaracı Kışlası ile Mühendishane-i Berr-i Hümayun olmuştur. Beyoğlu'nun kenar semtlerinden Halıcıoğlu'na inşa edilen Mühendishane, modernleşme tarihimiz için önemli bir yapıyı oluşturmaktaydı. Humbaracı Kışlası ise Mühendishane'nin yakınlarındaydı.

Sultan III.Selim'in yerine tahta geçen Sultan II.Mahmut (1808-1839) da pek çok askeri bina yaptırmıştır. Bunlar Davutpaşa ve Rami kışlaları ile Anadolu yakasındaki Kuleli Kışlası idi. Beyoğlu tarafına ise, 1827 yılında Askeri Tıbbiye ve 1834 yılında da Harbiye'yi yaptırmıştır. Askeri Tıbbiye, önce Kasımpaşa'da Tersane Komutanlığı'na bağlı bir binada faaliyete geçmiş, daha sonra çalışmalarını Galata Sarayı'nda sürdürmüştür. Harbiye ise, Maçka'da bir binada eğitim vermeye başlamıştır. Sultan Abdülmecid (1839-1861), Beyoğlu'nda Harp Okulu için bir bina yaptırdıktan sonra, İngiliz mimar Smith'e de günümüzde Taşkışla olarak bilinen Mecidiye Kışlası'nı yaptırmıştır. Yine aynı mimar, Gümüşsuyu Asker Hastanesi'ni de yapan mimar olmuştur. Sultan Abdülaziz ise, yapımına Sultan Abdülmecid tarafından başlanılan Mızıka-ı Humayun ve Hademe-i Hassa'dan oluşan Gümüşsuyu Kışlası'nı tamamlatmıştır. Abdülaziz zamanında yaptırılan diğer önemli bir askeri yapı da Maçka Silahhanesi'dir. Günümüzde, yakınındaki Taşkışla ve Gümüşsuyu Kışlası ile birlikte İstanbul Teknik Üniversitesi'nin elinde bulunan bu bina, ilk olarak Harbiye, daha sonra da Harbiye İdadisi olarak kullanılan binanın yerine 1874'te yapılmıştır. Son olarak Sultan II. Abdülhamit'de (1876-1909) Yıldız Sarayı çevresi askeri binaları olan Orhaniye ve Ertuğrul Kışlalarını yaptırmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, XIX.yy. boyunca, Beyoğlu'na devlet tarafından pek çok askeri kışla, okul ve hastane yaptırılmıştır. Büyük hacimli olarak tasarlanan bu binaların en eskisi, Taksim'de, sonuncusu da, Yıldız'da idi. Harbiye ve Tıbbiye ile birlikte Mülkiye, modern eğitim metodları uygulayarak, tarihimizde önemli başarılara imza atan insanlar yetiştirilmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu eğitim kurumları yeniliğe yatkın düşünce yapısına sahip bireyler ortaya çıkarmışlardır.

Subay sınıflarının yetiştirilmesi için Beyoğlu'nun seçilmesi, eski düzenin varlığını sürdüren tarihi yarımadadan çıkma ihtiyacının yoğunluğundan kaynaklanmaktaydı. Gelişme vaat eden bir yer görünümünde olan Beyoğlu, askeri

kışlaların yapılmasıyla bu ivmeyi daha da hızlandırmıştır. Yeni usul ve tekniklere göre yetiştirilen ordu, İmparatorluğun yeniliklere en açık kurumu olmasıyla aynı zamana devletin omurgası haline gelmiştir. İmparatorluğun yıkılmasına engel olamasa bile, yeni, genç ve dinamik bir devleti doğuran kadroları yetiştirmiştir.[185]

3.2.4. Yangın ve Depremlerin Ortaya Çıkardığı Yeni Mimari Yapılanma

Beyoğlu, 1850 ile 1900 yılları arasında, kentsel ve yapısal anlamda önemli değişiklikler geçirmiştir. Bölgenin fiziksel değişiminde, sık sık çıkan yangınlar sebebiyle boşalan alanlara yeni düzen ve imar kurallarına göre genellikle kagirden yapılan binalar etkili olmuştur.

19.yy'ın ikinci yarısına kadar, önemli yangınlar gören Beyoğlu'nun, ahşap olan yapıları, zamanla kagire dönüşmeye başlamışlardır. Kagirleşme faaliyetleri ise, bu kadar çok sık yangın çıkmasına rağmen yavaş gitmektedir. Gazetelerin en önemli haberleri hep yangınlar ile ilgili olmuştur. Yangınların akşam saatlerinde çıkıyor olması, söndürme faaliyetleri başlayıncaya kadar, kayıpların artmasına neden olmuştur. Söndürmenin gecikmesinde tulumbacıların yangın bölgesine ağır gelmelerinin ve bölgedeki susuzluğun etkisi oldukça fazladır.

Padişah, yangınlarda büyük kayıplara uğrayan ailelere önemli miktarda para yardımında bulunmaktaydı. Örneğin 1848 Haziran'ında çıkan yangının ardından Padişah, Müslümanların, gayrimüslimlere ev kiralaması konusundaki engeli kaldırarak, yangın sonrası konut sorunu yaşayan gayrimüslimlerin, Müslüman evlerine yerleşmelerine olanak sağlamıştır. 1852 yılı sonbaharında gece yarısı Galata Kemeraltı'nda çıkan yangın, dar sokaklar ve ulaşılması zor dokusu yüzünden ancak altı saatte söndürülebilmiştir. Bu yangında, dört yüz elli ev ile yüz yirmi dükkân yanarken, Ermeni Katolik Kilisesi'nin yanında bulunan iki tuğla duvarın, yangının Yüksekkaldırım tarafına sıçramasını önlediği anlaşılmıştır.

Hükümetin, 1857 yılında, bir yıl önce Kalyoncu Kulluğu'nda, bir mahalleyi yok eden yangından sonra, boşalan alanları, çizilen bir plana göre birkaç gün içinde tekrar

[185] Cezar, s. 55-66.

imara açacağını bildirmesi, yeni imar çalışmaları için yangınların ne kadar büyük boşluklar yarattığını gözler önüne sermektedir.

Yangınların artan bir hızla birbirini takip etmesi, Avrupa sigorta şirketlerinin etkinliklerini arttırmalarına neden olmuştur. Çıkan yangınlarda bölgenin ileri gelenleri de felakete uğrayanlara her türlü maddi ve manevi yardımı ulaştırmaya çalışmışlardır. Örneği 1865 yılının Ocak ayında, İngiliz Elçiliği'nin yakınlarında çıkan yangında, Sefire Lady Bulwer, yangına uğrayan evlerin mobilyalarının elçilikte çalışanlar tarafından kurtarılması ve bahçeye yığılması konusunda emir vermiştir.

Beyoğlu, 1870 yılında en büyük yangın felaketlerinden birine maruz kalmıştır. 10 Mayıs'ta doksan evi yakan Galata Maltalılar Sokağı yangını ve 28 Mayıs'ta Kemeraltı'nda St. Benoit ile Ermeni Kilisesi arasındaki dar sokaklar ve ahşap dokudan oluşan mahallede çıkan yangınlardan sonra 5 Haziran'da Taksim dolaylarında Ferdiye Sokağı'nda çıkan yangın, havanın da rüzgarlı olması nedeniyle, pek çok ahşap ve kagir evi ortadan kaldırmıştır. Bu yangın bölgedeki görkemli taş yapıların bile yanmasına sebep olmuştur. Bu binalar arasında Naum Tiyatrosu, Cafe du Luxembourg, Bon Marche Mağazaları ve Galatasaray Karakolu yer almaktaydı. Dört bin civarında yapı ortadan kalkmış, çok sayıda insan da ölmüştür.

Bu büyük yangın Beyoğlu ile Galatasaray arasındaki bölgede büyük boş alanların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu arsalar, özellikle burada oturmak isteyen yabancılar tarafından tercih edilmiştir.

Her ne kadar kagir bina artsa ve içlerinde güzel ve dayanıklı olanlar olsa da genelde yapılanların niteliksizliklerine değinen E.de Amicis, çoğunun cahil ve tecrübesiz mimarlar tarafından yapılmış olmalarından dolayı, daha inşaatı bitmeden yıkıldıklarını, yıkılmayanların ise ateşe dayanamadıklarını söylemektedir.

19.yy'da Beyoğlu'nda meydana gelen fiziksel değişmelerde bölgede çıkan yangınların etkisi çok büyük olmuştur. Gerek bu yangınlar nedeniyle, gerek de yörenin imarı için geliştirilen projelerle bölgenin bazı kesimleri tekrar değerlendirilmiştir.

Bölgeyi yangına elverişli hale getiren en büyük eksiklikler, dar ve bakımsız yollarda sıkışan trafik ve ahşap evlerin yarattığı yangına elverişli ortamdır.[186]

Bu dönemde Osmanlı seçkinleri, yangına karşı önlem olarak çıkmaz sokakların ortadan kaldırılmasını ve caddelerin yeniden düzenlenmesini önermişlerdir. Yapımı yasaklanmaya başlayan ahşap evlerin yerine yapılan kagir binalar, yangınların yayılmasını engellemekteydiler.[187]

1870 yangını Beyoğlu'nun büyük bir kısmını yok etmiş, oluşan boş arsalar köklü değişimleri başlamıştır. Yangından sonra yeniden yapılanma sürecinde, eskisine göre çok daha kaliteli taş ve döküm demir gibi iyi malzemeden daha sağlam binalar yapılmış, cepheleri oymalı ve heykelli bina tipleri Beyoğlu'nun hem ana caddesini hem ara sokaklarını süslemeye başlamıştır. İki üç katlı binalar yerine çok katlı apartmanlara geçilmiştir.

Büyük Beyoğlu yangından sonra, Beyoğlu'ndaki elçilikler, yabancı misyonlar, Laventenler kendilerine yeni yerleşim alanları aramışlar, bir yandan Ayazpaşa-Gümüşsuyu çevresine, öte yandan Taksim'den Şişli'ye doğru yönelmişler, Pangaltı, Harbiye ve Osmanbey civarında kagir iki-üç katlı binalar yaptırmışlardır. Matbaa-i Osmaniye'yi kuran Osman Bey de, Harbiye ile Şişli arasında geniş bir arazi satın alarak bu arazide konak yaptırmıştır.

Düzenli itfaiye teşkilatı Beyoğlu yangınından sonra kurulmuştur. Yangın güvenlik önlemlerini koordine etmek ve itfaiye teşkilatını kurmak üzere yurtdışından bir uzmanın davet edilmesi kararlaştırılmış, dönemin padişahı Sultan Abdülaziz'in emriyle Macaristan'dan Kont Ödön Seçeni İstanbul'a davet edilmiştir. Kont Seçeni, İstanbul'a gelir gelmez iki taburlu bir itfaiye alayı kurmuştur. İtfaiyenin askeri disiplinle çalışma esaslarını hazırlamış ve kurduğu bu teşkilat yangınlarda kısa sürede büyük başarı kazanmıştır. Başarısı üzerine kendisine paşa unvanı ile birlikte büyük yetki verilmiş ve iki itfaiye taburu daha kurması için imkân sağlanmıştır. Kısa sürede büyük ilerleme

[186] Akın, s. 328-343
[187] Pınar Hadımlı, Eğlence Hayatımızın Değişimi ve Mekan Üzerindeki Etkileri (Beyoğlu Örneği), **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2000, s. 34.

kaydedilmiş, yeni kıyafet çıkarılmış, kullanılan teçhizat modernleştirilmiş ve yeni yönetmelikler hazırlanmıştır.

O tarihlerde, Beyoğlu'nda binaların çoğunluğu ahşap yapılardan oluşmaktaydı. Özellikle konutlar büyük çoğunlukla ahşaptı. Ahşap evlerde oturanlar, alevler uzandığı takdirde her şeylerinin yok olacağını bildikleri için evlerini boşaltıp öncelikle canlarını garantiye almışlardır. Kagir binalarda oturanlar ise, yapılarının kagirliğine güvenerek eşyalarına ve canlarına bir şey olmayacağını düşünmüşlerdir. Özellikle bodrumlara sığınmak suretiyle kurtulacaklarını sanmışlardır. Bu yüzden Beyoğlu yangınında pek çok insan ya yanarak ya da dumandan boğularak can vermiştir. Kalyoncu Kulluğu tarafında kagir bina çok olduğundan, pencerelerinin demir kepenkleri ile kapılarını kapatarak evlerinde oturup yangından kurtulacaklarını sananlar çok olmuştur.

Binanın kagirliğine güvenerek yangının dehşetinden kurtulacağını sananlara İngiliz elçisi de dahildir. Elçilik binasının kagirliğini dikkate alan İngiliz elçisi, pencereleri demir kepenk ve demir kapaklarla kapattığı takdirde alevlerin içeri giremeyeceğini düşünmüştür. Yangının çok şiddetli olduğunu, saçak ve çatıların tutuşabileceğini, hatta kapaklara rağmen alevlerin pencerelerden bina içine sızabileceğini belirterek elçiyi uyaranlar olmuştur. Ama o görüşünde direnmiştir. Alevler elçinin tedbirlerini boşa çıkarmış ve elçilik binası da tutuşmuştur. Sonuç itibariyle, elçi, yanarak ya da boğularak ölmekten canını zor kurtarmıştır. Yangının üçüncü günü akşamına kadar yetmişbir Rum, sekiz Ermeni, üç Frenk Katoliği, yirmi iki Ermeni Katoliği olmak üzere 104 kişinin cesedi ile karşılaşılmıştır.[188]

Beyoğlu'nda Altıncı Belediye Dairesi kurulduktan sonra, 1848 ile 1882 yıları arasında, kent planlaması ve inşaat faaliyetlerini düzenleyen altı nizamname çıkarılmıştır. Bu nizamnameler aracılığıyla, yangın tehlikelerini en aza indirecek, yapı teknikleri halka öğretilmeye çalışılmıştır. 1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi ile kagir yapı tekniklerinin avantajları anlatılmış, kagir yapılar, tam kagir ve yarı kagir olarak sınıflandırılmıştır.

[188] Kılıç, Abdurrahman, Büyük Beyoğlu Yangını, http://www.yangin.org/yangin/beyoglu.htm, (Erişim Tarihi: 15.08.2008).

Osmanlı Devleti'nde ilk ciddi hasarları veren yangın 1633 Cibali Yangını olmuş, bu tarihten 1839 yılına kadar da 109 büyük yangın çıkmış, bu sayı, 1853-1906 arasında 229' a çıkmıştır. İstanbul sakinlerinin yangın karşısındaki acz ve acısını Edmondo de Amicis şöyle anlatmaktadır:

"İstanbul sakinleri için yangın kelimesi her türlü belayı ifade eder. Yangın var feryadı ile tüyleri diken diken edici, korkunç, meşum, duyanı yeise gark eden bir feryaddır ki bütün şehir iliklerinde hisseder ve insanlar Allah'ın gazabının haberini almışçasına sokaklara akarlar"

Büyük yangınlar, kent dokusunun yeniden düzenlenmesi için büyük alanlar oluşturmaktaydı. 1856 Aksaray ile 1865 Hocapaşa Yangınları İstanbul Yarımadası'nın yeniden şekillenmesinde çok etkili olmuşlardır. 1870 Beyoğlu yangını aynı çeşitte köklü değişikliklere neden olmadı ama, uygulamaya konulmayan yangın sonrası planları, arzulanan kent imajını göstermesi bakımından başkent tasarım tarihinde önemli bir adım olmuştur. 1870 yılında Beyoğlu'nda çıkan büyük yangın " harik-i kebir" de üç binden fazla bina yanmıştır. Bu yangın rüzgârın da etkisiyle, Tarlabaşı, Taksim, Cadde-i Kebir ve Galatasaray taraflarını tahribata uğratmıştır. Yangının yarattığı soruna çözüm bulmak amacıyla hükümet, mühendis ve mimarlardan oluşan bir komisyon oluşturmuş, semtin yeniden yapılandırılması için çözüm aramıştır. Komisyon, çok iddialı ve mali açıdan hiç de gerçekçi olmayan bir Yenişehir projesi oluşturmuştur. Tasarlanan projede, yangın yerlerinde caddeler, geniş meydanlar, tiyatro ve oteller gibi, modern yapılar öngörülmüş, uygulamanın getireceği yüksek rakamları göze alamayan hükümet taslakta değişiklikler istemiştir. Komisyonun hazırladığı ikinci projede anıt ve meydanların pek çoğundan vazgeçilmiş, öngörülen cadde genişlikleri, 20 metreden 11,5 metreye ve 12,20 metreden 9 metreye indirilmiştir. 30 metre genişlik öngörülen Tarlabaşı Caddesi de 20 metreye indiriliyordu. Genişletilen caddelerin arsalarını daraltacağını gören mülk sahipleri bu plana şiddetle karşı çıktılar Ayrıca oldukça uzun sürecek ve pahalıya mal olacak bu program bölge sakinlerinin gündelik yaşamını aksatacağı için de eleştirilmiştir. Mülk sahiplerinin şikâyetlerini değerlendiren hükümet, projeden vazgeçmiştir.

İç mahallelerde daha küçük alanları etkileyen yangınlar ise, kent dokusunda "yamavari" düzenlemeler yapılmasına neden oluyordu. Bu kapsamda yeniden düzenlenen mahalleler, birbirlerine ana arterlerle bağlanmıyor, birer geometrik birim olarak kalıyorlardı. Anıt eserlerin bulunmadığı böyle bölgelerde ızgara planı uygulanıyor, ancak, arsanın boyutları ve arazi topoğrafyası, sokakların biçimini etkilediğinden planlar kusursuz olamıyordu.

1848 yılında alınan bir kararla, Mekteb-i Harbiye'nin karşısındaki 272.800 metre karelik alan konut bölgesi olarak yapılaşmaya açılmış, uygulanacak plana göre, 15,20 metre genişliğinde on ana cadde olacak, bunların iki yanında, 2,30 metrelik kaldırımlar bulunacak, ortasından da 10,60 metrelik bir araba şeridi geçecekti. Tali sokaklar 6,80 metre genişliğinde olacak, yanlarında da 1,5 metrelik bir kaldırım bulunacaktı. Su ve kanalizasyon hatlarının bütün sokaklardan geçeceği planda, bütün inşaatlarda tuğla ve çimento kullanımı zorunlu hale getirilecektir.

Bu kararda planlanan blok sayısı 18-20 olmasına rağmen 1870 yılına gelindiğinde on iki blok tamamlanabilmişti. Ortaya çıkan yeni mahalle, düzenliliğiyle dikkat çekse de öngörülen asıl hedef tutturulamamıştı. Gene de bu proje Taksim'den Şişli'ye doğru büyümenin yönünü belirlemiştir. Böylece Pera'dan elçiliklerin sayfiyelerinin bulunduğu Büyükdere'ye doğru bir omurga oluşmuştur.

Altıncı Belediye Dairesi, 1855 ile 1870 arasında Beyoğlu'ndaki bütün yeniden yapılanma projelerinin sahibi durumundaydı. Cadde-i Kebir'in kuzey ucunda Hıristiyan mezarlıklarıyla kaplı açık bir alanda olan Taksim ile 1848'de ortaya çıkan Pangaltı'nın birleştirilmesi, dönemin önemli bir projesiydi. 1862'de önerilen cadde 1869'da tamamlanmıştır.

Kamuya açık park kavramına uygun olarak, 1864 yılında Taksim-Pangaltı yoluna inşa edilmeye başlanan ve Taksim'deki Hıristiyan mezarlıklarının Şişli'ye nakledilmesiyle boşalan alana yapılan bahçe beş yılda tamamlanmıştır. Tamamlandıktan sonra Taksim Bahçesi Beyoğlu halkının en gözde gezinti yerlerinden biri haline

gelmiştir. Altıncı Belediye Dairesi'nin diğer önemli bahçesi Tepebaşı'na yapılmıştır. Bu park de Beyoğlu halkına hizmet etmekteydi.[189]

3.2.5. Su Sorununun Çözümü

Beyoğlu'nun en büyük sorunlarından bir tanesi olan susuzluğun çözümüyle ilgili projeler, nüfus yoğunluğunun bu bölgede toplanmasının alt yapısını oluşturmuştur. Önceleri su sorununun çözümü için, kuyu ve sarnıçlar hazırlanmış, tarihi yarımadadan da fıçılarla su getirilmeye çalışılmıştır. I. Mahmut tarafından 1732'de yapılan Bahçeköy su şebekesi ile, Beyoğlu, Tophane ve Fındıklı semtlerine su verilmiştir.[190] Bölgeye su getirilen yılların canlı tanığı olan Ermeni yazar İncicyan, Galata'nın birkaç yerinde açılan kuyulardan çıkan suyun acı olduğunu, bu yüzden İstanbul'dan fıçılarla su getirmeye mecbur kalışlarından söz ettikten sonra, temiz suyun Sultan Mahmut tarafından getirildiğini ve bu tarihten sonra da Beyoğlu'na pek çok çeşme yapıldığı aktarmaktadır.[191]

Kuyu ve sarnıçların dışında, çeşmeler aracılığıyla halkın kullanımına sunulmuş, bir miktar akarsu bulunmaktaydı. Kaynağı Levend Çiftliği tarafında olan bu sular, Beyoğlu'nun en eski akar su tesisleriydi. Galata Sarayı'ndaki Acemi Oğlanlar Kışlası'na su veren ve II. Beyazıt tarafından yaptırılan bu tesis, "Galata Sarayı Suları" diye bilinmekteydi[192]

Beyoğlu ve civarının bol suya kavuşmasından sonra bölgede pek çok çeşme yapıldığını görmekteyiz. 1732 yılında 25 çeşme bulunurken, 1737-1800 yılları arasında 49, 1800-1923 yılları arasında da bu sayı 76 olmuştur. Çeşmelerin yapıldığı bölgeler nüfusun yayılma alanlarını da belirlemiş oluyordu.

Bahçeköy şebekesi uzun yıllar Beyoğlu'na yeterli olamamıştır. 1732'den sonra ilk takviye 1750'de yapılmış, bundan daha önemlisi de 1786'da Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda I. Mahmut Bendi bir miktar yükseltilmiştir.

---

[189] Çelik, s. 42-58.
[190] Akın, s. 143.
[191] İncicyan, s. 83.
[192] Cezar, s. 20.

Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Valde Sultan tarafından 1796-1797 yılları arasında yaptırılan Valde Bendi de sularıyla Beyoğlu'nu besliyordu. Bu bölgeye su veren son bend ise II. Mahmut tarafından 1839'da yaptırılan Bend-i Cedid'dir. İmparatorlu döneminde Beyoğlu'na son su takviyesi, Sultan II.Abdülhamit zamanında olmuş, Kemerburgaz ile Cendere arasındaki 60 kadar kaynağın suları toplanarak, 1904'te demir borularla Beyoğlu'na sevk edilmiştir.Bu sular Hamidiye Suları olarak bilinmektedir.

İstanbul'da evlere ve özel kurumlara paralı su dağıtımı, Terkos ve Elmalı şebekeleri ile başlamıştır. Bundan önce paralı su sadece hamamlara verilmekteydi. Bu tesisler, basınçlı su veren modern tesislerdi. İstanbul'da konutlarda basınçlı su kullanımının en yaygın olduğu yer ise Beyoğlu olmuştur.[193]

Bahçeköy civarında derlenen ve günlük verimi 800 m3 olan su, 20 km'lik bir isale hattıyla Taksim'deki 2700 m3'lük bir depo'ya ve oradaki maksem vasıtasıyla 64 çeşme ve sebil ile 3 şadırvana ulaşmaktadır. 1732'de Sultan I. Mahmut tarafından yaptırılan Bahçeköy (Sultan Mahmut) Kemeri ile Topuzlu Bent, Valide Benti ve II. Mahmut Benti bu tesislerdendir. Bentlerin inşaasıyla Taksim Sularının günlük verimi 3000 m3'e yükselmiştir.[194]

19.yy' ın ikinci yarısında, Beyoğlu bölgesinde çıkan satılık ve kiralık ev ilanlarında da yapının su durumuna da yer verilmektedir.[195]

19.yy' da Osmanlı dış ticaretinin yaptığı büyük atılım, dünya kapitalist sistemi ile bütünleşmesini ve bunun sonucunda da Beyoğlu'nun uluslar arası bir ticaret merkezi haline gelmesine neden olmasını sağlamıştır.[196] 1838 yılında imzalanan Ticaret Anlaşması ile ekonomik anlamda gittikçe rahatlayan Batılılar, gayrimüslim ve levantenler, elde ettikleri bu maddi üstünlüklerini mekansal anlamda da

[193] Cezar, s. 21-22.
[194] http://www.iski.gov.tr/web/statik.aspx?KID=1000402, (Erişim Tarihi: 15.08.2008).
[195] Akın, s. 145.
[196] Abdullah Gündem, Tarihi Meydan ve Aksların, Geçmişte ve günümüzde Kullanımları, Bu Kullanımların Binalara Olan Etkisinin Beyoğlu Örneğinde İncelenmesi, **Yüksek Lisans Tezi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1999, s. 68.

yaşayabilecekleri konforlu mekanların hemen hemen tamamını Beyoğlu bölgesine inşa etmişlerdir.

19.yy' ın ikinci yarısında özellikle, Galatasaray ile Taksim arasındaki bölge gelişmiştir. Beyoğlu artık kapitülasyonlarla korunan yabancıların, tüccarların, bankerlerin, armatörlerin ve kozmopolitik bir çevrede yaşamak isteyen zengin insanların yaşadıkları bir yer haline gelmiştir. Su, tramvay ve gaz gibi alt yapı hizmetlerinin de getirilmesi bölgenin cazibesini daha da arttırmıştır. Taksim çevresine yapılan Mecidiye Kışlası, Gümüşsuyu Hastanesi, Gümüşsuyu Mızıka-ı Hümayun Kışlası ve Taksim Kışlası gibi askeri yapılar, önceleri mezarlık olduğu için özel konut yeri için izin alınamayan bu bölgede iskanların yoğunlaşmasını teşvik etmiştir. Kırım Savaşı'ndan sonra gittikçe hızlanan bu imar faaliyetleri, tiyatro, lüks otel, modern pastane, çok katlı kagir apartman gibi yapıların da çoğalmasını sağlamış, bazı binalara yapılan heykel ve kabartma gibi sanat eserleri bölgeye baskın bir Batı havası vermiştir.

Bazı dükkânların bütün bir bloğu kaplayacak kadar büyümesi, mağaza ve pasaj yapımını arttırmıştır. Konut bölgesinde de bahçeli konaklar yıkılarak, yerlerine bitişik düzende kagir binalar yapılmaya başlanmıştır. Mekânsal biçimlenme artık din ve mezheplere göre değil, etnik ve sosyal sınıflaşmaya göre biçim almaktadır. 20. yy' da apartmanlar baskın konut türünü oluşturmaya başlamışlardır. Fener, Balat ve Samatya' daki varlıklı gayrimüslim aileler bile Beyoğlu'na taşınmaya başlamışlardır.

Bu hızlı gelişmelerle kalabalıklaşan Beyoğlu, insanların gezinti yaptığı ve buluştuğu bir yer haline gelmiştir. Bunda eski mezarlıkların mesire yeri, park ve gezinti alanlarına dönüştürülmesi etkili olmuştur.[197]

Daha Bizans İmparatorluğu zamanında oldukça önemli bir liman bölgesi olma özelliğiyle, canlı bir ticari hayata ve kozmopolit bir sosyal yapıya sahip olan Galata, bu özelliğini fetihten sonra da korumayı başarmıştır. 18.yy' da Avrupa'da yaşanan büyük Sanayi Devrimi, burada bulunan ülkelerin hammadde ve pazar ihtiyaçlarının yoğunlaşmasına neden olmuş, bu noktada da Osmanlı Devleti, kaçırılmayacak bir fırsat haline gelmiştir. Önceleri kendi tüccarını yabancı pazarlara karşı koruyan Devlet, 1838

[197] Gündem, s. 69-72.

yılında imzaladığı Baltalimanı Ticaret Anlaşması ile Avrupa'lı tüccarlar için tamamen açık ve korumasız bir pazar haline gelmiştir. Özellikle gümrük vergilerinin kaldırılması, zaten pamuk ipliğine bağlı Osmanlı ekonomisinin daha da zayıflamasına neden olurken, İstanbul'da ticaret yapan yabancı ve gayrimüslim tüccarlar, devlete borç verebilecek kadar zenginleşmişlerdir. Avrupalı tüccar bir taraftan Osmanlı hammaddesini alırken diğer taraftan da bu hammaddeyle ürettiği malı yine aynı Osmanlı'ya satmaktaydı. Ticari hayattaki bu canlılık, Haliç'in hemen karşısında bulunan Voyvoda Caddesi'ni, limana gelen malların depolanıp, bankacılık ve finans işlemlerinin yapıldığı bir yer haline getirmiştir. Bu bölgede yoğunlaşan zengin tüccarlar, daha önceden elçilik binalarının kurulmasıyla bunların etrafında oluşan küçük semtlere yerleşmeye başlamışlardır. Böylece Beyoğlu'nun mekânsal çehresi ve sosyal yapısı gittikçe değişmeye başlamıştır. Bu değişim ona, Batılı bir kimlik kazandırmıştır. Beyoğlu'nun 19. yy' da nüfusu gittikçe artan ve Batılı anlamda bir kent haline gelmesinde katkısı olan bu etmenler ve katkılarını şu şekilde özetleyebiliriz:

i. 17.yy' ın sonlarında ilk elçilik binalarının kurulmasıyla, bu elçiliklerde çalışanlar ve onların hizmetlerini gören zanaatkâr ve esnaflardan oluşan küçük yabancı gruplar, zamanla buralarda küçük küçük semtlerin oluşmasına yol açmış, bu durum daha sonradan gittikçe zenginleşen Batılı tüccar ve bankerlerin de bu bölgeye yerleşmelerini teşvik edici bir rol oynamıştır. Ayrıca elçilik binalarının büyük hacimli kagir yapıları ve sahip oldukları estetik değerler, daha sonradan bunların çevrelerine yapılan işyerleri ve evlerin de bu çizgide olmalarını teşvik etmiş, bu da Beyoğlu'nun güzümüze kadar ulaşan küçük bir Avrupa minyatürü olma yolunu açmıştır.

ii. Osmanlı askeri kışlalarının Taksim civarında yoğunlaşması, önceleri mezarlık olan bu bölgelere Osmanlı vatandaşlarının da iskânlarını teşvik etmiş, Taksim ile Şişli arasında uygulanan Avrupa tarzı imar planı tam olarak gerçekleşmese bile sağladığı etkiler, bu hattın önemli ve düzenli bir yerleşim bölgesi olmasını sağlamıştır.

iii. Askeri kışlalardan sonra, Dolmabahçe Sarayı'nın da buraya yapılması, hükümetin, reformları tarihi yarımada'nın baskısı olmadan rahatça ancak burada

gerçekleştirebileceğine olan inancı arttırmıştır. Bu da Beyoğlu'nun kozmopolit ve özgür havasını solumak isteyen Osmanlı aydınlarının da buraya yerleşmelerine neden olmuş, burasını, önemli toplantılar yaptıkları, belli zamanlarda buluştukları bir ana üs haline getirme cesaretlerini arttırmıştır.

iv. Ahşap binaların oldukça yoğun olduğu bu bölgede sık sık tekrarlanan yangınlar, Osmanlı Devleti'nin bölge planlamacıları ve mühendislerine, diledikleri gibi modern bir kent tasarlayabilecekleri alanlar alanlar yaratmış, tasarlanan planların pek çoğu uygulanamasa bile şehircilik anlamında önemli çalışmalar yapılmasını sağlamıştır. Yine bu yangınlar yüzünden boşalan arsalar, ticaretle zenginleşen Batılı tüccarlar tarafından satın alınarak estetik değeri olan büyük ve kagir binalar yapılmış, bu da yangınların yayılma hızlarını azalttığı gibi kentleşme açısından da Beyoğlu görünümüne modern bir çizgi getirmiştir.

v. Haliç'in iki yakasına yapılan köprüler, atlı tramvayların işlemeye başlaması ve metro hattının kurulması ile gittikçe güçlenen ulaşım ağı sayesinde, Tarihi yarımada ile Beyoğlu arasındaki yollar kısalmış, Beyoğlu Osmanlı Müslüman ve Türk vatandaşların da kolayca ulaşabildikleri bir yer haline gelmiştir. Bu durum, soysal yapının daha da kozmopolit bir hal almasını sağlamıştır. Yine ulaşım sistemindeki bu önemli iyileştirmeler, Voyvoda Caddesi'ndeki tüccarların Beyoğlu'na evlerini yapmalarını teşvik edici bir etken olmuştur. Ticari hayattaki canlılık bu ulaşım kanalları sayesinde yoğunlaşarak devam etmiş, işlemler daha kısa sürede yapılmaya başlanmıştır.

vi. Su sorununa getirilen çözümler, Beyoğlu'nun iskâna açılmasının yolundaki en önemli adım olmuştur. Daha önceden Tarihi yarımadadan getirilen su artık burada da bolca elde edilmeye başlandığından yerleşimler yoğunlaşmaya başlamıştır. Su modern belediyecilik hizmetlerinin sağlanmasında yardımcı olmuş, Beyoğlu'na yerleşen Batılılar, evlerinin içlerine kurdukları su akarları ile modern şehircilikte önemli bir aşamaya yerli halka göstermişlerdir. Suyun bollaşması, bölgede sık sık çıkan yangınların söndürülmesini bir nebze de olsa kolaylaştırmıştır.

Ticari hayatın gelişmesi, yabancı elçiliklerin kurulması, Osmanlı askeri kışla ve saraylarının yapılması, su sorununun çözümlenmesi, yangınların yarattığı büyük boşluklar ve yeni ulaşım olanakları, Beyoğlu'nu gerçek bir Avrupa kenti haline getiren başlıca etkenler olmuştur. Ancak, tüm bu etkenlerin ortaya çıkardığı yeni ihtiyaçları tek bir çatı altında örgütleyip, sağladığı enstrümanlarla yerine getirebilecek bir orkestra şefine ihtiyaç vardı. Bu şef Beyoğlu Altıncı Belediye Dairesi olmuştur. Bu daire sayesinde Beyoğlu'nun kentleşmesine yol açan bu etkenlerin ortaya çıkardığı ihtiyaçlar ve gerçekleştirilme yöntemleri yasa ve uygulamalarla kurumsallaştırılmıştır.

3.2.6. Altıncı Belediye Dairesi

Avrupa'nın, Sanayi Devrimi ile geçirdiği büyük değişim ve gelişmenin ekonomik yansımaları, Osmanlı Devleti'nde de dış dünya ile önemli ilişkileri olan liman şehirlerin de önemli yapısal değişikliklere ortam hazırlıyordu. Özellikle Beyoğlu gibi gelir düzeyi yüksek bir gruba dahil olan insanların oturduğu bir yerde de geleneksel şehircilik yöntemleriyle belediye hizmeti verilememekteydi.[198]

Uzun zamandan beri fiziksel ve sosyal yapılarıyla bir Batı Avrupa kentinden farklı olmayan Beyoğlu 19.yy'ın ikinci yarısına gelindiğinde hala düzenli bir belediye örgütüne sahip değildir.[199] 1826 yılında Sultan II.Mahmut, şehirlerin güvenliği, esnafın denetlenmesi ve vergilerin toplanması görevlerini gerçekleştirebilmek amacıyla İhtisab Nazırlığı'nı kurdurmuştur. Geleneksel Osmanlı sistemindeki kadıların görevlerini üstlenen bu örgüt, genel anlamda başarılı olamasa da belediyelerin kurulması yolunda atılmış önemli bir adım olmuştur. Evkaf Nazırlığı'nın 1836, Polis örgütünün 1845 ve Zaptiye Müşirliği'nin 1846 yılında kurulmasıyla bazı şehircilik hizmetleri bu kurumlarla yerine getirilmeye başlanmıştır.

1855 yılında İstanbul Şehremaneti'nin kurulmasıyla birlikte, İhtisab Nazırlığı'nın görevine son verilirken, Batı şehirciliğine ulaşma yolunda önemli bir adım atılmış oluyordu. Bu örgütlenmeye göre şehremaneti belediye, şehremini de belediye başkanı olacaktı.[200] Şehremanetinin karar organı şehir meclisi, yürütme organı da şehremini

[198] İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 25. Basım, İstanbul, Alkım Yayınları, 2006, s. 163.
[199] Akın, s. 98.
[200] Cezar, s. 145.

olacaktı. Padişah tarafından atanacak şehreminin iki de yardımcısı olacaktı. Şehir meclisi, İstanbul'da oturan her sınıfın ve esnafın güvenir kişileri arsından seçilecek 12 kişi ile birlikte şehreminin iki yardımcı ve şehremini olmak üzere 15 kişiden oluşmaktaydı. Şehremaneti, İstanbul halkının, günlük ihtiyaç maddelerini zorlanmadan bulmalarına, fiyat tespit ve kontrollerine, esnafın düzenine, şehir ve sokakların temizliği ile İstanbul'da toplanan bazı vergilerin hazineye teslimi gibi görevleri yerine getirmeye çalışmaktaydı.

Şehremaneti'nin kurulmasından bir yıl sonra kurulan İntizam-ı Şehir Komisyonu üyeleri, yabancı dil bilen Müslim ve gayrimüslim Osmanlılar' dan oluşmaktaydı. İki yıl kadar görev yapan bu kurul dağılmadan önce de görüşlerini tavsiye niteliğinde belirten bir raporu hükümete sunmuştur. Bu rapor, İstanbul'un düzenli bir şehir haline gelebilmesi için, yollarının yapılması, sokaklarının genişletilmesi, temizliğinin sağlanması ve aydınlatmasının yapılması gerektiği belirtilmiş, bu işlerin gerçekleştirilebilmesi için de belediyeye bir kaynak tahsis edilmesini öngörmekteydi. Yine aynı komisyon, İstanbul'un 14 ayrı belediyeye bölünmesine ve örnek belediyecilik uygulamalarına da Altıncı Daire olarak kabul edilen Beyoğlu'ndan başlanılmasını tavsiye etmiştir. Hükümet tarafından da kabul edilen bu öneri, 14 Şubat 1858 tarihli Takvim-i Vekayi' de de padişah emri ve kararı olarak yayımlanmıştır. [201]

İstanbul'un bu şekilde bölgelere ayrılmasında, Paris'teki şehir düzenine benzeyebilme amacı vardır. Nitekim Altıncı Daire'nin bir çeşit "numune dairesi" olarak görülmesi Paris 'teki uygulama ve örgütlenmeye duyulan bir ilginin de açık bir sonucu olmuştur.[202]

İntizam-ı Şehir Komisyonu üyeleri Beyoğlu'nun o günkü çok kültürlü yapısını temsil etmekteydi. Komisyonun yedi üyesinden altısı yabancıydı. Fransız Antuan Alyon, İngiliz uyruklu bir Rum olan Revalaki, Osmanlı Devleti'nin ilk gayrimüslim bakanı olan, Ohannes Camic Efendi, ünlü Musevi banker Avam Kamondo, Cezayrilioğlu Mıgırdiç Efendi, Germanos Oğlu Yusuf Sava ile birlikte, Mehmet Salih Efendi tek Türk üye durumundaydı.

[201] Cezar, s. 146.
[202] Akın, s. 98.

Ülkemizde, belediyeler kurulmadan önce halkın komşu ve mahalle boyutlarını aşan, şehrin bütününü kapsayan işlere ve sorunlara sahip çıkma bilinci oluşmamıştır. Bunun nedeni, daha önceden şerhlerde asayiş, fiyat tespit ve kontrolleri ile ilgili işlemlerin atama ile gelen yönetimlerle yerine getirilmesi, kamuya yönelik imar ve inşaat işleri ve kurumlaşma gibi işlemlerin şahıslar ve onlar tarafından kurulup yaşatılan vakıflar tarafından gerçekleştirilmesiydi.[203]

İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun kararlarında en çok yol sorunu üzerinde durulmuştur. Alınan komisyon kararlarında, yollara parke taş döşetilmesi, sokakların genişletilmesi, sokak ve caddelerin süpürülmesi, ana caddelerin aydınlatılması, su yolları ve kanalizasyon inşaatlarının yapımı ana başlıklar olarak görünmektedir. Komisyon, bu hizmetlerin yapılabilmesi için de, belediyenin toplaması için yeni vergiler önerir. Galata ve Beyoğlu, Altıncı Belediye Dairesi adı altında örgütlenir.[204]



Resim 6: Altıncı Belediye Dairesi

Foto: Ufuk Akın

[203] Cezar, s. 148.
[204] Cezar, s. 149.

Altıncı Belediye Dairesi, Yabancı elçiliklerin ve tüccarların yaşadıkları bu bölgede bazı özel düzenlemeler yapmak ve burasını düzenlemek amacıyla kurulmuş görünmekteydi.[205]

Altıncı Belediye Dairesi Meclisi, 36 üyeden meydana gelecek, bunların üçte biri üç yılda bir seçimle yenilenecektir. Otuz altı üyenin 12'si daimi üye durumundaydı. Altıncı Belediye Dairesi'nin kuruluşundan 1920 yılına kadarki dönemin belediye müdürlerinin listesi şöyledir:

Adı	İşe Başladığı Tarih	İşten Ayrıldığı Tarih
Kamil Bey	1857	1860
Emin Muhlis Bey (Paşa)	2 Eylül 1860	5 Aralık 1860
Salih Efendi	6 Aralık 1860	Eylül 1861
Hayrullah Efendi	Ocak 1862	22 Şubat 1863
Server Efendi	23 Şubat 1863	……..
Mehmed Efendi	Vekalet	
Salahaddin Bey	27 Ekim 1868	3 Mayıs 1869
Kadri Bey	15 Ocak 1871	……..
Ohannes Efendi	29 Ocak 1872	……..
Muhtar Bey	7 Aralık 1862	Temmuz 1873
Kadri Bey	Temmuz 1873	……
Edvard Blauce Bey	22 Ocak 1878	27 Nisan 1890
Hüseyin Hasip Bey	27 Nisan 1890	26 Temmuz 1891

[205] Ortaylı, s. 164

Macit Bey	27 Temmuz 1891	12 Şubat 1892
Edvard Blauce Bey	13 Şubat 1892	19 Haziran 1895
Mehmet Ali Bey	30 Haziran 1895	25 Ağustos 1908
Ferit Bey	26 Ağustos 1908	1 Ekim 1908
Baha Bey	1 Ekim 1908	1 Aralık 1908
Hacı İhsan Bey	24 Aralık 1908	18 Mayıs 1911
Fevzi Bey	22 Mayıs 1911	23 Aralık 1912
Mahmut Şükrü Bey	24 Aralık 1912	3 Ocak 1913
Ahmet İhsan Bey	3 Ocak 1913	4 Şubat 1913
Lütfü Bey	22 Şubat 1913	12 Eylül 1915
Savni Bey	17 Eylül 1915	31 Mart 1919
Mehmed Ali Bey	24 Mayıs 1919	13 Ekim 1920
Mehmet Ali Bey	18 Kasım 1920	21 Kasım 1920
Ercüment Ekrem Bey	29 Kasım 1920	……[206]

Altıncı Belediye Dairesi'nin üyelerinin, bölgede on yıl oturmuş, varlıklı, Batı ile yabancı dil bilgisi ve ticaret yoluyla ilişkisi olan gayrimüslimlerin arasından seçilmesine dikkat edilmiştir.[207]

Altıncı Belediye Dairesi'nin görev ve çalışma düzenini belirleyen tüzüğe göre daire oldukça özgür bir hale gelecektir. Belediyenin yapacağı işler için, önce belediye meclisi kararı alınacak, belediye başkanı onay ve yürütme makamı olacaktır. Özellikleri olan önemli işler için ise Babıali'ye başvurulacaktır.[208]

[206] Cezar, s. 150.
[207] Akın, s. 98-99.
[208] Cezar, s. 152.

Daire, bütçesini kendisi hazırlıyor, bu bütçe Babıali'nin onayı ve padişahın iradesi ile yürürlüğe girecektir. Altıncı Daire, hükümetin, şehir yönetim ve imarını ilgilendiren kararların ilk uygulandığı yer olmuştur. 1863 yılında çıkarılan Turuk ve Ebniye Nizamatı'na göre, yol ve sokaklar beş sınıfa ayrılmış, birinci sınıf yolların genişliği 15 arşın, ikinci sınıfların 12 arşın, üçüncü sınıfların 10 arşın, dördüncü sınıfların 8 arşın, dar sokaklar ile çıkmaz sokakların ise 6 arşın olması kararlaştırılmıştır. Yol ve Binalar ile ilgili tüzükleri iyi uygulayan Altıncı Daire olmuştur.

1858 yılı başından itibaren gazeteler Dairenin faaliyetleriyle ilgili konularda sürekli bilgiler vermeye başlamış, beklenen faaliyetlerin yapılmaması durumunda da eleştirmişlerdir.

Altıncı Daire 1859 yılında Karaköy-Tophane Köprüsü ana aksının genişletilmesi çalışmalarını başlatmıştır. Yine aynı yılın Mayıs ayında da Tepebaşı çevresinde bulunan evlerin önlerinde kaldırım düzenlemeleri yapılmakta, yapıların kanalizasyon sorununa çözüm olabilmesi amacıyla da kaplamalar kaldırılmaktadır. Bu çalışmalardan da görüldüğü gibi Daire kurulduğu andan itibaren, tüm İstanbul'a örnek olmaya çalışmıştır. Galata Kulesi ile Mevlevihane arasında yer alan aksa da Avrupa başkentlerindeki yer döşemeleri ile, yolun iki yanına düzenli kaldırım yapılmıştır. Kalyoncu Kulluğu'nu Taksim ve çevresine bağlayan yol tesviye edilmiş, kanalizasyon sorunu çözülmüş ve yol döşenmiştir. Böylece bu bölgelerde oldukça sık çıkan yangınlara anında ve etkili müdahaleye engel olan engebe ve tehlikeli çukurlar ortadan kaldırılmış oluyordu. Daire'nin en önemli icraatlarından birisi ise, Petit-Champs Mezarlığı'nın dörtte üçünün yola katılarak, Mevlevihane önündeki aksın genişletilmesi olmuştur. Kasım 1859'da da Galata ve Pera planı yayınlanmıştır.

Altıncı Daire, Beyoğlu'nda yapmış olduğu çalışmalarla, Pera Caddesi'nin bölgenin en önemli ve görkemli aksı olduğunu vurgulamaya çalışmış, dikkatlerin bu bölgeye çekilmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla aynı zamanlarda, bu ana aksın ışıklandırılması için, havagazı tesisatının yerleştirilmesi çalışmaları da yoğun olarak sürdürülmektedir.[209]

[209] Akın s. 99-101.

Daire, Galata ve Beyoğlu'ndaki mevcut taşınmazların yazımını yaparak, belediye sınırlarının içindeki sahanın kadastrosunu çıkarmıştır. Daire sokak genişletme faaliyetleriyle ilgili olarak ta oldukça önemli işler başarmıştır. Sokakların temizlenmesine özel bir ilgi gösterilmiş, sokakların aydınlatılması çalışmalarına başlanmıştır. Kagir inşaat her fırsatta özendirilmiştir. Taksim ve Tepebaşı parkları açılmıştır.[210]

Daire, Kentsel imar faaliyetlerinin yanında esnafın daha kaliteli mal satmasını sağlama amacıyla da denetimlerini sıklaştırmaktadır. Yol genişletilmesi, kaldırım ve sokakların döşenmesinin yanında, sokakların temizlenebilmesi için de yoğun çaba harcanmaktadır.[211]

Bunca faaliyete rağmen Altıncı Daire, yollarda açık bırakılmış, can güvenliği açısından tehlike yaratan çukurlar, tamamlanmamış tesviye çalışmaları gibi durumlar nedeniyle de eleştirilmekteydi. Özellikle kış mevsiminde yağışlar nedeniyle yarım bırakılan işler toz toprak ve çamura neden olmaktaydı.212 Daire'nin 1864 yılında Server Efendi başkanlığında alınan belediye meclisi kararıyla, bölgenin yeniden düzenlenmesi amacıyla Cenevizliler'den kalan surları yıkması buradaki en özgün tarihsel belgeyi ortadan kaldırmış, bu durum, pek çok eleştiriye sebep olmuştur.[213]

Daire, Beyoğlu'ndaki ahşap yapıların yerlerine sağlam, kagir binaların yapabilmesi için çalışmalarda bulunmuş, bu sayede bölgede büyük modern kagir yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Kapatılan Ceneviz hendeklerinin yerlerine büyük boyutlu yeni yapılar yapılmıştır.[214]

Altıncı Daire'nin yapmış olduğu çalışmalara karşılık, bütçesi, yetersiz kalmakta, bu sebeple de Galata Kulesi çevresinde yıkılan hendeklerin ortaya çıkardığı boş arsalar satışa çıkarılmaktadır.

[210] Cezar, s. 153-154.
[211] Akın, s. 102.
[212] Akın, s. 104.
[213] Akın, s. 106-107.
[214] Akın, s. 108.

Belediye, yapıların dış görünümlerinin ortak bir düzene sahip olabilmesi amacıyla gerekli uyarıları da yapmaktadır.

Belediye, 1871 yılında, bina ve kira davalarına bakacak olan bir sulh mahkemesi kurdurmuştur. Yine bu dönemde ilk defa kamulaştırma çalışmalarına başlanmıştır.

1873 yılında Belediye, sorumlu olduğu bölge içindeki mal sahiplerini beş yılda bir yapılarının değerini belediyeye bildirmekle yükümlü tutarak, daha sistemli bir emlak vergilendirmesine gitmeye çalışmıştır.[215]

Belediye'nin ayrıcalıklı durumu 1877 yılına kadar sürmüş, Dersaadet Belediye Kanunu'nun çıkmasıyla beraber, diğer belediyelerle aynı seviyeye düşürülmüştür.[216] Ancak bu durum, Beyoğlu'nun İstanbul'un diğer bölgelerinden daha farklı bir biçime gelişmesini sürdürmesine engel olmamıştır.[217]

3.3. BEYOĞLU KÜLTÜRÜNÜN ANA HATLARI

3.3.1. Beyoğlu'nda Gündelik Yaşam

Beyoğlu, 19.yy başlarında çok canlı bir kültürel hayata sahiptir. Farklı dinlerden ve mezheplerden gelen, Rumca, İtalyanca, Fransızca konuşan insanlar bir arada barış ve huzur içinde yaşamaktaydılar. Davranış biçimleri, giyim kuşam şekilleri, yeme içme alışkanlıkları, adet ve gelenekleri, konut biçimleri, eğlence kültürleri ve hobileri farklı olsa bile, Beyoğlu denen o büyük mozaiğin içinde dostça yaşıyorlardı.

Fikret Adil'in de dediği gibi:

" Marsilya'lı bir souteneur, Napolili bir lazzarone, Şikagolu bir gagster, kendini Asmalımescid' de yalnız saymaz"[218]

Örneğin müslüman nüfus, Hacivat-Karagöz'lü Ramazan şenlikleriyle eğlenirken, Sermet Muhtar Alus, İstanbul' lu Rumların perhize girmeden önce, Şubat ayındaki

[215] Akın, s. 112-115.
[216] Cezar, s. 160.
[217] Akın, s. 119.
[218] Selahattin Özpalabıyıklar, **Türk Edebiyatında Beyoğlu**, 1.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 97.

karnaval günlerinde düzenledikleri ve apukurya denen eğlencelere katıldıklarını anlatmaktadır.[219] Beyoğlu'nda eğlence hayatına ayrı bir önem verilmekteydi. Hali vakti yerinde olan gayrimüslimler, tiyatro ve gazinoda eğlenmeyi seviyorlardı. Sermet Muhtar Alus, Eski Taksim Bahçesi'ndeki eğlencelerden şöyle bahsetmektedir:

" Sağda incesaz, Arap çalgısı, solist Hamiyet (Yüceses), Tunuslu Flifla, solda Rum opereti, varyete, cambaz, caz"

Taksim Bahçesi'nden bahsederken, ise şöyle demektedir.

" …Repertuar zinhar operadan şaşmazdı, Gelsin Faust, gelsin Traviata, gelsin Aida.. Arada bir mandolinli, kitaralı bir Rum çalgıcısı peyda olur, sıtma görmemiş sesler, İzmir manilerini öterler, baso kotrallo gırtlaklar " Ya Rumbi", " Panda murmurizes" türkülerini ayyuka çıkarırlardı."[220] Yazarın tespitlerinden de anlaşılacağı gibi eğlence yerlerinde Beyoğlu'nun yapısına uygun olarak farklı kültürlerin zevkine hitap eden müzikler bulunmaktaydı.

1840 yılında kurulan Naum Tiyatrosu otuz yıl boyunca yörenin en önemli kültür merkezi durumunda olmuştur. Bu tiyatronun her yıl açılışları, parlak bir eğlence dönemi ve kış mevsiminin başlangıcı sayılmaktaydı.[221] Bölgedeki diğer önemli tiyatro, Varyete Tiyatrosu idi. Soullier Sirki'nde de Pera sakinlerinin heyecanla izlediği gösteriler yapılmaktaydı.

Beyoğlu'ndaki konut mimarisine bakıldığında, Müslümanların evlerinde dinsel inanışların etkisiyle yapılmış evler olduğu gözlemlenmektedir. Bu evlerin mimarileri kapalı bir hayat tarzını yansıtmaktadır. Gayrimüslimler ise yeni yapıları genelde kargirden yapmaya başlamışlar, ferah ve geniş evlere önem vermişlerdir.

3.3.2. Beyoğlu'nda Konuşulan Dil

Beyoğlu, zaman zaman çeşitli dillerin konuşulduğu bir yer olmuştur. Bu diller arasında Türkçe dışında en etkili olanları, Arapça, Farsça, Fransızca, Grekçe, İtalyanca,

[219] Sermet Muhtar Alus, **İstanbul Kazan Ben Kepçe,** 2.Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 37.
[220] Alus, s. 52.
[221] Akın, s. 257.

Latince ve Osmanlıca olmuştur. Bunların arkasından da, İngilizce, Ermenice ve Osmanlı Yahudilerinin kullandığı İspanyolca kökenli Ladino dili olmuştur.

Bugün her ikisini de yaşayan diller arasında saymadığımız, hiçbir topluluğun anadil olarak konuşmadığı Osmanlıca ve Latince, belli dönemlerde Beyoğlu'nun resmi dili olmuştur. Fransızca' nın Beyoğlu'na etkisi, diğerlerine oranla daha önce başlamış, bir yandan aydınların sevdiği bir dil, bir yandan da uluslar arası diplomasi dili olarak Beyoğlu'nu etkilemiş, burada yaşayan Levantenlerin bir kısım azınlığın günlük dili haline gelmiştir.[222] 19.yy' ın ikinci yarısında, Beyoğlu bölgesinde Fransızca eğitim veren okulların sayısı artmıştır. St. Benoit Erkek Lisesi ve Kız Orta Okulu, Galatasaray Lisesi ve St. Pulcherie Fransız Kız Ortaokulu, Fransızcanın ne kadar yaygın olarak öğretildiğini gösteren okullardır.[223]

İngilizce Beyoğlu'nda daha geç ve daha az etkili olarak görülmüştür. Kırım Savaşı ile birlikte artan bu etki daha sonra II. Dünya Savaşı ile birlikte tekrar yeniden yoğunlaşmıştır.

Tarih içinde pek çok Fransızca, İtalyanca ve Grekçe sözcük dilimize geçmiştir. Stefanos Yerasimos; 19. yy' da Beyoğlu'nda, Rumca, Ermenice, Fransızca, İtalyanca ev bu dillerin birbirine karıştığı garip bir dilin konuşulduğunu yazmaktadır. Beyoğlu'nun özellikle eğlence ve kültür yaşamında Türkçe' ye Tanzimat'tan sonra rastlanmaktadır. Bu tarihlerden sonra Beyoğlu'nda Türkçe daha çok konuşulmaya başlanmıştır. O zamanki adı Tatavla olan Kurtuluş'taki orta ve alt düzeydeki eğlence yerleriyle, meyhanelerin genellikle Rumlar tarafından işletilmesi, bunların müşterilerinin çoğunluğunun Rum olması; buralara gelmeye başlayan Türkler' in konuştuğu argoya pek çok Rumca sözcüğün girmesine neden olmuştur. Alay, diplomat, efendi, ekonomi, elmas, enerji, gitar, ızgara, katalog, liman, lodos, melankoli, midye, orkestra, orkide, pide, poyraz, problem, program, sempati, sınır ve temel gibi kelimeler dilimize Grekçeden geçmiştir.

[222] Özdemir Kaptan (Arkan), **Beyoğlu (Kısa Geçmişi, Argosu),** 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1989, s. 151.
[223] Akın, s. 252.

İtalyanca sözcükler ise, Beyoğlu'nda yaşayan İtalyanlar tarafından, ama daha çok Gemicilik Dili içinde yer alan İtalyanca sözcüklerin yoğunluğundan ve gemicilerin eğlence yaşamına düşkün olmalarından dolayı Beyoğlu argosuna girmiştir. İtalyan Kültürünün Beyoğlu'nda mimariden, yaşam biçimine, sokak adlarından, eğlencesine kadar her alanda inkar edilemez bir ağırlığı olmuştur. Üstelik bu sözcükler, halk kitlelerinin alt tabakalarında bile yaygın bir biçimde kullanılmaktaydı. Günlük konuşma dilimize giren İtalyanca sözcüklere, bono, düzine, fatura, fava, fileto, filika, filo, firkete, firma, francala, gazino, marka, mobilya, moda, mola,opera, paso, pipo, pirzola, reçete, sigorta, tabela, valiz, vazo ve vida kelimelerini örnek verebiliriz.

Fransızca kökenli sözcüklerin Beyoğlu argosunda yer almasına, aydınların bu dile duydukları yakınlık ve Galatasaray Lisesi'nin Fransızca öğretmenleri ve burada okuyan öğrencilerin katkısı büyük olmuştur. İstanbul'da II. Dünya Savaşı'na basılan Fransızca gazetelerin tirajları, özellikle Beyoğlu'nda yüksektir. Günlük konuşma dilimize Fransızca' dan geçen kelimeler örnek olarak, amiral, ansiklopedi, baskül, bej, dantel, dekan, depo, fakülte, gardiyan, garson, general, jandarma, karne, konserve, kurs, kültür, mareşal, otel, profesör, pudra, raket, reklam, ve şoförü verebiliriz.

Kırım Savaşı ile Beyoğlu'na giren İngilizce, hiçbir zaman bir Fransızca kadar etkili olamamıştır. Alt ve orta düzey halk yığınları ile ilişkisi, daha çok gemiler, gemiciler ve denizcilerin dili dolayısıyla olmuştur. [224]

3.3.3. Eğlence Kültürü

Beyoğlu, eğlence hayatının İstanbul'daki merkezi durumundadır. Daha Bizans dönemindeyken Galata'lı denizcilerin gittiği meyhanelerin sayısı oldukça fazladır.

Genellikle Rumlar'ın işlettiği meyhaneler daha çok orta ve alt düzey gelir grubundaki insanlar eğlenirlerdi. Gelir düzeyi daha iyi durumda olanlar, gazino, sahne, tiyatro gibi yerlere gidiyorlardı. Zamanla kafe, pastane ve restoranların sayısında da

[224] Arkan, s. 151-154.

büyük artışlar yaşanmıştır. Yabancılar tarafından işletilen kafe ve restoranların adları genellikle Fransızca ve İtalyanca'dır.[225]

Eğlence hayatıyla ilgili ayrıntılara entelektüellerimizin eserlerinde sıkça rastlamaktayız. Bu yıllarda Beyoğlu, özellikle edebiyatçıların en önemli uğrak noktası haline gelmiş, bazı meyhane ve pastanelerde buluşan yazar ve şairler edebi sohbetler, toplantılar yapmışlar, bazıları da bizzat burada bohem bir hayat yaşamayı tercih etmişlerdir. Haldun Taner, sık sık gittiği Çiçek Pasajı'nı dünyanın en civcivli meyhanesine benzetmekte ve her gün sabah yediden gece yarısına kadar açık olan bu yerde her çeşit insanın bulunduğunu, pasajın içindeki yirmi kadar meyhanenin fıçıları masa olarak kullandığını, kaldırımdaki seyyar karidesçi, kokoreççi ve midyecilerin hiç müşterisiz kalmadığını belirtmektedir.[226]

Beyoğlu'nda dönemin en ünlü mekânları Lebon, Markiz ve Baylan Pastanesi'ydi.



Resim 7: Markiz Pastanesi

Foto: Ufuk Akın

[225] Akın, s. 280-281.
[226] Özpalabıyıklar, s. 171.

O sıralar Markiz'e sık sık uğrayanlardan birisi olan şair Edip Cansever bir şiirinde şöyle bahseder:

" …Markiz'e uğradım, dört mevsimden süzülmüş bir konyak içtim
Düzeltip arada bir bıyıklarını
Uçları hafifçe ıslak
Bir ara pencere camında kendime baktım
Baktım ki, ben Ruhi Bey
Nasıl olan Ruhi Bey
Nasılım"[227]

XIX.yy'ın ikinci yarısında Beyoğlu'nda kurulan ilk pastane, Fransız asıllı sahibinin adını taşıyan Lebon'dur. Bay Lebon burayı açmadan önce, Vallaury Pastanesi'nde çırak olarak çalışmıştır. Patronun kızıyla evlendikten sonra San Petersburg adındaki kendi kafe restoranını açmıştır. Kısa bir süre sonra Şark Pasajı'nın girişinde bir dükkan alarak, Lebon Pastanesi'ni kurmuştur. Daha sonraki tarihlerde başka bir yere taşınan Lebon'un yerinde Markiz adında başka bir pastane açılmıştır. Bay Lebon yaşlandığında pastaneyi yanında çalışan Kosti adlı bir Rum garsona devretmiştir.[228]

Lebon'un çok önemli konukları bulunmaktaydı. Namık Kemal ve Ziya Paşa burada sık sık edebiyat sohbetleri yapmışlardır. Lebon aynı zamanda Sevet-i Fününcular'ın kahvesidir. Faik Ali Ozansoy, her akşamüstü camın önünde oturup, gelip geçenleri seyrederken düşlere dalmıştır. Öteki Servet-i Fünuncular'dan Halit Ziya, Cenap Şahabettin, Hüseyin Cahit'te mekanın müdavimlerindendir. 1908 devriminden sonra Recaizade Maarif Nazırı, Halit Ziya Sabah başyazarı, Fikret'te Hüseyin Cahit'le Tanin'i çıkarmaya başlayınca burasını unutmuşlardır. Ancak Servet-i Fününcular'ın boşluğunu Fecri Aticiler hemen doldurmuşlardır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu Lebon'da göründüğü zaman yanında, Refik Halit, Abdülhak Hamit ve Abdülhak Şinasi bulunmaktadır. Öteki Fecr-i Aticiler'den Ahmet Haşim Lebon'a az gelenler arasında yer almaktadır. Mithat Cemal ile Maestro Kenaniko diye adlandırılan heykeltıraş Kenan

[227] Özpalabıyıklar, s. 239.
[228] Feriha Büyükinal, Bir Zaman Tüneli: Beyoğlu, 2.Baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2006, s. 144.

Yontuç önemli müdavimlerdendir. Beş Hececiler'den Yusuf Ziya, Orhan Seyfi ve Faruk Nafiz'de mekana oldukça sık uğrayanlar arasında yer almaktaydılar.[229]

Hilmi Yavuz'da Lebon, Markiz ve Baylan'ın edebiyatçıların vazgeçilmez mekanları olduklarını anlatmaktadır:

"Bizim gençliğimizin pastanesi Baylan'dı. Salah Birsel'in " Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu' sundaki Baylan, bölümünde yazdığı gibi Baylan'a yeni yetme edebiyatçıların doluşması 1954 yılında başlar. O yılın yazında liseyi bitirmiştim ve yeniyetme bir edebiyatçı olarak, Baylan'a dadananlardan biriydim. Sadece Baylan mı? Hayır! Markiz'e de giderdik elbet, Lebon'a da…Limonatalar içiyor ve kısa kesilmiş saçları olan, solgun yüzlü, pardesülü ve düz pabuçlu, ince kızları düşünüyorduk. Ama hiç kuşkusuz hiç çekinmeden, rahatlıkla gidebileceğimiz pastane Baylan'dı.. Baylan, biz gençlerin pastanesiydi...Bizim için yaşlı edebiyatçıların pastanesiydi Markiz ve genç Haldun Taner'i bir keresinde orda görmek yadırgatmıştı beni. Abdülhak Şinasi Hisar'ı ilk orada, Markiz'de görmüştüm"[230]

3.3.4. Konut Biçimleri

Beyoğlu'ndaki konut mimarisine baktığımızda, karşımıza, özellikle İstiklal Caddesi'nde yoğunlaşan görkemli ve estetik değeri yüksek kargir yapılara rastlanmaktadır. Bu yapıların ortaya çıkarılmasında yabancı mimarların büyük katkıları olmuştur.

19. yy' ın ikinci yarısından itibaren bölgede yapılan konutlar, geleneksel Osmanlı evinin iki katlı, avlulu ahşap konutları ve onların içe dönük düzenlerinden çok farklı tasarlanmışlardır. Bu evler, doğrudan sokağa açılan kapıları, üst katlarla aynı pencere düzenini içeren zemin katları, avlu ya da bahçe yerine arkada yer alan küçük taşlıklarıyla, genelde dar parselasyon üzerinde gelişen kent evleri olmuşlardır.[231]

[229] Salah Birsel, Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, 5.Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık, Ekim 2002, s. 35-43.
[230] Özpalabıyıklar, s. 321-322.
[231] Akın, s. 296.

İki üç katlı ve içinde tek bir ailenin oturduğu bu konutlardan, 19. yy' ın sonuna doğru bölgede gerek var olanların yerine yenileri yapıldıkça, gerekse de boş alanlara yeni yapılar inşa edildikçe, birden fazla aileyi barındıran çok katlı apartmanlara doğru gidilmeye başlanmıştır. İstiklal Caddesi üzerindeki büyük mağaza, dükkan ve pasajların üzerleri bu tür apartmanları içermektedir.

Ticaret sayesinde servetleri artan levantenler, ana cadde ve ona açılan sokaklarda görkemli anıtsal konutlar yaptırmış, çoğu da bu ailelerin adıyla anılan ve günümüze kadar ulaşan yapılar bölgeye ayrı bir hava katmışlardır.[232]

Yine Beyoğlu'nda önemli konut bölgeleri olarak sıra evler ortaya çıkmıştır. Küçük tüccar, esnaf, sanatkar ve bürokratların oturduğu bu evler, Batı usullerine göre inşa edilmişlerdir.

Böylesine kozmopolit bir ortam içerisinde Pera Caddesi üzerinde konut sahibi olan Müslüman Osmanlılar' ın sayısı oldukça azdır.[233]

19. yy.'ın önemli mimarlarından Raimondo Darrokko tarafından yapılan Botter Apartmanı art novue tarzındaki günümüze kadar ulaşan önemli yapılardan birisidir. Bu akımda binanın yüzeyindeki çiçek süslemeleri dikkat çekmektedir.

[232] Akın, s. 296-298.
[233] Akın,s. 306.



Resim 8: Botter Apartmanı

Foto: Ufuk Akın



Resim 9: Santa Maria Draperis Kilisesi'nin ön kısmındaki han

Foto: Ufuk Akın

3.3.5. Diğer Göstergeler

Aşağıdaki başlıklar, Beyoğlu kültürünü ve günlük yaşantısının izlenebileceği kültürel gösterge biçimleri olarak sıralanmaktadır.

3.3.5.1. Giyim-Kuşam Biçimleri

Beyoğlu'nda İstiklal Caddesi üzerinde yer alan giyim mağazaları, Avrupa'nın önemli kaliteli markalarının satıldığı yerlerdi.

Kılık kıyafete bakıldığında, Beyoğlu'nda Avrupa şehirlerinden hiç aşağı kalmayacak kadın ve erkekler dolaşmaktaydı. Oldukça şık giysiler içindeki bu beyfendiler ve hanımefendilere zaman zaman yerli halk da imrenerek bakmaktaydı.

Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye romanında, Neriman bir ıtriyat mağazasının önünde kıyafetlere imrenerek bakmaktadır:

"Burada her şey, tek başına konmuş, zarif bir küçük şişenin tatlı mavisi, kırmızı ipek bir püskül, siyah kadifelerin arasında gizlenmiş ve ampulun yumuşak ziyası, bir gümüşün parıltısı… gözleri ayrı ayrı çekiyor ve zaptediyordu; burada her şey, rahat ve mesut insanların kullanmayı adet ettikleri eşyaydı; burası aynı zamanda bir insanın ne kadar mesut olabileceğini hissettiren imkanlara doğru açılmış pencereydi, Neriman burada her duruşunda, bu pencereden onların saadetini imrenerek izliyordu'[234]

3.4. BEYOĞLU KENT FORMUNUN MEKÂNDA İZLENMESİ

3.4.1. Meydan, Cadde ve Sokaklar

Cadde ve sokaklar, Beyoğlu'nun her zaman için en hareketli yerleri olmuşlardır. Caddeler, yoğun ticari hayatın yanı sıra, eğlence ve kültür merkezlerinin bulunduğu yerlerdi. Beyoğlu'ndaki en önemli Caddeler, İstiklal ve Meşrutiyet Caddeleridir. Daha arkada kalması nedeniyle bu iki cadde kadar olmasa da, önemli sayabileceğimiz bir diğer cadde de Sıraselviler Caddesi'dir.

İstiklal Caddesi, Cadde-i Kebir olarak anılmaktaydı. Büyük Cadde Yolu anlamına gelen bu cadde ana aks haline gelmeden çok önceleri mezarlıkların olduğu bir alan durumundaydı. Özellikle Altıncı Belediye Dairesi'nin kurulmasıyla birlikte başlayan belediyecilik faaliyetlerinin bir nevi pilot bölgesi olan cadde, bu kurumun çalışmalarıyla Avrupa tarzında bir cadde haline getirilmiştir. 1870 yılında çıkan ve Beyoğlu'nun büyük bir kısmının yanmasına neden olan yangın sonrasında cadde, daha da genişletilmiştir.

[234] Özpalabıyıklar, s. 92.



Resim 10: İstiklal Caddesi

Foto: Ufuk Akın

İstiklal Caddesi, Beyoğlu'nun atardamarıdır ve birer kılcal damar gibi duran bütün sokaklarına insanlar ilk önce buradan akar. Değil Beyoğlu'nun İstanbul'un en hareketli ve hararetli caddesi burasıdır. Salah Birsel bir şiirinde ne de güzel anlatır bu hareketliliğini caddenin:

İstiklal Caddesi dediğin
Antep kilimine benzer
Beyazlar, yeşiller, karalar
Fırıldaktır da fırıldaktır[235]

Cadde tünelden başlayıp, Taksim'e kadar giden oldukça uzun bir yoldur. Yaklaşık 1300 metre sürmektedir. Caddede tramvay seferleri yapılmaktadır.

İstiklal Caddesi, 19.yy başlarında, sayıları gittikçe artan elçilik binaları ile birlikte yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu elçiliklerin etrafında toplanmaya başlayan farklı ulus ve dinden insanlar, zamanla Beyoğlu'nun farklı kültürel kimliğinin de bu cadde

[235] Salah Birsel, **Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu**, 5.Basım, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2002, s. 32.

üzerinde akmasına neden olmuştur. Ekonomik bakımdan üst düzeyde tüccarların da buralara büyük kagir binalar yaptırmasıyla birlikte cadde, kültürel bakımdan daha da renkli bir mozaik olmaya başlamıştır. Sosyal yaşamında da konfor arayan bir kesimi bünyesinde barındıran cadde, otellerin, kafelerin, tiyatroların, pasajların, pastanelerin merkezi haline gelmeye başlamıştır. Yol boyunca uzanan yüksek estetik zevke sahip binaların vermiş olduğu mimari kaliteyle cadde Beyoğlu'nun gözbebeği durumundadır.

İstiklal Caddesi'nin etrafında bulunan sağlı sollu sokaklar, gerek isimleri, gerek konumları, gerekse taşıdıkları mimari mekanlar ile, kültür mekan etkileşiminin canlı birer örneği, somut birer delili, her birinde farklı bir kültürden farklı izler bulabileceğiniz büyük bir miras durumundadırlar.

Beyoğlu'nda gerçek kültürel çeşitliliği, aslında bu çeşitliliği yaratan inansın hallerini görebilmek için sokaklara girmek, o perdeyi aralamak gerekmektedir. İlhan Berk, bu sokakları ve onların yalnızlığını ne kadar da güzel anlatıyor:

"Küçük, dolambaçlı arka sokakların şiiri hiçbir şeye değişilmez.Şiirin ta kendisidir çünkü. Pera da küçük dolambaçlı sokakların ağababasıdır. Bunun için, Büyük Cadde'nin sağlı sollu sokaklarından birine girmek yeter. Böyle sokakları, evleri, insanları uzun boylu dolaşmaya gerek yoktur. Bunlar kendiliğinden önünüze çıkıverir. Pera çünkü biraz da, bu küçük sokaklar, onların insanları, evleridir. Bu sokaklara hiçbir şey düşünmeden dalınmalı. (Hem şiirin eli ancak böyle tutulur.) Öyle dalmalı ki, böylece de nerde olduğunuz bilinmemeli. Bilinmemenin o büyüsü, tansıklığı yaşanmalı, Yalnız gitmek, gitmek… Bir bu düşünülmeli. Başkaca da hiçbir şey. Usun- o canavarın- zencirlerinden kurtulmak.(Us canavardır.)"

Pera'nın bütün küçük arka sokakları böyle bir yolculuk için yaratılmıştır hem. Nedir ki bütün bu sokaklar bunca açık yürekliklerine karşın, yine de kendilerini gizlemeyi severler. Her sokak kendine inler, labirentler kurmuştur. Ama bunu da onlara çok görmemeliyiz. Yaşamak için hepimiz aynı şeyi yapmıyor muyuz?

Öyleyse, bu sokaklar, insanlar, evler (bu yeryüzü kiracıları için) kolları sıvayalım."[236]

Beyoğlu deyince yüzlerce sokak adı sayabiliriz. Ama bunardan bazıları, belli özellileriyle daha öne çıkmış durumdadırlar. Özellikle kültürel bakımdan farklı bir yere koyabileceğimiz bazı sokaklar vardır:

Meşelik Sokağı, İstiklal Caddesi'nin Taksim girişinde sol tarafta yer almaktadır. Sokağı baştan başa kaplayan Rum ve Ermeni okulları, onu her zaman kararttığı gibi, kasvetli bir hava da vermektedir. Sokak, İstiklal Caddesi il birleştiği anda bütün kasvetli havasını üzerinden atmaktadır.[237] Büyükparmakkapı Sokağı'nda II.Abdülhamit'in mabeyincisi Ragıp Paşa'nın yaptırdığı Afrika Pasajı bulunmaktadır. [238]Ragıp Paşa otuz üç yıllık iktidarı boyunca I.Abdülhamit'in gözdesi olarak kalmış ve vezirliğe kadar yükselmiştir. Edindiği yüklü servetiyle de pasajlar, köşkler ve fabrikalar yaptırmıştır. Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya yayıldığını ifade etmesi amacıyla Afrika, Rumeli ve Anadolu pasajlarını yaptırmıştır.[239] Afrika Pasajı, altmış iki daire ile yirmi dükkandan oluşmaktadır.[240] Bugün oldukça izbe bir görüntüsü olan bakımsız bir pasaj durumundadır. Bu sokakta yaşamış önemli biriside Naum Paşa'dır. Ömrünün son otuz yılını buradaki evinin çatı katında geçirecektir.[241] Büyükparmakkapı Sokağı, Semavi Eyice, Sermet Muhtar Alus gibi değerli yazarlarımızın belli sürelerle oturdukları yerdir. Ahmet Hamdi'ye göre de bu sokaklar Beyoğlu'nun en Müslüman sokaklarıdır. Son büyük karagözcülerden Hayali Salim Ramazan aylarında burada karagöz oynatmaktadır.[242] Kuyu Sokak'ta ise,St.Jean Baptiste adında bir okul vardı. Bu okul daha sonra, hükümet tarafından satın alınarak Taksim Lisesi'ne dönüştürülmüştür.[243]

[236] İlhan Berk, **Pera**, 2.Basım, İstanbul, Adam Yayınları, 1996, s. 103.
[237] Berk, s. 104.
[238] Berk, s. 108.
[239] Onur İnal, **Pera'dan Beyoğlu'na**, 1. Baskı, İstanbul, Galata Yayıncılık, 2006, s. 138.
[240] İnal, s. 156.
[241] Berk, s. 109.
[242] Berk, s. 110.
[243] Said Naim Duhani, **Eski İnsanlar Eski Evler,** 2. Baskı, İstanbul, Turing Yayınları, 1984, s. 100.



Resim 11: Büyükparmakkapı Sokağı

Foto: Ufuk Akın



Resim 12: Nevizade Sokağı

Foto: Ufuk Akın

3.4.2. Elçilikler

Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında gerilemeye başlaması dönemin yöneticilerinin bu durumu önlemeye yönelik tedbirler almasına neden olmuştur. İlk önce askeri alanda yenileşme hareketlerine gidilmiş, bu amaçla da çeşitli Avrupa ülkelerinden askeri yetkililer getirilmiş, yeni harp tekniklerinin öğretildiği okullar açılmış, askeri alandaki yenileşme hareketleri diğer alanlara yayılmıştır. Batı ile kurulmaya çalışılan iyi ilişkiler sonucunda, III. Selim zamanında ilk elçilikler kurulmuştur. İşte Beyoğlu, İlk elçiliklerin yanı sıra yukarıda değindiğimiz yenileşme hareketinin de mekansal anlamda merkezi olmuştur. Osmanlı yenileşme hareketinin simgesi olan askeri ve idari binaların Beyoğlu'na yapılmasında bölgenin Türk-müslüman nüfusunun yoğun olduğu tarihi yarımadanın uzağında olmasının payı oldukça etkili olmuştur. Bu sayede yeniliklere karşı, özellikle yeniçerilerden ve aşırı dindar kesimlerden gelebilecek tepkilerden sakınılmıştır. Beyoğlu, bir taraftan yabancı elçilikler ve oların etrafında kurulan küçük mahalleler, diğer yandan da Osmanlı Devleti'nin idari ve askeri binalarının kurulduğu ana mekan olması sayesinde kültürün mekansal yapılara ve sosyal hayata karışımının oldukça net görüldüğü,hissedildiği ve incelenebileceği büyük bir sosyal laboratuar olmuştur. Beyoğlu Galata' dan aldığı kozmopolit mirasını, bu yeni oluşumlar sayesinde büyütmüş ve günümüzde, hala büyük bir keyif alarak incelediğimiz bir kültür mozaiği olmuştur.

Osmanlı Devleti, XVII. yy. sonlarına kadar, ancak ihtiyaç duyduğu zamanlarda yabancı ülkelere elçi göndermiştir. Yabancı ülkelerdeki ilk daimi elçilik 1835'te kurulmuştur. Oysa Venedikliler 1454'ten; Polonya 1475'ten; Rusya 1497'den; Fransa 1525'ten; Avusturya 1528'den; İngiltere 1583'ten; Felemenk ise 1612'den beri İstanbul'da daimi elçilik bulundurmaktaydı.[244]

16.yy'ın ilk yarısında elçilerin bir kısmı, bugünkü Yeni Cami ile Eminönü bölgesinde yer alan Yahudi mahallesinde konaklamışlardır. Bu dönemde yalnız

[244] Feryal İrez, Sefarethaneler, **Geçmişten Günümüze Beyoğlu**, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 1. Baskı, İstanbul, 2004, s. 327.

İngiltere, Fransa ve Venedik elçilerinin Galata'da evleri bulunmaktaydı. Diğer ülkelerin elçileri genellikle Çemberlitaş'taki Elçi Han'da kalmışlardır.[245]

Beyoğlu'na ilk elçilik binasını Fransızların kurduğu sanılır. Oysa, ilk elçilik binasını Cenevizliler tarafından kurulmuştur. Ceneviz, Venedik ve Pisalı'lar Galata'nın en kalabalık grubuydular, ticari faaliyetlerde de oldukça ileri durumdaydılar ve Türkler de Galata'yı Cenevizliler'den devralmışlardı. Cenevizliler'in başta bulunan yöneticilerine Podesta, Venedikliler'inkine ise Balyos denmekteydi. 1454 yılında Venedikliler' le yapılan anlaşma karşılığında Osmanlı topraklarında balyos bulundurma hakkını kazanmışlardı. Bu görevlilerin ülkede kalış süreleri 1503 yılında birden üçe çıkarılmıştır. Süreye bağlı olmaksızın ilk daimi elçiyi Fransızlar göndermişlerdir. Jean de la Forest adlı elçinin 1535'te gönderilmesiyle daimi elçilik ilişkisini başlatmışlardır. Fransız elçileri başlangıçtan itibaren Beyoğlu'nda oturmuşlardır. Eski gezginlerin ifadelerine göre, XVI. Yüzyıl sonlarına kadar, Beyoğlu'nda üç elçilik binası bulunmaktadır. Bunlar, Fransa, Venedik ve İngiltere elçilikleridir. Elçiliklerin Beyoğlu sırtlarına yerleşmeye başladığı sıralarda, Beyoğlu, henüz bağlık, bahçelik tenha bir yerdir. Acemi Oğlanlar kışlası olarak kullanılan Galata-Sarayı'ndaki öğrenci-asker nitelikli Türk topluluğu bir yana, dar çerçeveli Türk yerleşimleri, Kulekapısı Mevlevihanesi yöresinde, onun yakınındaki Şahkulu Mescidi çevresinde, Asmalımescid ve Ağa camii yörelerindedir.[246]

[245] İrez, s. 329.
[246] Cezar, s. 31-33.



Resim 13: Venedik Elçiliği

Foto: Ufuk Akın

XVII. yüzyılda, artık elçilikler çevresinde mahalleler kurulmaya başlamıştır. Fransa, Hollanda ve Venedik elçilikleri birbirine yakın yerlerdedir. Polonya Elçiliği de buraya yakındır. Bugün Nuruziya adını taşıyan Eski Polonya Sokağı'nda bir de Raguza Cumhuriyeti'nin temsilciliği bulunmaktaydı.[247]

Beyoğlu'ndaki elçilik binalarının en eskilerinden biri olan Fransız elçilik binası, Sultan I. Ahmet zamanında IV.Henry tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde Galatasaray'da, Nuruziya, Tomtom Kaptan, Çukurbostan ve Seferbostan sokakları ile sınırlanan yapı, Fransız Sarayı olarak ta bilinmektedir. Çeşitli tadilatlardan geçen bina 1831 yangınında tamamen yanınca, bugünkü bina yaptırılmıştır. 1 Mayıs 1839'da Sultan II. Mahmut zamanında temeli atılan binanın mimarı, Laurecisque'dir. Binanın inşaatı 1847 yılında tamamlanmıştır. 1926 yılında konsolosluk binası buradan ayrılarak Taksim'de 18.yy başında yapılan eski Fransız Veba Hastanesi'ne taşınmıştır.[248] İngiliz Elçiliği'nin Beyoğlu'na nakledildiği zaman ilk elçi olan Edward Burton, Tophane'de

[247] Cezar, s. 33.
[248] İrez, s. 330.

deniz kenarında kiraladığı bir binada oturmuştur. Ancak mahalle halkının şikayetleri üzerine Beyoğlu'na taşınmıştır. İngiliz elçilik binası, mimar Charles Barry tarafından 1844' te yapılmış, bina 1851' de açılmıştır.[249] Günümüzde "Pera House" olarak da bilinen yapının temelleri 1847 ve 1848 yılları arasında atılmıştır. Sefaretin mimari tasarımını W.J.Smith yapmıştır.[250] Padişahın davetlisi olarak İstanbul'a gelen İngiliz devlet adamlarının kendilerine ayrılan özel yerlerde konakladıkları gözlenmektedir. Örneğin Cambridge Dükü'nün 1854 Mayısındaki ziyaretinde, kendisine Haydarpaşa'daki Devlet Köşkü'nün ayrıldığı görülmektedir. Daha önce VI. Daire'nin yol açımına bağlı olarak değinildiği gibi, 1870 büyük Pera yangını, İngiliz elçilik binasını önemli ölçüde etkilemiş ve buna bağlı olarak da yapı, 1871'de kapsamlı bir onarım geçirmiştir. İngiliz Elçiliği, Tünel çevresinde yoğunlaşan elçilik binalarından oldukça uzak bir konumda, Haliç'e hakim bir noktada yer almaktadır. Ancak yine de, daha önceki bölümlerde de vurgulandığı gibi, İngiliz elçisi ve elçilik mensuplarının Pera' nın sosyal yaşamında oldukça önemli yerleri olmuştur.[251]



Resim 14: Eski İngiltere Büyükelçiliği
Foto: Ufuk Akın

[249] Cezar, s. 34.
[250] İrez, s. 331.
[251] Akın, s. 212.

Beyoğlu'nda Tomttom Sokağı yakınlarında bulunan, bugünkü İtalyan Başkonsolosluğu olan ve "Venedik Sarayı" adı ile anılan binayı Venedikliler, Beyoğlu'nun tanınmış ailelerinden Testalar'dan satın almışlardır. Venedik Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra Campo-Formio Anlaşması hükümlerine göre Avusturya'ya teslim edilen bina elçilik olarak kullanılmıştır. 1815 yılında Venedik Avusturyalılar'a geçince bina bu kez de Avusturya elçisince kullanılmaya başlamıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu çöktükten sonra ise buraya İtalyan Elçiliği yerleşmiştir.[252]

Beyoğlu'na yerleşen, Venedik, Fransız ve İngiliz elçiliklerinden sonra, XVII. Yüzyıldan itibaren elçiliklerin sayısı artmıştır. Türkiye'ye daimi elçi gönderen devletlerin hepsi- İran hariç- elçilik binalarını hep Beyoğlu'na kurmuştur. Elçilikler, özellikle Kulekapısı Mevlevihanesi ile Galatasaray arasındaki bölgede yoğunlaşmıştır. Fransız, İtalyan asıllı cumhuriyetler, İspanyol, Hollanda, İsveç ve Rus Elçilikleri birbirine yakın yerlere kurulmuşlardır. Almanya ise, elçiliklerin yoğunlaştığı yerin uzağında, Gümüşsuyu' nda gösterişli bir bina yaptırarak, devletlerinin büyüklüğünü elçilik binalarıyla da göstermek istemişlerdir.[253]

1864'lere dek Pera'da, Petit-Champs des Morts bölgesinde kiralanan bir evde çalışmalarını sürdüren Prusya Elçiliği 1865'de Yazıcı Sokak'taki (bugünkü Serdar-ı Ekrem Caddesi) Doğan Apartmanı'nın yerinde bulunan Mehmet Paşa Konağı'nı padişahın izniyle satın alarak, burada çalışmalarını sürdürmüştür. 1872 yılında ise dönemin Prusya Elçisi Von Radowitz tarafından Ayaspaşa' da satın alman bir arsa üzerinde 1874-77 yılları arasında bugünkü Almanya Konsolosluğu binası inşa ettirilmiştir.[254]

Elçilikler, diplomatik faaliyetlerin yanında kültürel konulara da ağırlık vermişlerdir. Bu elçilikler, Batı kültürünün tanıtıldığı merkezler durumundaydı. Tiyatro temsilleri, müzikli toplantılar, bu tür etkinliklerdendir. Bu toplantıları dar bir çevre içinde tutmazlar, seslerini oldukça geniş bir çerçeveye yaymak isterlerdi. Daha XVII. Yüzyıldayken bile, bazı elçilerin dinsel, kültürel etkinlikler yoluyla seslerini duyurmak

[252] İrez, s. 334.
[253] Cezar, s. 35.
[254] Akın, s. 218.

istemeleri dikkat çekmektedir. Fransız ve İngiliz Elçilikleri'nin bu çabaları XVIII. yüzyılda artmış, XIX. Yüzyılda aynı yarışa, Avusturya, Rusya ve İtalyan asıllı elçilikler de katılmışlardır. Osmanlı Devleti Batılıların dinsel etkinlik ve propaganda faaliyetlerinin farkında olmakla beraber, tiyatro, müzik, balo ve ziyafetlere bağlı kültürel etkinliklerin, ya toplumdaki etki güçlerinin farkında olmadıklarından, ya da böyle şeyleri gündelik eğlenceler saydıklarından üzerinde durmamışlardır.

Elçilikler, hem kalabalık personelleriyle, hem de çevrelerine sokulan Batılı tüccar ve gayrimüslimlerin azımsanmayacak sayılsa varlıklarıyla, Beyoğlu'nun kozmopolit yapısını beslemişlerdir. Bu kozmopolitlik, sadece dil ve dinde değil, kılık-kıyafet, toplumsal yaşam ve kültürel etkinliklerde de kendisini göstermiştir. Elçiliklerin bulunduğu Beyoğlu, kozmopolit bir çevrenin odağı durumuna gelmiştir.[255]

Adeta küçük birer saray niteliği taşıyan, bu nedenle de zaten genelde "Saray" olarak adlandırılan söz konusu elçilikler 17. yüzyıldan itibaren Özellikle de 18. yüzyılda, çevrelerine yabancı uyrukluları ve gayrimüslim grupları ekmeye başlarlar. Bugün de bilindiği gibi Fransa, Venedik, Hollanda elçilik binaları aynı yörededir.

Amerikan Elçiliği için ise, Tepebaşı'ndaki en görkemli yapılardan biri kiralanarak, bu amaçla kullanılmıştır. Söz konusu yapı, varlıklı bir Levanten olan Ignazio Corpi tarafından yaptırılmıştır. İtalyan mimar Leoni tarafından 1873'te başlanan yapı, 1882'de tamamlanmış ve Amerikalılara kiraya verilmiştir. Elçilik yapıyı ancak 20. yüzyılın başında satın almıştır.

Pera Caddesi'ne açılan geniş bir bahçe içindeki Rus Elçiliği salonlarının görkemi, daha önce de belirtildiği gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısında Pera'da verilen davet ve balolarla ilgili haberlerde de sık sık betimlenmekteydi. Yapı, 1838-47 yılları arasında İsviçreli mimar Gaspare Fossati tarafından yapılmıştır. Fossatiler' le ilgili haberlere de dönem gazetelerinde zaman zaman rastlanmaktaydı. Rus Elçiliğinin yakılandaki Hollanda Elçiliği de, 1858'deyine Gaspare Fossati' nin, kardeşi Guiseppe ile tasarladığı bir yapı grubudur.

[255] Cezar, s. 49-50.

Aynı yerdeki İsveç Elçiliği ise, çalışmalarım önceleri buradaki bir ahşap konakta sürdürmüş, 19. yüzyılın başında bir yangında ortadan kalkan bu yapının yerine, 1870 yılında bugünkü kagir bina yapılmıştır. 18 Mayıs 1870 günlü irde çıkan bir haberde, İsveç Elçiliği'nin cadde üzerindeki köşkünün yıkımıyla Pera Caddesi'nin en dar yerlerinden birinin genişleyeceği ve bu yapının yerine bahçe nin ucunda 50 yıl kadar önce bir yangınla ortadan kalkan eski sarayın bulunduğu kısma, görkemli bir kagir yapı inşa edileceği haberi duyurulmaktadır.[256]

3.4.3. Hanlar ve Pasajlar

Kelime olarak kökü Farsça olan han, mimari ve fonksiyonel anlamda farklılıklar gösteren, bazen konaklama bazen de esnaf ve zanaatkarların üretim ve ticaret yapma amacıyla kullandıkları yapılardır. Osmanlı Devleti, Selçuklular'ın yaptırdığı han ve kervansarayları geliştirmişlerdir. Anadolu Selçukluları'nda hanlar, barış zamanı konaklama, savaş zamanı da birer kale görevi gören kervansarayların yanlarına kurulmuşlar, bazıları ticaret amaçlı, bazıları da konaklama amaçlı olmuşlardır. Osmanlılar, Anadolu Selçukluları'nın kurduğu kervansaray sistemini geliştirmişler, bunlara şehir hanlarını ilave etmişlerdir. Han ve kervansarayların kale görüntülerinin yerine, yapıların dışla bağlantılarının artması için, cephelere dükkanlar yerleştirilmiş, böylece konaklama fonksiyonuna ticaret fonksiyonu da eklenmiştir. [257]

İstanbul'da ilk han inşası, Fatih Külliyesi ile olmuştur. Hanlar, en çok 17. ve 18. yy' da yapılmıştır. Bu hanlar genellikle tüccar hanları olmuştur. [258]

18.y'da Beyoğlu, Tünel-Taksim hattının iki yakasına doğru gelişmeye başlamış, yapım-üretim hanları olan bekar odaları (hanları) yoğun olarak yapılmıştır. 19.yy'da Galata' da Avrupa'daki ticari yapıların plan ve düzenlerine göre, çok sayıda büyük han yapılmıştır. Bu hanlar, gerek iç özellikleriyle gerekse, cephe düzeni ve görkemli yapılarıyla, bölgenin kentsel yapısına büyük katkı sağalmışlardır. 18.yy'ın ikinci yarısında yapılan St.Pierre Han, Botton, Kamondo ve Bereketzade Hanları, Voyvoda

[256] Akın, s. 212-218.
[257] Özbek Kazanç, Beyoğlu Han ve Pasajlarının Kullanımı ve Yeniden Canlandırılabilmeleri İçin Bir Araştırma, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2002, s. 4-5.
[258] Kazanç, s. 8.

Caddesi ve Beyoğlu'nun diğer sokaklarında yer almışlardır. Yine Rus Konsolosluğu olarak görev yapan Narmanlı Han' da 19.yy. klasik Osmanlı hanlarından farklılık gösteren bir han durumundadır.[259]

Osmanlı İmparatorluğu, 19.yy' da Avrupa ürünleri için açık Pazar haline gelince, ülke içinde çok sayıda yeni ticari organizasyon ortaya çıkmıştır. Geleneksel lonca sistemi ve bedestenlerin yerini artık modern bankalar almaya başlıyordu. Artık yolcu hanları, ticaret hanları, misafirhane hanları ve külliyelere dahil olan hanlar, yüzyılın ekonomik, sosyal ve siyasal değişimleri karşısında yerlerini ortaya çıkan yeni binalara bırakmış, ya da tip değiştirmişlerdir. Yolcu hanları, Batılılaşma hareketlerinin etkisiyle yerlerini modern otellere bırakmışlardır. Misafir hanları denilen, yabancı elçilerin konaklamalarına ayrılan hanlar da, 1646 yılından itibaren yabancı elçilerin Beyoğlu'nda kalmalarına izin verilmesi nedeniyle vasıflarını kaybetmeye başlamışlardır. Dönemin en meşhur misafir hanları Elçi Han ile 1745 yılında yaptırılan, Hasan Paşa Hanı olmuştur.[260]

Osmanlılar' da ticaret hanları olarak kullanılan yapılar hem depolama hem ticaret, hem de üretim amaçlı kullanılmaktaydı. Bu hanların etrafında yer alan yapılar hanı destekleyecek şekilde bir kompleks ortaya çıkarmaktaydı. Türkler' de hanlar, çarşının en canlı ve hareketli yerlerinde ve diğer dükkanlarla kolay ilişki kurulabilecek yerler de ve bedestenlerin yanlarına yapılırlardı. Bu hanlar, genellikle, içinde bulunan esnaf topluluğunun adını taşıdığından, hangi iş bölümüne ait oldukları hemen anlaşılmaktaydı. Yapım-üretim amacını taşıyan hanlar ise bekar odaları diye anılır ve lonca sisteminin kurallarına göre çalıştırılırlardı. İlk örneğini Fatih zamanında Şimşek Han ile gördüğümüz bu türleri, 18.yy' dan sonra gittikçe yoğunlaşmıştır.Ticaret hanlarının zemin katlarında dükkan ve depolar, üst katlarında ise, imalathaneler bulunmaktaydı. Osmanlı padişahları, vezirler veya diğer devlet adamları, vakıflarına gelir sağlamak amacıyla şehirde pek çok han yaptırmışlardır.[261]

İstanbul'da yapılmış olan ticaret hanları, ticaret hanları, büro hanları ve geçiş hanları olarak üçe ayrılmıştır. 19.yy' ın ikinci yarısında yaşanan büyük değişim ticaret hanlarını

[259] Kazanç, s. 10.
[260] Kazanç, s. 11-14.
[261] Kazanç, s. 15-17.

yavaş yavaş büro hanlarına dönüştürmüştür. Klasik ticaret hanları, ticaret, üretim ve depolama işlevlerini aynı yerde görürken, yeni yüzyılın getirdiği uzmanlaşma ve işbölümü, işlevleri de ayrıştırmıştır. Büro hanları ise, üst katlarında üretim ve satışların idaresiyle ilgili büro odaları, zemin katlarında ise, perakende ya da toptan mal ticaretinin yapıldığı dükkânlar veya lokanta, kuaför, postane ya da banka şubesi gibi şeklide örgütlenmişlerdir. Büro hanlarının klasik ticaret hanlarından bir diğer farkı da oda oda değil, her katta bir şirket olacak şekilde kiraya veriliyor olmalarında ortaya çıkmaktadır. [262]

Büro hanları, 1838 yılında imzalanan ticaret anlaşmasından sonra, Avrupalılar'la yapılan ticari anlaşmalar sonucunda İstanbul'a ticaret ve yatırım yapmak amacıyla gelen tüccarların sayısının artışıyla çoğalmıştır. Bununla beraber, tüketim mallarını kalemlerinde meydana gelen artış, bu malların komisyonculuğunu yapanlarla, ithalat ve ihracatçı tüccarların sayısını arttırmıştır. Bütün bu gelişmeler, modern büro olarak kullanılabilecek işyeri taleplerini arttırmış, en çok büro hanı da bu dalgalanmanın yaşandığı 1888-1896 yılları arasında yapılmıştır.[263]

19.yy' da karşımıza çıkan bir diğer yapı tipi de pasajlar olmuştur. Pasaj kelimesinin kökü, Fransızca "passer: geçmek" kelimesidir. İki yanında dükkanlar bulunan, üzeri kapalı veya açık olan geçit demektir.[264]

Pasajlar, tıplı örnek aldığımız Fransa'da da ticaretin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkmışlardır. Walter Benjamin'e göre pasajların gelişmesinin birinci koşulu tekstil ticaretindeki yoğunlaşma, ikinci koşulu ise, mimaride demir konstrüksiyonun kullanılmaya başlamasıdır. 1820'li yıllarda Paris'te yoğunlaşan pasajlar da Beyoğlu'nda olduğu gibi lüks eşya ticaretinin merkezleri olmuşlardır.Pasajların donatılmasıyla birlikte sanat ta ticaretin hizmetine girmiş olmaktadır.[265]

Pasajlar en çok Beyoğlu'nda rastlanmaktadır. Perakende ticaretin yapıldığı lüks mağazaların Beyoğlu'nda olması bölgenin ekonomik yapısıyla doğru orantılı

[262] Kazanç, s. 17-18.
[263] Kazanç, s. 18-19.
[264] Haluk Sezgin, Pasajlar, **Geçmişten Günümüze Beyoğlu**, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 1. Baskı, İstanbul, 2004, s. 225.
[265] Benjamin, s. 87-88.

gelişmiştir. Pasajlar, yalnızca tüketim yapıları değil, yaya dolaşımının yoğun olduğu yerlerde, sokaklar arasında kestirme yollar sunan ve çevresindeki otel, restoran, kafe, sinema, tiyatro gibi işlevlerle bir bütünlük oluşturan ve bu nedenle de geleneksel Osmanlı yaşamından farklı bir sosyal yaşama sunulan yapılar olmuşlardır.[266]

Pasajlar genellikle tek tip ticarete yönelik olarak tasarlanmışlardır. İstanbul'a gelen pek çok yeniliklerden biri olan pasajlar, mimari mekanları ve barındırdıkları insanlar ile her biri ayrı birer dünya oluşturmuşlardır. Batılılaşma döneminde en yakın kültürel ilişkilerin Fransa ile olması, bu ülkenin kültürel etkisini Beyoğlu'nda net bir biçimde göstermiştir. Bu nedenle otel, tiyatro gibi binalarla pasajlar da Paris'tekiler örnek alınarak yapılmıştır. İşlevlerinden mimari üsluplarına kadar, Fransa'dakilerle yakın benzerlikleri bulunmaktadır.[267]

Pasajların ortaya çıkmasına etki eden faktörler, bilimsel , sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmelerle, çevresel faktörler ve yeni kent dokuları olmuştur.

10.yy' da ortaya çıkan ve şehrin sosyo-kültürel hayatında da büyük yenilikler doğuran pasajlar ile hanlar arasında şu ayrımları yapabiliriz:

i. Hanlar, konaklama, depo, ticaret, üretim, tüketim gibi birden fonksiyona sahip kompleks bir yapıyken, pasajlar ise bu fonksiyonlardan yalnızca tüketim boyutu ile ilgilenmişlerdir

ii. Han, dükkan, bedesten, gibi yapılar tek başlarına değil birlikte ve yakın yerlerde bulunurlarken, pasajlar, Osmanlı hanlarında satılan mallardan çok farklı ürünlerin sergilendiği yerler olmuşlardır

iii. Hanlar, etraflarındaki imalathane, depo gibi yapılarda üretilen malların satıldığı yerler iken, pasajlar, işlenmiş, paketlenmiş ürünler sattıklarında bu tür yardımcı mekanlara ihtiyaç duymamışlardır.

[266] Kazanç,s. 20.

[267] Sezgin, s. 225.

iv. Osmanlılar' da hanların çevresine depo, imalathane gibi destekleyici mekanlar yerleşmişken, pasajların çevrelerinde otel, tiyatro, kafe, restoran gibi, eğlence mekanları bulunmaktadır.

v. Türk çarşılarında, satış ve üretim mekanları, dükkanlar, yaya mekanları, bazen üzerleri kapalı, bazen de açık olan sokakların birleşmesiyle oluşan ve dolaşımı zorlaştırmayacak ölçüde pasajlar, yapı adalarından meydana gelen geniş bir alana sahipken, bu yapı adalarından yalnızca birisi boyutlarındadır.

vi. Pasajlar, sokaklar arasından kestirme yollar oluşturma özelliği bulunurken, arasta ve çarşılar yapılırken böyle bir amaca ihtiyaç duyulmamaktadır.

vii. Pasajların aydınlatılmasında, yaya yollarının üzerinde cam ve çelik konstrüksiyonlardan yararlanılırken, Türk kapalıçarşılarında ise, yaya yolu ile dükkanlar arasında oluşan yükseklik farkı havalandırmayı ve aydınlatmayı kendiliğinden sağlamıştır.

viii. Türk çarşılarında, sosyal ve kültürel yapının mimariye yansıması, yeni bir cepheye ihtiyaç duyulmamasına neden olurken, pasajlar, değişik ürünlerin sergileneceği geniş ve bol camlı vitrinlere ihtiyaç duymuşlardır.[268]

3.4.3.1. Beyoğlu Hanları ve Pasajları

Beyoğlu 19. yüzyılda, Levantenlerin ve İstanbul'da bulunan Avrupalılar' ın yaşadığı bir semt olması nedeniyle, fiziksel çevrede, yığılan nüfusun ve ekonominin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yüzyılın ortalarında, bu bölgede yapılar yenilenmiş, çok katlı binalar gelişmiştir. Batılı mimari anlayış, han ve pasaj tipi ticaret yapılanında çok net bir biçimde görülmüştür. Batılılaşma hareketleri ile İstanbul'a gelen yeniliklerden biri olarak, 19. yüzyıldan itibaren kendini göstermeye başlayan pasajlar , 1950' lere kadar en yaygın ticari yapıları oluşturmuşlardır.

Beyoğlu pasajlarının çoğu Avrupa'da olduğu gibi binaların içinde, iki ya da daha çok sokağı birbirine bağlamaktadırlar. İşlevinden, üslubuna kadar aynı olan pasajlar,

[268] Kazanç, s. 21-28

yapıldıkları dönemlerin ticaret hayatında önemli bir yer tutmuş, daha sonraki yıllarda özellikle Cumhuriyet' in ilanından sonra ithal malların 'kısıtlanması ile özelliklerini yitirmeye başlamışlardır. Çoğu 19. yüzyılda yapılmış, dönemin çizgilerini ve yaşama biçimlerini yansıtmış pasajların bir kısmında alış veriş yeri olarak kullanılacak dükkanlardan başka, büroya da ikamet için kullanılacak kısımlar da bulunmaktadır. Beyoğlu pasajlarının, caddenin yaya ulaşım aksında etkin bir rol oynamaları, yayalaştırılan istiklal Caddesi'nde zaten yaya yolu olan pasajların değerini daha da arttırmıştır.[269]

3.4.3.1.1. Tünel Pasajı

Tünel'in yapıldığı tarihlerde ve meydan düzenlenirken bugün pasajın olduğu yerde, Mevlevihane civarında bir mescidin haziresinin bulunmakta olduğu rivayet edilmektedir. Kaldırılan hazirenin yerine önce Seferoğlu Apartmanı inşa edilmiştir. Daha sonra Ensiz Sokak'a açılan yerde iki apartman daha inşa edilmiştir. Zaman içinde Sümbül ve Ensiz Sokakları üzerine beş apartman daha yapılınca bu yörenin en büyük kompleksi haline gelmiştir.[270]

Tünel, meydanda Metro Han'ın karşısındaki 309 no'lu adayı tümüyle kaplayan üç kagir yapıdan oluşmaktadır. Bunlar arasında kalan pasaj, meydanla Sümbül ve Ensiz sokaklarını birbirine bağlamaktadır.[271] Daha önceki adı "Asmalımescid Pasajı" idi. Tünel Meydanı'na bakan cephede, ortada bir büyük; yanlarda da küçük kemerlerin oluşturduğu kapı pasajın ana girişini oluşturmaktadır. Neoklasik süslemeler bütün katlar boyunca devam etmektedir. Pasajın iç cepheleri daha sade ve hareketsizdir. [272] Tünel Apartmanları diye de adlandırılan pasaj binalarının ilk sahibi bir Museviydi. 1942'de kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu'ndan sonra binalar el değiştirerek bir Türk aile şirketinin eline geçti. 1960-1970'lerde önemli ölçüde restorasyon gördü. İç bölmeleri değiştirilerek iş hanına çevrildi. Bugün buraları avukat, mali müşavir ve muhasebe büroları olarak kullanılmaktadır. Dış cephelerde birleşerek tek bir yapı izlenimim

[269] Handan Şen, Beyoğlu Hacopulo pasajı ve Koruma Önerileri, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2002, s. 8-20.
[270] Sezgin, s. 239.
[271] Kazanç, s. 61.
[272] Sezgin, s. 239.

uyandırırlar. Çatı kadarıyla birlikte toplam beş katlı olan bu üç binadan ikisine pasajın Ensiz Sokağı'na çıkan kolundan, diğerine de dışarıdan, Sümbül Sokağı'ndan girilir. Pasaj kısırımda da gene dışarıda olduğu gibi, zemin katta dükkanlar, üst katlarda da bürolar vardır, Dış cephe elemanları içeride de aynen kullanılmıştır. Burada kitapçılarla, tıp ve müzik aletleri satan dükkanlar ağırlıktadır. Bugün iç fonksiyonları tamamen değişmiş olsa da binanın dış kabuğu özgün durumunu korumaktadır.[273]

Eski kitap alım satımıyla uğraşan kalkık burunlu mösyö Baudin'in dükkanı, Verdoux gözlükçüsüne birkaç adım uzaklıktaydı. Tanınmış ciltçi Alexandre Rocca ustanın atölyesi de Tünel Meydanı'ndaydı. Verdoix'in mağazasına komşu, Tünel Meydanı'na bakan bir binada Abdülhamit'in fotoğrafçısı Kargopulos'un stüdyosu bulunuyordu. Kargopulos'un stüdyosundan pek uzak olmayan bir evde Fransız şarap tanıtıcısı Mösyö Auziere oturuyordu. Aynı caddede polis karakolunun hemen yanında, 525 numarada Hristodulu Konstantinu'nun kitabevi vardı. Ensiz Sokak numara sekizde İtalyan doktor Mösyö Violi oturmaktaydı. Dr. Violi, özürlü çocuklar için Burgaz Adası Kalpazankayası plajında bir tesis kurmuştur. Burası uzun süre Violi Plajı olarak adladırılmıştır.[274]

Yapılan Tünel'in geniş kapıları, Ensiz sokağının köşesindeki atölyesi ve buraya bitişik iki katlı lojmanıyla meydanı tamamen çevreliyordu. Meydana yapılan ilk yüksek apartmansa, Seferoğlu ailesine aitti. 1886 yılında, önce yalnız pasajın yapımına başlanıyor, sonra Ensiz sokağa açılan ara pasaja iki büyük apartman ekleniyor; ilerleyen süreç içindeyse, Sümbül sokak, Ensiz sokak arasında beş apartman daha yapılarak, tüm bir ada içinde geniş bir site oluşturuluyordu.[275]

[273] Kazanç, s. 62.
[274] Duhani,s. 46-50.
[275] Kazanç, s. 62.



Resim 15: Tünel Meydanı

Foto: Ufuk Akın



Resim 16: Tünel Meydanı'ndan İstiklal Caddesi'nin Görünüşü

Kaynak: http://www.azizistanbul.com/eskifoto/beyoglu1930.jpg

(Erişim Tarihi: 02/08/2008)

3.4.3.1.2. Metro Han

Beyoğlu İlçesi'nde, Galata-Beyoğlu arasında ulaşımı sağlayan Tünel'in Beyoğlu tarafında inşa edilmiş olan Erkanıharp Sokağı ile Birinci Belediye Sokağı arasında yer alan adadaki 4 no 'lu handır. Anıtsal özelliğe sahip olan bu görkemli yapı adını küçük bir metro sayılabilecek olan Tünelden almıştır. Tünel inşaatının bitimini takiben, bu yapının önündeki küçük meydana da Tünel Meydanı denilmeye başlanmıştır. Metro Han, Tünel Meydanı ile Karaköy Meydanı'nı birbirine bağlayan büyük bir geçit olarak durumundadır. Tünel'in proje ve yapım mühendisi olan Eugene Henry Gavand İstanbul Tüneli'ni, işleyen bir eser yayımlamıştır. . Gavand'ın Tünel projesine ait çizimlerden anlaşıldığı kadarıyla Beyoğlu tarafındaki gar binası, zemin katı ile birlikle 4 katlı idi. Terası oluşturan 5. katta ise dikdörtgen formda küçük bir kulübecik ile 2 katlı bir kule yer almaktaydı. Yine bu çizimden anlaşıldığı kadarıyla Gavand, gar binasının üstünü otel olarak planlamıştı. Gavand'ın eserinde yer alan bu proje zemin kat hariç uygulanamamıştır. 1875'ten 1914'e değin Tünel İşletmesi'nin yönetim bürolarının nerede olduğu kesin olarak belli değildir. Metro Han'ın bugünkü hali üzerinde 15 Kasım 1912 ve 12 Mart 1913 tarihleri bulunan projelere göre biçimlenmiştir. Bu projeler, Belçika'nın Charleroi kentinde çizilmiş olup, halen İETT Arşivinde saklanmaktadır. Metro Han, 1912 ve 1913 tarihli plan ve projelerinden büyük bir sapma göstermemiştir. Yapı, projesinde de görülebildiği gibi zemin kat dahil altı kat olarak inşa edilmiştir. Bugün binada görülen yedinci kat ise 1930'lu yıllarda yapıya ilave edilmiştir. Metro Han günümüzde İETT tarafından kullanılmaktadır.[276]

[276] Kazanç, s. 64-65.



Resim 17: Metro Han

Foto: Ufuk Akın

3.4.3.1.3. Hacopulo Pasajı

Grand Rue de Pera üzerinde ve bugün kesinlikle bilinmeyen "Jeremi" ve "Boğaz" çıkmazlarının arasındaki Hacopulo pasajı, 1850'li yıllarda inşa edilmiştir. Pasaja eklektik bir yapı sergileyen ve zemin katlarında dükkanların olduğu, toplam dört katlı üç binadan birine iç avludan, diğer ikisine de Meşrutiyet Caddesi üzerindeki sağlı sollu kapılardan girilmektedir. Gerçekte burası, iki kolun birleştiği tek bir geniş cephe şeklinde düzenlenmiş ve pasaj giriş kapışı da yapının orta aksına oturtulmuştur. Pasaja, Danışman Geçidi de denilen, iki tarafında küçük, tek katlı dükkanların bulunduğu çok dar ve üstü tonozlu bir koridordan geçilerek girilmektedir. Soldaki büyük bina, ilk yapıldığında Hacopulo Apartmanı olarak yapılmıştır ve buradaki dairelere, katlardaki açık koridorlardan girilmektedir.[277]

Meşrutiyet Caddesi'ni İstiklal Caddesi'ne bağlarken, Panaiya Kilisesi'ne de geçit vermektedir. Bu bağlantılarından dolayı avlulu bağlantılar tipine giren pasaj, tüm

[277] Kazanç, s. 69.

Beyoğlu'nda İstiklal Caddesi ile paralelindeki ana arteri doğrudan bağlayan tek avlulu bağlantıdır.[278]

Yapının, 1850'de yapılmaya başlanıp, son halini 1871 yılında aldığı düşünülmektedir. 15 Nisan 1871 tarihli " Turqie" dergisinde pasajın açılış tarihi verilmekte, ayrıca bölgenin tanınmış tüccarı olan Hacopulo'ya ait olan bu pasajın ve üstündeki konutların, çok yüksek kiralara rağmen hemen tutulmuş olduğu belirtilmektedir.[279]

Yapının mülkiyeti, 1956 yılında İsviçre vatandaşı bir Rum'a geçmiştir. Yapının mülkiyeti hala bu kişinin üzerinde bulunmaktadır. Zamanında Ahmet Mithat'ın matbaası da burada bulunmaktaydı.[280]

Namık Kemal ile Ahmet Mithat'ın 1872-1873 yılları arasında çıkarmış oldukları "İbret Gazetesi" nin matbaa bölümü ile yönetim büroları, pasajın Tepebaşı çıkışının sol tarafında yer alan iki numaralı binada bulunmaktaydı. Zamanla Ebuzziya Tevfik're matbaasını buraya nakletmiştir. 5 Nisan 1873'te gazetenin kapatılması ve Namık Kemal ile Ahmet Mithat'ın sürgüne gönderilmeleri üzerine burası zaptiye nezareti emriyle boşaltılmıştır.[281]

Pasajın en dikkate değer yanı avlusudur. Etrafında yer alan şapkacı, terzi, düğmeci, iplikçi ve benzeri tuhafiye dükkanları Beyoğlu'nun tipik ara sokak atmosferini yansıtmaktadır. Avlunun bir zamanlar taş ve çakıl döşeli olduğu, yerdeki kalıntılardan anlaşılmaktadır. Bina neoklasik üslupta yığma olarak inşa edilmiştir. İstiklal Caddesi'nden girişte altı adet çapraz tonozun altından geçilerek avluya varılmaktadır. Meşrutiyet Caddesi girişi ise üç çapraz tonoz ile örtülüdür.[282]

Yapıldığı zaman avlunun çevresindeki dükkan ve atölyelerde değerli eşya ve düğme satılırdı. Özellikle İstanbul'a ve diğer büyük şehirlere düğme dağıtımı bu avludan yapılırdı. Sol taraftaki kısımda da çeşitli müzik mağazaları da toplanmıştı.

[278] Şen, s. 68.
[279] Akın, s. 228.
[280] Şen, s. 71.
[281] Şen, s. 73-74.
[282] Sezgin, s. 235.

Geniş pencereleri avluya bakan soldaki ilk bina kanadının birinci katında uzunlamasına büyük bir müzik dinleme salonu gerekli aksesuarları ile kurulmuştu. Burada yerli daha da çoğu levanten kimselere konserler verilir, davetler yapılmaktaydı. Bu salon aynı zamanda her çeşit musiki meraklılarının da toplantı yeriydi. Binanın bu bölümü aradan geçen durgunluk döneminden sonra 1925 ve 40'lı yıllar süresince, Beyoğlu'nda yine zamanın modası danslar ve amatör dans meraklıları için geniş ve rahat salonlardan biri olmuştur. Pasajdan Aya Panaia kilisesinin avlusuna geçerken 10 basamakla yukarı çıkılmaktadır. Günümüzde bu geçittin olduğu yerde bir kahve vardır. Panaia kilisesinin avlusuna çıktıktan sonra sağa doğru gidilirse sağdaki büyük kapıdan girildiğinde Meşrutiyet caddesine cephesi olan Saka Han'ın altındaki geçide ulaşılır ve bu geçitle Meşrutiyet Caddesine bağlanmaktadır.[283]Pasajda, lokanta ve meyhanesiyle ünlü Kenelos, Paris'ten getirttiği somya ve karyolaları satan Neyrat, müşterisi hiç eksik olmayan dükkanlardandır. "Adam Müzik" mağazası ise pasajın Tepebaşı'na çıkan yönünde bulunmaktaydı. Pasajın çıkışında yer alan Funus cenaze levazımatçısı, cilalı tabutlarıyla Hıristiyan cemaatin uğrak yeri olmuştur.[284] Ünlü fotoğraçı Ara Güler'in babası Dacat Güler'in eczanesi de burada bulunmaktaydı.[285]



Resim 18-19: Hacopulo Pasajı İstiklal Caddesi ve Meşrutiyet Caddesi girişleri Foto: Ufuk Akın

[283] Kazanç, s. 68-70.
[284] Büyükinal, s. 113.
[285] İnal, s. 75.



Resim 20: Hacopulo Meydanı
Foto: Ufuk Akın

3.4.3.1.4. Avrupa Pasajı

Beyoğlu Meşrutiyet Caddesi ile Sahne Sokağını (eski Hamalbaşı ve Tiyatro sokakları) birbirine bağlayan, kagir bir yapıdır. Aynalı Pasaj olarak da tanınmaktadır. Üzeri cam ve ferforjeden (dövme demir) bir çatıyla örtülü olan geçidin iki yanında dükkan sıralarının bulunduğu lineer pasaj tipine girmektedir. Toplam yirmi iki adet dükkandan her birinin bir mahzeni, üst katta da bir odası ve mutfağı bulunmaktadır.[286]

Önceleri bu pasajın yerinde, Naum Tiyatrosundan İngiliz Sarayına kadar uzanan geniş alanın bulunduğu yerde "Jardin des Fleurs" bulunmaktaydı. 5 Haziran 1870 günkü büyük Beyoğlu yangınında burası Naum tiyatrosuyla birlikte yarımca, Mr. Scribe buraya bugünkü ünlü Avrupa Pasajı'nı yaptırmıştır. Pasajın zemini mermerdi, her dükkanın üstünde ayrıca iki kat vardı, dükkanları pasaja bakan üst cephelerinde değişik ve büyük heykeller bulunuyordu, üstüyse tamamen camla örtülmüştü, dükkanların aralarına ayna konmuş olduğundan, buraya Aynalı pasaj da deniyordu.[287]

[286] Kazanç,s . 72.
[287] Kazanç, s. 73.

1840 yılında yapıldığı tahmin edilen bina, Beyoğlu'nun bilinen ilk pasajıdır. Dükkanları ayıran kolonlarda ayna kullanıldığı için "Aynalı Pasaj" da denmektedir. Beyoğlu'nda modern yapılaşmanın başladığı ilk dönemlerde yapıldığı için, plan tipi Tarihi Yarımada'daki Osmanlı hanlarını andırmaktadır. Pasaj, iki katlı dükkanlar ve İstiklal Caddesi'ne bakan beşer katlı iki han, Markiz Pastanesi ve imalathanesinden oluşmaktaydı. Zemin katı pasaj, üst katları konut ve büro olarak kullanılmaktaydı.[288]

Pasaj, mimar Pulgher tarafından tasarlanıp yapılmıştır. Üç katlı olan pasajın zemin katında karşılıklı yirmi iki dükkan bulunmaktadır. Geçide bakan birinci katlar boyunca, cephedeki nişlere yerleştirilmiş pişmiş topraktan yarı natür boyda kadın heykelleri yer almaktadır. Sanat değeri yüksek olan bu heykellerin her biri bir mesleği sembolize etmekte olup, pasajın içinde bir sanat galerisi atmosferi yaratmaktadırlar. Pasajdaki aynalar, elektriğin henüz olmadığı dönemde içerisini aydınlatan gaz lambalarının sağladığı ışığı arttırmak için konulmuştur.[289]

19. yy'da kitapçı Köhler Kardeşler, Mandus Matbaası, kuaför Kristich, terzi Mulieri ve Regis, iplikçi Kalagas ve St Petersburg Cafe-Restaurant burada bulunmaktaydı.[290]

Şair İlhan Berk'e göre Aynalı Pasaj, levanten ruhun başkentidir. Bütün dillerdeki düğmelerin, takıların, şapkaların, gelinliklerin adlarının birer senfoniye dönüştüğü Avrupa Pasajı bir mücevher kutusudur. Küçük heykeller, küçük güzelim pencereler, aynalar, camlar burasını bir alışveriş yerinden çok, bir müzeye çevirmektedir. [291]

[288] Şen, s. 57.
[289] Sezgin, s. 232-234.
[290] İnal, s. 90.
[291] Berk, s. 9-91.



Resim 21-22: Avrupa pasajı
Foto: Ufuk Akın

3.4.3.1.5. Çiçek Pasajı

Geniş bir alan üzerine oturan yapıda ana malzeme taştır. Girişle birlikte üç katlıdır. İstiklal Caddesi üzerindeki ana girişi Sahne Sokağındaki tali girişe bağlayan ve birbirini kesen iki koridordan oluşan tonoz örtülü geniş geçidin her iki yanında dükkanlar sıralanır. Yapının ön yüzünde gösterişli bir cephe mimarisi hakimdir



Resim 23: Çiçek Pasajı
Foto: Ufuk Akın

William Smith adlı mimar tarafından inşa edilmiş olan ünlü Naum Tiyatrosunun 5 Haziran 1870 günkü büyük Beyoğlu yangınında tümüyle yanmasından sonra, bu alana gene tiyatro binası yapılması düşünülmüşse de, Grand Rue de Pera'nın genişletilmesi çalışmaları yapıldığından ön taraftan yedi metre genişliğinde bit bölümle, Tiyatro sokağından da bazı yerler istimlak edildiğinden daralan alan üzerinde bir tiyatro binası yapılabilmesi görüşü yavaş yavaş kaybolmuş, bu arada Prusya Sefiri burayı satın alarak burada bir sefaret binasının yapılmasını istemişse de, bilinmeyen bir nedenle bundan da vazgeçilmişti. Satın alan Hristaki Efendi Rum mimar Kleanthi'yi (Cleanthy) yapım işiyle görevlendirmiş, bina da 1876 Haziran ayında bitmiştir. Hristaki pasajının içinde o dönem 24 dükkân ve üç kapışı bulunan apartmanlarda da 18 daire bulunmaktaydı. Degüstasyon lokantası damak ehillerine ve Özellikle "Beyoğlu" yaşayanlarına uzun süre gerçek hizmetlerini sunmuştu. İlerleyen zaman boyunca, "Degüstasyon lokantası" yazları pasaja açılan kapısının önüne masalar koyarak, burada meyhane döneminin başlamasına ön ayak oldu. Pasaj bu dönemden sonra, çeşitli birahane ve ucuz meyhanelerle dolmağa ve yaşamım 10 Mayıs 1978 gününe kadar sürdürmeğe çalıştı.

1978 Mayısında bir gece aniden çöken yaşlı ve bakımsız bina, 1988'de belediyenin ve pasajı kurtarmak için kurulan derneğin girişimiyle onarılıp gene aynı niteliğiyle hizmete sokuldu.[292]





Resim 24-25: Çiçek Pasajı
Foto: Ufuk Akın

[292] Kazanç, s. 74-75.

3.4.3.1.6. Anadolu Pasajı

Beyoğlu İstiklal Caddesi'nde, bugünkü Atlas Sinemasının bitişiğinde, günümüzde de yaşamakta olan Anadolu Pasajı, bugünkü Alyon (eski Alleon ya da Aleon) Sokağı'na açılmaktadır. İstiklal Caddesi'ne bakan giriş cephesinden içeri girildiğinde, iki taraflı dükkânların yer aldığı uzun bir koridora geçmektedir. Dükkanların bulunduğu giriş bölümü dahil beş katlı yapının orta bölümünde üç kat boyunca bir çıkma yer alır. Girişin üstünden başlayarak devam eden çıkma, en üst kata bir balkona açılmaktadır.

Bina 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında inşa edilmişti. Sahibi II. Abdülhamid' in maiyetinden "Mabeyinci Ragip Paşa"dır. Ragip Paşa uzun süre ticaret ve madencilikle uğraşmış ve bunun sonucu büyük paralar kazanmıştı. Kazandığı bu paralarla Beyoğlu'nda Anadolu, Rumeli ve Afrika hanlarını inşa ettirmişti.

Pasajın üstü kısmen açıktır, bir kısmının üzerinde hanın üst katları vardır. Pasaj günümüzde de kullanılmaktadır. Fakat zemin katındaki fonksiyonların günümüz Beyoğlu ziyaretçilerinin ilgilerini çekmemeleri, arka tarafların İstiklal Caddesi kadar cazip olmaması ve pasajın sönük olması nedeniyle çok fazla kullanılmamaktadır.[293]



Resim 26: Anadolu Pasajı
Foto: Ufuk Akın

[293] Kazanç, s. 79.

3.4.3.1.7. Suriye Pasajı

Abdul Ailesine ait olan bu devasa apartman, 1908'de Rum mimar Vasiliadis tarafından yapılmıştır. Kandilli'de de kendi adlarını taşıyan bir yalıları olan Suriye'den gelme Mehmet ve Ahmet Abud kardeşler, ticaret yaparak zengin olmuşlardı. Küçüksu ve Kandilli arasında bugün de varolan ve Abud Efendi Yalısı diye bilinen bir yalıları bulunmaktaydı. Abud Kardeşler, dürüstlüklerinden dolayı hem halk hem de devlet ricali tarafından oldukça sevilmekteydiler.[294]

Neoklasik stilde olan bu binanın, İstiklal Caddesi yönündeki girişinden başka iki çıkışı daha bulunmaktadır. Sol taraftan Gönül sokağına (eski Timioni), sağ taraftan Peremeci (eski Derviş) sokağına geçilmektedir. Pasajın içinde bulunan üç apartmanın girişleri önceleri ayrı ayrıyken, sonra sağ taraftaki apartman girişi iptal edilmiş, sol taraftaki girişe asansör konmuş ve katlar arasına köprüler yapılmıştır. Peremeci sokağına çıkış yönündeki apartman girişi aynen kalmıştır.[295]

İstiklal Caddesi üzerindeki bina, girişi oluşturan zemin, galeri üzerinde dört kat ve geri çekilmiş bir kattan oluşmaktadır. İki kat yüksekliğindeki kemerli giriş kapısı, demir şebekesi ile dikkat çekmektedir. Cephenin en önemli özelliği, ikinci ve üçüncü kat arasında yer alan korent başlıklı pilastırlar ve aralarında yine iki kat boyunca devam ediyor izlenimi veren pencereleridir.[296]

İstiklal Caddesi'nin en uzun han koridoru bu pasajın içinde bulunmaktadır. Rumca gazeteler arasında en fazla satılan, Eski Rumca Apoyevmatini gazetesi pasajda yayınlanmaktaydı.[297] "Akşamlık" anlamına gelen gazete, 1925 yılında Ligor Yaveridis tarafından kurulmuştur.[298] 1911 yılında tadilat yapılan binanın bir kısmı sinemaya dönüştürülmüş, önceleri "Santral Sineması" olarak ikinci vizyon filmleri gösteren sinema, daha sonraları, "Şafak", "Cumhuriyet" ve "Zafer" adlarını almış ve sonuda faaliyetine son vermiştir. Pasajda, 1875'ten 1964 yılına kadar Fransızca yayımlanan

[294] İnal, s. 87-88.
[295] Kazanç, s. 83.
[296] Sezgin, s. 238.
[297] Kazanç, s. 83.
[298] İnal, s. 88.

"Stamboul" gazetesi matbaası bulunmaktaydı.[299] Avlunun sağında solunda ve üst katlarında çeşitli esnaf odaları ve lojmanları bulunuyordu. Zemin ve üstünde Altı kattan oluşan handa bugün hukuk bürosu, dernek, konfeksiyoncu gibi çeşitli fonksiyonlar barınmaktadır.[300]



Resim 27-28: Suriye Pasajı
Foto: Ufuk Akın

3.4.3.1.8. Narmanlı Han

Beyoğlu ilçesinde İstiklal Caddesi üzerindeki 388 ve 590 numaralı yerde bulunan han, Narmanlı Yurdu olarak da bilinir.[301] Neoklasik stili Beyoğlu'na getiren mimar Fossatiler tarafından 19.yy'ın ilk yarısında inşa edilen Han, şimdiki Rusya Konsolosluğu'nun eski binasıdır. Beyoğlu'ndaki en geniş iç avluya sahip olan Han'ın avlusuna İstiklal Caddesi üzerindeki kemerli kapıdan girilmektedir. Avluyu çevreleyen yapıların tamamı iki katlı olup, dış görünümü kaleyi andırmaktadır. Sadece ön cephesi süslemeli olan yapının yan cepheleri oldukça sadedir.[302]

[299] Sezgin, s. 238.
[300] Kazanç, s. 83.
[301] Kazanç, s. 95.
[302] Şen, s. 61.

Narmanlı Han ve geçit Grand Rue de Pera üzerindedir. Sofyalı sokağına bakan bölüm yüksek duvarlarıyla Rusların hapishanelerini barındırırdı. 1924 yılına kadar Rus konsolosluğu buradaydı, bu tarihten sonra tüm bürolar 1843 yılında mimar Fossati tarafından inşa edilmiş olan karşı sıradaki Sefarete taşınmış, yalnız petrol işçilerinin sendikası, Neft Syndicat bürosu 1930 yılma kadar burada kalmıştı.[303] Narmanlı Han, I. Dünya Savaşı yılarında ve 1920'lerde Rusya'dan kaçan pek çok Beyaz Rus'un da sığındığı yer olmuştur. Rus Devrimi'nden kaçarak İstanbul'a gelen binlerce göçmenden birisi de Leon Troçki'dir. Pera Palas'ta kalan Troçki, Narmanlı Han'a da sık sık uğramıştır. 1933 yılında bina Avni ve Sıtkı Narmanlı kardeşlere satılmıştır. Sanata düşkün olan Narmanlı kardeşler, binayı düşük fiyatlarla sanatçılara kiralamışlardır. Heykeltıraş Firsek Karol, ressam-şair Bedri Rahmi Eyuboğlu, Ulus Gazetesi temsilcisi Neşet Atay ve ressam Aliye Berger Han'ın en önemli kiracıları arasındadır. Yine ünlü Ermeni gazatesi Jamanak, Andrea Kitabevi, İstanbul'un ilk konfeksiyoncularından Antoine Visconti'nin mağazası ve kürkçü Sanoviç'te hanın kiracıları arasında bulunmaktaydı.[304] Narmanlı geçit ve hanı halen eski şeklini korumaktadır, geniş iç avluya önceleri konsolosluğun arabaları gelirken, bu yere konsolosluğun boşaltılması üzerine bazı işyerleri ve şimdilerde İkinci Noterliğin olduğu bölüme de "Beyoğlu Maliye Dairesi" yerleştirilmişti. Beyoğlu Maliye Dairesi'nin olduğu yere 1944 yılında İkinci Noter açılmıştır. [305]

[303] Kazanç, s. 95-96.
[304] İnal, s. 36-37.
[305] Kazanç, s. 95-96.





Resim 29-30: Narmanlı Han
Foto: Ufuk Akın

3.4.3.1.9. Elhamra Pasajı

Beyoğlu'nda İstiklal Caddesi üzerinde no. 256-258' de bulunan Elhamra Hanı, altı katlı kagir bir yapıdır. Zemin katında dükkanların bulunduğu binaya giriş, üzeri galeri olan ve camla örtülü bulunan pasajın iki yanındaki kapılardan sağlanmaktadır.[306]

Osmanlı Neoklasik üslubunun bir örneği olan bina bir zemin ve üzerindeki beş kattan oluşmaktadır. Binanın ön cephesinde, birinci katta bütün pencereler kemerlidir.[307]

Elhamra pasajının bulunduğu binaya, 1831 tarihindeki Beyoğlu yangınında kısmen yandıktan ve bir süre kapalı kaldıktan sonra, Galata'da tiyatrosu olan Barthelemy Guistiniani adlı bir İtalyan tarafından (Cenevizli) İtalyan üslûbunda, galerisi ve balkonu olmayan bir tiyatro yaptırılmıştır. İlerleyen senelerde Eduard Salla, Guistiniani' yle birlikte, bir tiyatro salonu ve balo salonunu, daha sonra Beyoğlu'ndaki pek çok tiyatroya imzasını atacak mimar "Barborini" ye yaptırmıştır. 1891 yılında Palais de Cristal'in tam karşısındaki "Concordia" yazlık ve kışlık tiyatrosu çalışmalarını sürdürürken birden bire satılığa çıkarıldı. Concordia, satılınca Palais de Cristal ve Fransız Tiyatrosu da kapandı. Bu binaya,"Osmanlı-Avusturya mobilya ve halı firması" yerleşmiştir. 19201i yıllarda bina Arapzade Sait Bey'e geçti. Bazı kaynaklarda binanın yıktırılarak sahibi tarafından Mimar Vedat Tek'e bugünkü haliyle yaptırıldığı öne sürülmektedir. Üsdiken'in belirttiğine göre böyle bir yeniden yapılanma yoktur, çünkü Eduard Salla ve Guistiniani binayı 1865 yılında tadil edip çalıştırmağa başladıktan sonra 1868 yılında Kallavi (eski Glavany) sokağına bir diğer çıkış yaptırmışlardı. Bu çıkış halen vardır, bu bakımdan Arapzade Sait Bey'in mimar Vedat Tek'e binayı sadece tadil ettirdiği düşünülmektedir Elhamra (Alhambra) sineması olarak 1922'de işlemeye başlayan bu yer 1936 yılında ad değiştirerek "Sakarya sineması" oldu. 1944 yılında adı tekrar "Elhamra" olmuştur.[308]

[306] Kazanç, s. 109.
[307] Sezgin, s. 235.
[308] Kazanç, s. 109-110.



Resim 31-32: El Hamra Pasajı
Foto: Ufuk Akın

3.4.3.1.10. Rumeli Pasajı

Burası da Mabeyinci Ragıp Paşa tarafından ve Anadolu pasajıyla aynı dönemde yaptırılmıştır.[309] Beyoğlu'nun mimari değeri olan binalarından birisidir. Bina yüksekliğince, neo-klasik üsluptaki üç çıkmalı ön cephesi ile dikkat çekmektedir. Zemin üzeri dokuz kat olan binanın mimarlarının İtalyan olduğu sanılmaktadır. Otuz dükkanı ve elli iki dairesi bulunan bu mesken bloğunun daireleri 100 ile 300 metrekare arasında değişmektedir.[310]

Ağa Cami ile Mahyacı Sokakları'na açılan Rumeli Pasajı'nın üç girişi bulunmaktadır. Pasaj içi geçiş kolları "T" şeklidedir. Pasajın İstiklal Caddesi'ne bakan ana cephesinde yoğun Barok ve Ampirik süslemeler bulunan pasajın zemin katı alışveriş, üst katları ise büro olarak kullanılmaktadır. [311] İçindeki üç apartman zemin ve üstünde altı kattan oluşan pasajda günümüzde İstiklal Caddesi'ne bakan tarafında

[309] Kazanç, s. 111.
[310] Sezgin, s. 227.
[311] Şen, s. 42.

1895'den beri varlığını sürdüren Rebul Eczanesi bulunmaktadır.[312] Eczane binanın yapılışından hemen sonra Jean Cezar Reboul tarafından "Pharmacie Parisienne-Paris Eczanesi" adıyla faaliyete geçmiştir. Eczaneye daha sonra kendi adını veren Reboul, Osmanlı Eczacılar Cemiyeti Başkanlığı yapmış ve başarılı çalışmalarından dolayı kendisine "Fransız Akademi Nişanı" verilmiştir. Reboul 1944 yılında vefat ettikten sonra eczane aynı adla çalışmaya devam etmiştir.[313] Pasajın özellikle Mahyacı Sokağı'na bakan tarafı oldukça bakımsız durumdadır. Bu nedenle pasaj kullanıma açık durumda olmasına rağmen, geçit olarak çok fazla kullanılmamaktadır.[314]



Resim 33: Rumeli Pasajı
Foto: Ufuk Akın

[312] Kazanç, s. 112.
[313] Sezgin, s. 230.
[314] Kazanç, s. 112.



Resim 34: Rumeli Pasajı
Foto: Ufuk Akın

3.4.4. Dinsel Yapılar

3.4.4.1.Cami ve Mescidler

Beyoğlu' nda, özellikle de İstiklal Caddesi üzerindeki camilerden sözedilmek istendiğinde, ilk akla gelen yapı Ağa Camii'dir. Cami, Galata Sarayı ağalarından Hüseyin Ağa tarafından 1596 tarihinde yaptırılmıştır. Sultan II. Mahmut tarafından 1834 tarihinde tamir ettirilmiş, esaslı onarımı ise, 1934 yılında görmüştür.

Kare planlı olan cami, önceleri kiremit kaplı bir çatıya sahipken, son tamirde kurşun ile kaplanmış, saçak Rumili bir kuşak ile bezenmiştir. Kıble ve yan duvarları dörder pencereden oluşmaktadır. Cami içindeki mahfil, mekanın yarısını kaplamaktadır. Harimin duvarları son devir Kütahya çinileri ile kaplanmış, tavan ve tonozlar kalem işiyle süslenmiştir. İki pencere arasında yer alan ve mekanı üç yönde dolaşan kitabe kuşağı Halim Özyağcı'nın hattıdır. Şerefenin üstü, kurşun bir külah ile örtülüdür. Caminin zarif bir işçiliğe sahip şadırvanı Mimar Sinan'ın eseri olan Okmeydanı'ndaki Sinan Paşa Camisi'nden, havuz ve fıskiyesi ise, Eyüp'teki Oluklu Bayır Tekkesi'nden

getirilmiştir. Mihrap önünde, Galata Sarayı ağalarından Davud Ağa'nın 1646 tarihli kabri vardır.[315]



Resim 35: Ağa Camii
Foto:UfukAkın

3.4.4.2.Tekke ve Mevlevihaneler

Osmanlı kaynaklarında " Blad-ı Selase" (üç belde) olarak anılan Eyüp, Galata ve Üsküdar, bağımsız kadılar tarafından yönetilseler de, sosyoekonomik ve kültürel hayatın her boyutunda olduğu gibi, tasavvufi faaliyetlerde de, tarihi yarımadanın ayrılmaz parçalarıydı. Mahalle dokusu içinde yer alan ve önemli bir kesimi aynı zamanda cami veya mescid olarak kullanılan tekkelerin tamamı, Bedevilik, Kadirilik, Halvetilik, Nakşibendilik ve Rıfailik gibi, bir yandan orta sınıf arasında çok yaygın olan, diğer taraftan da ulema sınıfıyla ve Osmanlı yönetimiyle olumlu ilişkileri bulunan tarikatlara aitti.[316]

[315] Ahmet Vefa Çobanoğlu, Beyoğlu'ndaki Camiler, **Geçmişten Günümüze Beyoğlu**, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 1. Baskı, İstanbul, 2004, s. 341, 342.
[316] M. Baha Tanman, Tekkeler, **Geçmişten Günümüze Beyoğlu**, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 1. Baskı, İstanbul, 2004, s. 361.

Beyoğlu'nun en erken tarihli tekkelerinden birisi, Galata Sarayı Ocağı'nın kuruluşuna da yardımcı olduğu rivayet edilen, günümüzde Galatasaray Lisesi'nin manevi kurucusu sayılan Bektaşiliğe bağlı Gül Baba'nın adına Hace Teberrük tarafından 1476' yaptırılan Gül Baba Zaviyesi'dir. Burası büyük bir olasılıkla, Galatasaray'dan Tophane'ye inen yamaçta, Tomtom Mahallesi Gül Baba Sokağı'nda, günümüzde Gül Baba Türbesi'nin yanında yer almaktaydı.[317]

Tasavvuf ve kültür tarihimizin en önemli tekkelerinden birisi de Mevleviliğin İstanbul'daki merkezi sayılan Galata Mevlevihanesi'dir.

Galata Mevlevihanesi, 1491 yılında, Sultan II. Bayezid dönemi vezirlerinden İskender Paşa tarafından Galata surlarının kuzeyinde, çevreye egemen olan bir tepe üzerinde, tamamen iskan dışında kalan ve adı geçen paşanın av çiftliği olan arazide kurulmuştur.[318]



Resim 36: Galata Mevlevihânesi
Kaynak: http://www.arkas.com.tr/pages/arkas_news/mart_2007/mart_h7_1.jpg (Erişim Tarihi: 02/08/2008)

[317] Tanman, s. 362.
[318] Tanman, s. 364.

Oldukça geniş bir alan kaplayan Mevlevihane, semahane, hücreler, çamaşırhane, mutfak, mescid, türbeler, kitaplık-meklep (muvak-kıthane), sebil, şadırvan, harem dairesi, avlu, bahçeler ve hazire halinde bir mezarlıktan oluşur. Külliyede zamanla bazı kayıplar ve değişiklikler olmuşsa da, yine de büyük bölümüyle ayaktadır.

Galata Mevlcvihanesi Cumhuriyet Devri'nde onarım ve restorasyonlar görmüştür. 1946'da "Mevlevi Kültür Müzesi" haline getirilmesine karar verilen mevlevihane, daha sonra "Divan Edebiyatı Müzesi" adı altında 1975 'te halkın ziyaretine açılmıştır.[319]



Resim 37: Galata Mevlevihânesi
Kaynak: http://www.istanbulsweethome.com/images/neighbourhood/Galata-Mevlevihanesi.jpg (Erişim Tarihi: 02/08/2008)

Galata Mevlevihanesi, İstanbul'daki çeşitli tarikatlara ait tekkelerin en önemlilerindendi. İmparatorluk döneminin sonuna kadar aktivitesini koruyan Galata

[319] Cezar, s.

Mevlevihanesi, sadece Galata için değil, âdeta İstanbul'un bütünü için şiir ve musikinin ağırlıkta olduğu bir kültürel etkinlik merkezi durumundaydı.

Mevlevihaneye ait yapıların önemlileri bugün de ayaktadır. Bunların çoğu Mevlevihanede, bugün mevcut mimarî eserlerin en eskisi 1649 talihli Hasan Ağa Çeşmesi'dir. Klasik üslûptaki bu çeşmenin Abdülmecid zamanında tamir edilerek suyunun yeniden akıtıldığını belirten 1851-1852 tarihli tamir kitabesi, eski kitabe sahasının üst tarafına yerleştirilmiştir. Çeşmenin hemen gerisinde ve mevlevihane ana giriş kapısının sağında yeralan iki katlı bina kitaplık ve muvakkıthane olarak Halet Sait Efendi tarafından 1819-1820 tarihleri arasında yaptırılmıştır.[320]

Binanın üstü gittikçe küçülen kademeli piramidal bir çatı ile kapatılmış tepesine de bir mevlevi külahı yerleştirilmiştir. Taşa işlenmiş mevlevi külahı bunun hemen yanıbaşındaki Şeyh Galip Türbesi'nin tepesine de oturtulmuştur. Sultan II. Mahmud devrinin ünlü devlet adamı Halet Efendi, 1823'te Konya'da idam edildikten sonra gövdesi Konya'da defnedilmiş, padişaha gösterilmek üzere İstanbul'a getirilen başı ise, önce Galata Mevlevihanesi girişindeki türbeye, sonra buradan çıkarılıp Beşiktaş Yahya Efendi Dergâhı naziresine gömülmüş, 18 yıl burada yattıktan sonra padişah iradesi ile oradan çıkarılıp tekrar eski yerine konulmuştur.[321]

[320] Cezar,s .
[321] Cezar, s.



Resim 38: Galata Mevlevihânesi
Kaynak: http://farm1.static.flickr.com/145/349055204_5203910c32.jpg?v=0
(Erişim Tarihi: 02/08/2008)

Şeyh Mehmed Esat Galip Türbesi'nde XVIII. yüzyılın ünlü divan şairi Şeyh Galip'ten başka Şeyh Selim Efendi, Mesnevi'yi şerheden Şeyh İsmail Ankaravî, Şeyh İsa ve Şeyh Hüseyin adlı mevlevi şeyhleri de yatmaktadır. Asıl adı Mehmed Esat olup Galip takma adı ile ünlenen "Hüsn-ü Aşk" şairi Şeyh Galip, yaşadığı yıllarda etrafında bir sevgi ve hayranlık oluşturmuştur, ona duyulan sevgi ve hayranlık sonucu Galata Mevlevihanesi' ne bir hayli değerli ve tanınmış kişi bağlanmıştır.

Mevlevihânenin en dikkate değer yapısı semahanedir. Önden iki, arkadan bodrumu ile birlikte üç katlı bir yapıdır. Semahane, 1765 büyük Tophane yangınında yanmasından sonraki yenilemede bugünkü şeklini almıştır.

Sur içindeki bolümde çok büyük hasara neden olan 1660 Galata yangınından sur dışında kalması sayesinde kurtulan mevlevihane, elçilikler bölgesini yakan 1767 yangını ile 1870 Beyoğlu büyük yangınından da şans eseri olarak kurtulmuştur. Zira bu iki yangında da alevler mevlevihanenin hayli yakınına kadar gelmişti. Yangından sonra

yenilenen semahane, Üçüncü Selim zamanında da esaslı bir şekilde elden geçirilmiştir. Süslemelerinde daha çok Üçüncü Selim dönemi özellikleri belirgindir.[322]

Semahane, dıştan sade bir görünüşe sahip, bol pencereli ahşap bir yapıdır. Ancak içerdeki zengin süslemeler çekici bir güzellikle insanı sarar. Ortada sekiz kenarlı sema alanı vardır. Sekizgenin kenar çizgilerinin başlarında birer kare paye, payelerin arasında da ikişer yuvarlak sütun bulunmakladır. 8 adet payenin yüzleri boyanarak süslenmiş olduğu gibi 16 adet ağaç sütun da mermer taklidi boya ile boyanmıştır. Kafesli korkuluklardaki süslemeler ile ahşap tavandaki süslemeler biribirinden farklı karakterde Türk süsleme motiflerinden oluşmaktadır. Galata Mevlevihanesi, bir dinsel-kültürel etkinlik çevresi oluşturmanın yanısıra Türk mimarisinin, süsleme ve hat sanatlarının güzel örneklerini de barındıran, döneminin önemli kültür merkezlerinden biridir.[323]

Mevlevihanenin mezarlığında ebedî uykusunu uyuyanlar arasında şairler, musikişinaslar, bilginler vardır. Örneğin XIX. yüzyılın ilk yarısının tanınmış kadın şairi Leyla Hanım, reformlarımızın başlangıç döneminin ünlü kişisi Humbaracı Ahmed Paşa (Compte de Bonneval) da burada yatanlardandır. İlk Türk matbaasını kuran İbrahim Müteferrika'nın Aynalıkavak'taki kabri de 1941 yılında mevlevihanenin mezarlığına nakledilmiştir.[324]

3.4.4.3. Kiliseler

Beyoğlu' da kiliseler XVI. yüzyılın sonlarından başlayarak, elçilik binaları çevresinde gelişen iskân sahalarında ve Beyoğlu'nun ana caddesi üzerinde, ya da onun yakınında yapılmaya başlamış, iskân sahalarının Taksim'e doğru ilerlemesine paralel olarak kiliseler de o tarafa doğru yayılmıştır. Beyoğlu' daki kiliselerin çoğu XIX. yüzyılda yapılmıştır.

[322] Cezar, s .
[323] Cezar, s. 106-107.
[324] Cezar, s .

3.4.4.3.1. Sainte Marie Draperis Kilisesi

Bir Katolik Fransisken kilisesi olan Draperis 1871'deki büyük yangından sonra inşa edilmiştir. İlk kilise, 1584'te Tophane'de denize yakın bir yere yapılmıştır. Zaman içinde Galata'da çeşitli yerlere taşınan kilise, bugünkü yerine 1769'da gelmiştir. Girişte Sultan Abdülhamit ve şehremini Rıdvan Paşa'ya yazılmış bir teşekkür plaketi bulunmaktadır.[325]

Kilisenin mimarı G.Semprini'dir. Semprini'nin adı kilisenin kitabesine işlenmiştir.[326]

Kilisenin tarihi 1584'lere kadar uzanmaktadır. Kilisenin adına sonradan Madam Clara Bartola Draperis'in anısına "Draperis" sözcüğü eklenmiştir. Madam Draperis Fransisken tarikatına Mumhane denilen yerde bir ev bağışlamış, onlar da burada Azize Meryem adına bir kilise kurmuşlardır. 1678'de yanan kiliseden mucizevi bir şekilde kurtarılan Meryem tablosu, bugün bu kilisede ana sunağın üzerinde yer almaktadır.[327]

Kubbesiz ve tonoz damlı olan kiliseait olduğu Santa Maria Han'ın bir parçasıdır. Kilisenin girişinde küçü bir Meryem Ana heykeli bulunmaktadır. Duvarlarda büyük ve güzel dinsel resim ve ikonalar bulunmaktadır. Tüm tavan rengarenk bezemelerle süsleniştir. Kilisenin küçük narteksten sonraki camlı giriş kapısı üzerinde, Fransisken Katolikleri simgeleyen D.O.M. harfleri ve buna ait monogram yer almaktadır. Kilisenin dış kısmında, bazı önemli kişilere ait mezarlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi, 1808 ile 1844 yılları arasında yaşamış olan, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin ilk müdürü Charles Ambroise Bernard'a aittir.[328] Diğer önemli mezar da bir dönemlerin ünlü Danimarka Sefiri, Beyoğlu doğumlu Baron Hübsch'e aittir.[329]

19.yy'ın ikinci yarısında kilisenin etkinlikleri gazetelerde sık sık yer almaktadır. 19 Ağustos 1854 günlü Fournal de Constantinople gazetesi, Avusturya İmparatoru Franz Joseph'in doğum günü kutlamaları nedeniyle St. Marie Kilisesi'nde yapılan ve tüm elçilik görevlilerinin, resmi giysiler içinde katıldıkları tören anlatılmaktadır.[330]

---

[325] İnal, s. 44.
[326] Cezar, s. 119.
[327] Duhani,s. 58.
[328] Hürel, s. 641.
[329] İnal, s. 44.
[330] Akın, s. 199.



Resim 39: Santa Maria Draperis
Foto: Ufuk Akın

3.4.4.3.2. Sen Antuan Kilisesi

Yapımına 1905 yılında başlanan kilisenin inşası 1912 yılında tamamlanmıştır. Mimarı G. Mongeri'dir. Mongeri'ye, kilisenin yapımında mühendis Denari yardımcı olmuştur.[331]

Oldukça yeni olan bu kilise, Katolik Hıristiyanların (Fransiskenlerin) en büyük mabedidir. Aslında Fransiskenlerin bu bölgede 1700'lü yıllardan kalma bir kilisesi bulunmaktaydı. Ancak 1904'te İstiklal Caddesi'ne tramvay yolu yapılırken ortadan kaldırılan kilisenin yerine Concordia Tiyatrosu'nun bulunduğu alan belirlenmiştir. Sultan II. Abdülhamit döneminde temeli atılan kilise Sultan V. Mehmet Reşat döneminde açılmıştır. Latin Haçı şeklinde tasarlanan kilise, 50 metre uzunluğunda ve 20 metre yüksekliğindedir. Cadde cephesinde yer alan arma Cenova kentine aittir. Avluya bakan locada, kemer aralıklarında ve parapetlerde ise Pisa, Floransa, Amalfi, Venedik,

[331] Cezar, s. 119.

Ferrera, Urbino, Lucca gibi diğer İtalyan kentlerinin armaları bulunmaktadır. Kilisenin arka tarafında, ön cepheden belli olmayan bir küçük kilise daha bulunmaktadır. Bu gizli kalmış küçük kiliseyi, küçük bir cemaat olan Katolik Keldani cemaati kullanmaktadır. Papa VI. Paul, 1967 yılına, Türk topraklarındaki ilk ayini burada gerçekleştirmiştir.[332]

19 Haziran 1854 günlü Fournal de Constantinople gazetesi, Şaraplı Ekmek Yortusu nedeniyle burada yapılan tören alayından söz etmektedir. Yine 24 Şubat 1880 tarihli La Turque adlı gazetede buradaki törenlerin yoğun ve sıkışıklığına değinilmekte ve bu büyük kilisede biri İtalyanca diğeri Fransızca olarak iki dilde dua okunduğu belirtilmektedir.[333]



Resim 40: Sen Antuan Kilisesi
Foto: Ufuk Akın

[332] İnal, s. 63-64.
[333] Akın, s. 199.

3.4.4.3.3. Galatasaray Panayia Kilisesi

Beyoğlu ilçesinde, Galatasaray'da bulunan kilise, Emir Nevruz Çıkmazı'ndaki 26 numaralı yapıdır. Kilise, 18 Eylül 1804 tarihinde yapılmıştır. Kilise Sultan III. Selim'in izniyle kurulmuştur. Temelleri, Dimitri Muruzis, Dimitri Shinas, Skarlatos Sevastopulos, Efstratios Petrokokkinos tarafından atılmıştır. Sultan II. Mahmut döneminde verilen izinle, 1831 yılında, iki yanda genişletilmiş ve çatısı yenilenmiştir.

Kilise, yüksek yapıların çevrelediği bir avlu içinde yer almaktadır. Avlunun kuzeyinde yönetim birimleri, güneyinde sosyal amaçlı yapılar, güneybatısında kilise görevlisinin evi bulunmaktadır. Kilise, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlı, doğuda eksende, yarım yuvarlak apsis çıkıntılıdır. Yapının dışta boyu, 32.38 m., eni 23.17 m., yüksekliği yaklaşık 13.50 m.dir. Beşik çatı ile örtülü yapıda, apsisin örtüsü düz çatıdır.[334]

Panaiya Kilisesi, Beyoğlu'da yapılan ilk Rum kilisesidir. Panaiya Kilisesi'nin inşası, XIX. yüzyıl başlarında Beyoğlu'nda bir Rum topluluğunun oluşmasının da işaretini verir. [335]

Kilise, bazilikal plan tipindedir. Beş nefli naos, doğusunda orta nef ve iç yan nefler hizasında, içte yarım yuvarlak apsisler ile sınırlanır. Taşıyıcıyı bağlyan kemerler doğuda doğrudan, batıda ise galerideki bodur sütunlara oturduktan sonra duvara bitişir. Yuvarlak altlıklar üzerindeki sütunlar ve paye biçimindeki taşıyıcıların gövdesi, porfir izlenimi verecek şekilde boyanmıştır. Sütunların stilize edilmiş İyon üslubu başlıkları kartonpiyerdir.[336]

Kilisenin örtü sistemi, bağdadi tekniğindedir. Yapının kuzey ve güneyinde bulunan, iki sıralı pencere dizisi karşılıklıdır. Pencereler, altta beş, üstte sekiz açıklık olmak üzere aynı hizada ve eş aralıklıdır. Üstteki pencereler karşılıklı olarak galeriye bakar. Yapının güneyinde, sonradan yapılan değişiklik sonucu, üstte geçiş yerindeki

---

[334] Zafer Karaca, Rum Ortodoks Kiliseleri, **Geçmişten Günümüze Beyoğlu**, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 1. Baskı, İstanbul, 2004, s. 468-469.

[335] Cezar, s. 116.
[336] Karaca, s. 470.

pencere dikdörtgen giriş açıklığına, bunun alt hizasındaki giriş açıklığı ise pencereye dönüştürülmüştür.[337]

Kilisede Meryem'in Tapınağa Sunuluşu, Meryem ve Çocuk İsa, Pantokrator İsa, İoannis Prodromos tasvirleri bulunur. Kuzeydeki taşıyıcı sırada bulunan ambon yüzeyindeki beş madalyonda, İsa ve İncil yazarlarının portrelerinin yansıtan tasvirler bulunmaktadır. Orta nef apsisisnde, " Kathedra" adı verilen " Patrik Koltuğu" yer almaktadır. Kilise, bu özelliği ile, İstanbul'da bulunan Rum Ortodoks kiliseleri arasında "Patriklik Kilisesi" niteliğini taşıyan, " Kathedral" statüsündeki ikinci kilise özelliğine sahiptir. Galeri korkuluğunun ön yüzünde, " Son Akşam Yemeği" tasviri; iç yan neflerde, galeri korkuluk yüzeylerinde, paye biçimi taşıyıcılar hizasındaki madalyonlarda İncil'den sahneler yansıtan tasvirler bulunmaktadır. Kuzeydeki tasvirler Meryem'in, güneydekiler, İsa'nın yaşamına aittir. Orta nef apsisinin yarım kubbesi, büyük boyutlu Meryem tasviri ile kaplanmıştır.[338]

3.4.4.3.4. Aya Trias Kilisesi

Beyoğlu ilçesinde, Taksim'de yer alan kilise, Meşelik Sokağı üzerindeki 11 numaralı yapıdır. Kilise, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile sağlanan yeni kilise inşa edebilme hakkı sonucunda, Tanzimat Dönemi sonunda yapılmıştır. Yapının kuzeydeki köşe mekanının girişi üzerinde yer alan mermer kitabede, kilisenin temelinin Patrik VI. Grigorios zamanında, 13 Nisan 1867 tarihinde atıldığı belirtilmektedir. 14 Eylül 1880 tarihinde açılan kilisenin mimarı Vasilakis İoannidis'tir.

Kilisenin ithaf edildiği Ayia Trias, " Tanrı"yı tanımlayan ve "Baba", " Oğul", " Kutsal Ruh"tan oluşan "Kutsal Üçlü" yü ifade eder.[339]

İstanbul'daki kubbeli kiliselerin en büyüklerinden biri olan bu dev yapılı eser, "kubbeli kilise" yapılarının ilk örneklerindendir. Planı bir haç'ı vurgulayan bu Rum Ortodoks kilisesinin kubbesi on iki pencereli bir tambura oturmaktadır. Pencereleri

[337] Karaca, s. 471.
[338] Karaca, s. 472.
[339] Karaca, s. 474.

birbirinden ayıran boşluklara çizilmiş olan On İki Havari resimleri oldukça güzel durmaktadır.[340]

Kilise, yüksek duvarlar ve yapıların çevrelediği geniş bir avlunun ortasında yer almaktadır.Avlunun kuzeydoğusunda, kiliseye ait sosyal amaçlı ek yapılar vardır.

Kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Yapın doğusunda, ortadaki büyük ve köşedekiler küçük üç apsis ile kuzey ve güneyinin batı köşelerinde birer kare planlı mekan dışa çıkıntılıdır. Yapının batısında üstte, yan duvarlar hizasında, köşelerde yer alan birer çan kulesi, baldaken tipinde ve kütlesel görünümdedir. Yapıyı dıştan örten ve içteki örtü sistemini dışa yansıtan, yüksek kasnak üzerindeki büyük kubbe, yanlarda ve köşelerdeki tonozlar ve apsislerin yarım kubbeleri çinko levha kaplıdır. Yapının cepheleri üstte, batıda üçgen alınlık ve yanlarda yuvarlak kemerli alınlıklarla son bulur. Pilasterlerle bölümlenen cepheler, silme ve kademelerle hareketlendirilmiştir. Sıvasız olan yapı, tamamen düzgün kesme taş ile inşa edilmiştir. Zemin, içte mermer döşelidir.[341]

Kilisede, dört yönde üstte eksende karşılıklı ve büyük boyutlu birer yuvarlak pencere bulunur. Kuzey ve güneyde, merkezi mekan hizasında karşılıklı konumda, üstte üç, altta ise iki pencere bulunmaktadır. Kilisede naosun doğusunda ikonostasion yer almaktadır. [342]

[340] Hürel, s. 648.
[341] Karaca, s.475-476.
[342] Karaca, s. 477.



Resim 41: Aya Triada Kilisesi
Foto: Ufuk Akın



Resim 42: Aya Triada Kilisesi'ndeki Kitabe
Foto: Ufuk Akın

3.4.4.3.5. Surp Yerrortutyun (Üç Horan) Kilisesi

Beyoğlu, Surp Yerrortutyun Ermeni Kilisesi, batıdan Sahne, kuzeyden Nevizade, doğudan Solakzade Sokaklarıyla çevrilidir. Güneyden İstiklal Caddesi üzerindeki apartmanlarla ve Tokatlıyan Han'la sınırlanır. Bu kilise, üzerindeki ahşap kiliseyle birlikte Rumlardan satın alınmış ve Ermeni cemaatinin mülkiyetine geçmiştir. 1807'de Pentekoste yortusunda Surp Yerrotutyun adıyla kutsanan ahşap kilise, 1810'da tamamen yanmış, ayinler, geçici bir sunakla sürdürülebilmiştir. Yıllarca harap halde

kalan yapı, yeni bir kilise yapılmak üzere 1836 yılında yıktırılmıştır. Garabet Balyan, Hamamcıbaşı Minas Ağa ve Hovhannes Serveryan tarafından, din adamlarına ve mütevellilere ait ek binalarla birlikte inşa edilerek 18 Haziran 1838 tarihinde ibadete açılmıştır.[343]

Kilise, 1870 yangınında harap olunca, yerine kargir, üç katlı bir yapı inşa edilmiştir. Avlunun kuzeydoğu köşesindeki " Yoksullar Yurdu", 1897'de bir dispanser haline getirilmiştir. 31 Temmuz 1908'de Osmanlı Kanun-ı Esasi Birliği ve Ermeni Kulübü'nün girişimiyle Üç Horan Kilisesi'nde "hürriyet" davası uğruna şehit olan Müslümanlar anısına bir tören düzenlenmiştir. Kilisenin 84 karma üyeli korosu, 1926 yılında Nerses Hüdaverdiyan tarafından kurulmuştur.

Büyük bir avlunun ortasında 1.042 metrekarelik bir alan üzerinde yükselen kilise, büyük, tek nefli bazilikal bir planla tasarlanmıştır. Batıda, doğudaki ana yapıdan taşan yan şapellere simetrik iki mekan yer almaktadır. Bunlardan güneybatıda olanı Surp Minas'a adanmış bir şapel, kuzeybatıdakinin zemin katı ise morg olarak kullanılmaktadır. Avluda, kilisenin kuzeyinde, Pangaltı Mezarlığı'ndayken bir ziyaret yeri haline gelen ve bu mezarlığın istimlak edilmesinden sonra buraya nakledilmiş olan Culfalı Başpatrik IV. Hagopos'un bir kiliseyi andıran anıt mezarı bulunmaktadır. Güneyde ise, Başpiskopos, İstanbullu I. İknadios Kakmacıyan'ın lahti yer almaktadır.[344]

Kilisenin iç mekanında, tonoz tavanın altında karşılıklı iki duvar üzerinde yedişer adet aziz tablosu dikkat çekmektedir.[345]

[343] Elmon Hançer, Galata ve Pera'daki Ermeni Kiliseleri, **Geçmişten Günümüze Beyoğlu**, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 1. Baskı, İstanbul, 2004, s. 513.
[344] Hançer, s. 514-515.
[345] Hürel, s. 654.



Resim 43: Üç Horan Kilisesi
Foto: Ufuk Akın



Resim 44: Üç Horan Kilisesi
Foto:Ufuk Akın

3.4.4.3.6. Surp Harutyun Kilisesi

18.yy'da semtte bie Ermeni kilisesi bulunmadığından, Beyoğlu Hastanesi'nde ölenlerin cenazelerini Galata'daki Surp Lusaroviç Kilisesi'ne götürmek özellikle kış mevsiminde bir hayli zor olmaktaydı. Bu nedenle bu hastanenin yanına bir kilise yapılması fikri gündeme gelmiştir. Böylece 18.yy'ın ilk yarısında var olduğu anlaşılan ve hastaneyle birlikte birkaç kez onarılmış olan Surp Harutyun Şapeli, 1846 yılında tekrar yenilenmiştir. Zamanla onarılamayacak hale gelen kilise ve avlusunda bulunan karma okul, yıkılma tehlikesine karşı 1890 yılında geçici olarak kapatılmıştır. Mıgırdiç ve Hovhannes Kardeşler tarafından, 3 Haziran 1893 tarihli fermanla inşa ettirilen Sur Harutyun Kilisesi ve Esayan Okulu 1895 tarihinde tamamlanmıştır.

Esayan Lisesi bahçesine açılan bu kilise, tek nefli ve beşik tonozlu bazilikal küçük bir kilisedir. Ermeni cemaatin tarihine önemli bir yer tutan Surp Harutyun Kilisesi, dıştan yalın, ancak içten dönemin beğenisini yansıtan özenli ve renkli bir görünüm çizmektedir.[346]

3.4.4.3.7. Sakızağacı Surp Asdvadzadzin Patrikhane Kilisesi

Surp Asdvadzadzin Kilisesi, piskoposluk konutu, papaz evi ve bitişik evler Mısırlı Ailesi tarafından yaptırılmıştır. Kilisenin ve ek binaların inşa edildiği geniş arazi, üzerindeki ahşap evle birlikte sahibi olan Boğos Ağa Bilezikçi tarafından 1838'de kilise mensuplarına bağışlanmıştır. Bu ahşap ev uzun yıllar Arakelots Okulu olarak eğitime hizmet etmiş, 1856 yılında yangın geçirince, aynı yıl cemaatin yardımlarıyla, yanında bir piskoposluk konutu ile birlikte kargir olarak yeniden inşa edilmiştir. 15 Haziran 1864 tarihli padişahlık fermanıyla inşa ettirilen Surp Asdvadzadzin Kilisesi ve ek konutlarının temeli, Ocak 1865'te atılmış, ünlü Ermeni mimar Andon Tülbentçiyan tarafından on sekiz ayda tamamlanmıştır. 6 Kasım 1866 tarihinde kutsanarak ibadete açılmıştır.[347]

[346] Hançer, s. 516-517
[347] Hançer, s. 521.

Kilisenin iç mekanı oldukça sade dekore edilmiş kilise, günümüzde Katolik Ermenilerin merkezi, yani Patrikliği durumundadır. Asıl mekan girişin ardındaki avlunun güneyinde bulunmaktadır.[348]

26 Temmuz 1967 tarihinde, İstanbul Katolik Ermeni Cemaati Ruhani lideri Başpiskopos Hovhannes Tcholakian'ın refakatinde, cemaati ziyaret eden Papa Paul VI ve Kilikya Katolik Ermeni Patriği İğnatios- Bedros XVI Batanian'ın ve birkaç misafir din adamının hazır bulunduğu büyük bir ayin yapılmıştır. Kilise, dört katlı başpiskoposluk sarayı ile içinde rahip konutunun, bir kütüphane ve bir matbaanın ve çeşitli amaçlar için kullanılan odaların bulunduğu iki katlı müştemilatla çevrili durumdadır. Kilise, korint başlıklı pilastırlarla ve taşkın profilli yatay kat silmeleriyle gelişen ve dış kesimi süslemeli antik üçgen bir alınlıkla taçlanmış batı cephesiyle anıtsal bir etki yaratmaktadır. Bir katedral olarak tasarlanmış kilise, korint düzeninin hakim olduğu dengeli ve uyumlu neoklasik bir anlayışla inşa edilmiştir.[349]

3.4.4.3.8. Beyoğlu Surp Yerrotutyun (Saint Trinite) Kilisesi

Tomtom Sokağı'nın batısında, Saint Antione Kilisesi'nin alt tarafında, eskiden Latin Sokağı, günümüzde ise Perukar Çıkmazı denilen mahallede, imparator II. Charles'in himayesindeki dört rahip,1722'de bir arsa satın almıştır. Rahipler burada ahşap bir kilise, daha sonra Mezarlık Sokağı adını alan yerde ise bir konut evi yapmışlardır. 20 Eylül 1762'de kiliseleri yandığı için Viyana Sarayı'nın aracılığıyla Sultan II. Mustafa'dan alınan fermanla yedi ev ve taştan yeni bir kilise yapılmış ve Başpiskopos Roverani tarafından 1770'te kutsanmıştır. Kilise ve konutlar 1781'de Papa Elçiliği mülkiyetine geçince rahipler burayı terk etmişlerdir. Avusturya İmparatorunun izniyle, 25 Nisan 1802 tarihinden itibaren İstanbul Patrik Vekili Monsenyör Fonton'un resmi makamı ve Latin cemaatinin katedrali olan Kilise, başpiskoposluk sarayı ve arşivi 6 Ağustos 1831 yangınında büyük zarar görmüştür. 1832'de piskoposluk konutu,

[348] Hürel, s. 652.
[349] Hançer, s. 522-523.

1834-35 yıllarında ise küçük kilise tamamlanmış, 27 Ocak 1836'da cemaatlerin dini temsilcilerinin ve Ermeni Katolik rahiplerinin katıldığı dini bir törenle kutsanmıştır. Ermeni Katolik Cemaati Ruhani Lirdi Monsenyör Andon Hasun 1856'da bu kiliseye talip olmuş, Roma'dan gelen itirazlara karşın, Papa vekili, Avusturya elçisi ve Andon Hasun arasındaki anlaşma uyarınca, Avusturya İmparatorluk armaları korunmak kaydıyla kilise ve yanındaki müştemilatı 25 Mayıs 1857 tarihinden itibaren Ermeni Katolik Patrikliği mülkiyetine geçmiştir.

Testere dişli üçgen saçak bezemesi, küçük çan kulesi ve kemerli küçük bir süslemeyle vurgulanmış olan yalın batı cephesi kiliseye ve yan bölümlere geçit verir. Doğu cephesi ve avlu bölümü harap durumdaki yapının batı ve kuzey cepheleri kurşun sıvalıdır. Kilisenin duvar dokusu moloz taş ve iki sıra tuğlayla örülmüştür.[350]



Resim 45: Beyoğlu Surp Yerrotutyun (Saint Trinite) Kilisesi
Foto: Ufuk Akın

[350] Hançer, s. 524.

3.4.4.4. Sinagoglar

Gayrimüslim gruplardan Yahudiler de XIX. yüzyılda Beyoğlu'na ilgi göstermişlerdir. Yahudiler' in çoğu daha önce Balat, Fener, Eminönü'nde; Beyoğlu yakasında da Hasköy'de yaşarken XIX. yüzyılda şehrin gözde yerlerinde mekân tutmaya yönelmişlerdir Tarihte tüccar bir topluluk olarak iz bırakan Yahudiler, genellikle ticarette gelişme kaydeden şehirlerde oturmuşlardır. Bizans' in son döneminde İstanbul ticaretinin en canlı yeri Galata idi. Nitekim, sadece Galata' da değil İstanbul'da da Yahudi vardı. Yahudiler' in Eminönü tarafında sinagogları bulunuyordu. Evliya Çelebiye göre, Galata Türkler'e geçtiğinde burada iki tane Yahudi havrası bulunmaktaydı. Bilindiği gibi, İspanyollar' ın sınır dışı ettiği Yahudiler'i Osmanlı İmparatorluğu insancıl duygularla kabul etmiş ve bunların çoğu İstanbul'a yerleştirilmiştir. İspanya'dan gelenlerden başka Ukrayna'dan da Yahudiler gelmiştir. Sicilya Adası'ndan bile gelen bir Yahudi grubu vardır. Ayrıca Balkan şehirlerindeki bir kısım Yahudi de İstanbul'a gelip yerleşmiştir. İstanbul'a yerleşen Yahudiler bir hayli sinagog yaptırmıştır. Yahudiler, İstanbul'da, geldikleri şehirlerin adlarını verdikleri sinagoglar inşa etmişlerdir. İstanbullu Yahudi yazarlar, İstanbul sinagoglarını, Yahudi grupların geldikleri yere, konuştukları eski dile göre iki gruba ayırarak tanıtmaya çalışırlar, İspanya'dan gelenlere Sefarad grubu, diğerlerine de Romalı grubu adını vererek, birinci grubun yaptığı sinagogları 16, ikinci gruptakileri 13 tane olarak gösterirler.

Bu iki gruptaki sinagogların bir bölümü ortadan kalkmıştır. Sinagogların en yoğun toplandıkları semtler; Balat, Hasköy ve Galata'dır. Balat'taki sinagoglardan Ahrida, Kastorya, Yanbol, Pol Yaşan günümüzde de yaşamım sürdürmektedir. Bunlara Orha-hayim Hastanesi'nin bir odasındaki Orhahaim Sinagogu da eklenebilir. [351]

[351] Cezar, s. 121.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu tezde amacımız, Beyoğlu'ndaki anıtsal yapılar aracılığıyla kültür ve mekân etkileşiminin en özgün ve gözde örneklerini incelemektir.

Çalışmanın kapsamını İstiklal Caddesi ve onu çevreleyen sokaklar ile sınırlı tutarak buradaki yapılar üzerinden Beyoğlu'nun kültürel çeşitliliği ve bu çeşitliliğin mekân üzerindeki etkileri araştırıldı.

Tanzimat ve Islahat Fermanları, gayrimüslim vatandaşlar ile Müslüman vatandaşlar arasındaki "hukuki" ayrıcalıkları da ortadan kaldırılınca ev ve arsa satın alımı ve ibadethane yapımına ilişkin sınırlamalar kalkmış, Beyoğlu'nda Avrupa mimari özelliklerini taşıyan konutlar ile birlikte farklı mezheplere ait kilise ve sinagogların yükseldiği bir dinler buluşmasının kavşak noktası haline gelmeye başlamıştır.

Ticari hayatın gelişmesi, kışla mimarisinin göçü, büyük yangınlar, su ve ulaşım sorunlarının çözümlenmesi ile Tanzimat ve Islahat Fermanlarının getirmiş olduğu yenilikler, Beyoğlu'nda ortalama hayat seviyesi yüksek olan, büyük bir çoğunluğunu gayrimüslim vatandaşların oluşturduğu kesimin, artık devletten daha konforlu bir hayatı getirecek altyapı ve üst yapı hizmetlerini bekler hale gelmesine yol açmıştır. İşte tüm bu gelişmelerin beraberinde getirdiği yeni talepleri giderebilmek için, onları tek bir çatı altında örgütleyecek bir kurum ve örgütlenmeye ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu kurum Altıncı Belediye Dairesi'ydi.

1855 yılında kurulan Şehremaneti, Batı şehircilik anlayışına ulaşabilme yolunda atılmış ilk önemli adımı oluşturmaktaydı. Bundan bir yıl sonra kurulan İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun hazırlamış olduğu raporda, İstanbul'un düzenli bir kent haline gelebilmesi için nelerin yapılması gerektiği sıralanmıştır. Bunlar arasında yolların yapılması, sokak ve caddelerin genişletilmesi, temizliğin sağlanması ve aydınlatma hizmetlerinin gerçekleştirilmesi ilk sıralarda yer almaktadır.

İşte bu komisyon, İstanbul'un on dört ayrı bölgeye ayrılmasına ve örnek belediyecilik uygulamalarının yapılacağı Altıncı Belediye Dairesi'nin de Beyoğlu'na

kurulmasını tavsiye etmiştir. Hükümet tarafından da kabul edilen bu öneri üzerine 1858 yılında Altıncı Belediye Dairesi kurulmuştur.

Daire, özellikle imar alanında oldukça önemli uygulamalara imza atmıştır. 1863 yılında çıkarılan Turuk ve Enbiye Nizamnamesi ile yol ve sokaklar düzenlenmiş, bina yapımı ile ilgili tüzükler çıkarılarak, bina yapımında kargir inşaat teknikleri teşvik edilmiştir. Altıncı Daire, yeni kaldırımlar yapılması, yolların taş döşenmesi, sokak ve caddelerin genişletilmesi, sokak aydınlatma çalışmaları, kanalizasyon faaliyetleri, yeni ve geniş parkların yapılması gibi çalışmalarıyla Beyoğlu'nu İstanbul'un en önemli yerlerinden biri yapmayı başarmıştır.

Altıncı Daire'nin ayrıcalıklı konumu 1877 yılına kadar sürse de belediyecilik konusunda yaptıkları çalışmalar, burada bir geleneğin oluşmasını sağlamış ve İstanbul'un diğer belediyelerine de örnek olmuştur.

Beyoğlu daha Bizans dönemindeyken bile Galata limanı'nın hareketliliği sayesinde, kültürel çeşitliliğe sahip bir bölge durumdaydı. Ancak asıl büyük atılımı ilk elçilik binalarının görülmeye başlamasıyla birlikte yaşamış, bu kültürel çeşitlilik zamanla o kadar büyük bir hız kazanmıştır ki, O'nu kozmopolit bir merkez haline getirmiştir. Farklı etnik kökenlere sahip insan toplulukları bu kültürel özelliklerini mekâna olduğu kadar, konuştukları dile, davranışlarına, yaşam tarzlarına, geleneklerine, kılık kıyafet ve alışkanlıklarına kadar taşımışlardır. Fransızca, Rumca, İtalyanca ve Ermenice çok sık kullanılan diller olmuş, yeni ve değişik eğlence mekanları ve tiyatrolarda Avrupa kültürünü yansıtan eğlence ve oyunlar sahnelenmiş, kafeterya, pastane, mağaza, otel gibi yerlerin sayısında hızlı artışlar olmuştur.

Beyoğlu'na mekânsal anlamda bir farklılık ve ayrıcalık getiren ilk önemli yapılar elçilik binaları olmuştur. Kültür ve mekân etkileşiminin en canlı örneği olan bu yapılar görkem ve estetik değerleriyle de her zaman en üstte yer almayı başarabilmişlerdir.

Elçilik binalarının güzel ve gösterişli yapılar olması, Beyoğlu'nun mekansal anlamda gelişmesine yardımcı olmuş, etraflarına daha sonradan inşa edilen yapıların da, estetik bir beğeni taşımalarını özendirmişlerdir. Böylece Beyoğlu'nda farklı kültürel

motifler elçilik binaları ve etrafındaki küçük mahalleler aracılığıyla çeşitlenmeye başlamıştır. Elçilikler diplomatik faaliyetlerinin yanında, kültürel konulara da ağırlık vermişler, tiyatro temsilleri, müzikli toplantılar gibi etkinlikler ile Batı kültürünün tanıtım merkezleri olmuşlardır.

Bu çalışma sırasında elçilik binalarından Venedik, Fransız ve İngiliz elçilikleri üzerinde daha bir önemle durulmuştur. Bu önemin nedeni bu elçiliklerin Beyoğlu'nda ilk kurulanlar olması olmasıdır.

Kültür ve mekân arasında köprü kuran önemli yapılardan birisi de pasajlar olmuştur. Geleneksel Osmanlı yaşamında oldukça önemli bir yere sahip olan hanlar, konaklama, ticaret, imalat, depolama gibi pek çok faaliyetin bir arada yürütüldüğü kompleks bir yapıya sahiptir. 19. yy. ile birlikte gelişen ve yön değiştiren ticari hayat, yeni bir mekân tipi olan pasajları ortaya çıkarmış ve hanlar giderek ikinci planda kalmaya başlamışlardır. Beyoğlu'nda, gelişen ticaret ile birlikte, değişen sosyal hayatta karşılaşılan yeni insan tipi, artık lüks tüketim, eğlence ve konfor üzerine bir alışveriş alışkanlığı geliştirmiş durumdaydı. Böylece, Osmanlı toplumunda sadece zorunlu ihtiyaçları karşılamaya yönelen insan tipinin yerini Beyoğlu'nda burjuva sınıfı almış, tüketim tercihlerine uygun olarak ta pasajlar çoğalmıştır. Pasajlar, yalnızca perakende malların tüketildiği yerler değil, aynı zamanda, yaya dolaşımının yaygın olduğu ve otel, pastane, kafeterya, gazino, tiyatro, mağaza gibi tüketim yerlerinin yakınlarında yer alan yerler olmuşlar, bir caddeden diğerine geçişte de birer geçit görevi üstlenmişlerdir.

Bugün Beyoğlu'nda bu pasajlardan onlarcası vardır. Bazıları hala o eski hareketli günlerini yaşamaya devam ederlerken, bazılarının ise, insanları bir caddeden diğerine ulaştıran birer geçit olmaktan başka bir işlevi kalmamıştır.

Bu tez çalışması sırasında Metro Han, Tünel Pasajı, Çiçek Pasajı, Suriye Pasajı, Hacopulo Pasajı, Elhamra Han, Avrupa Pasajı, Anadolu Pasajı, Narmanlı Han ve Rumeli Pasajı gibi pasajlar araştırılmıştır.

Meydan, cadde ve sokaklar, Beyoğlu'nun kültür mekân etkileşiminin en canlı yansımalarının merkezi olmuştur. Bugün Beyoğlu'nun atardamarı olan İstiklal Caddesi, onunla beslenen birer kılcal damar olan sokaklarına, pompaladığı insanların

hareketliliği sayesinde hala günümüzün en canlı organizmalarından birisi durumundadır. Sokaklar da kültür ve mekan etkileşiminin eşsiz izlerini günümüze kadar ulaştıran eşsiz birer hazinedirler. Özellikle sokak isimleri, merak edilip de incelendiği zaman, bizlere Beyoğlu'nun çok eski dönemlerine ait hiç bilmediğimiz kültürel bir yanını ortaya koyabilir. Sokak isimleri bizlere, farklı dönemlerden gelen kültürel izlerin katmanlaştığı, kültür-mekân etkileşiminin en önemli maden yataklarından biri olduklarını ve kent kültürünün hala keşfedilmemiş, zengin damarlarını barındıran eşsiz bir malzemeye sahip olabileceklerini anımsatır.

Yine kültürel çeşitliliği arttıran bir diğer önemli mekân kümesi dinsel yapılardan oluşmaktadır. Elçiliklerin kurulmasıyla birlikte yoğunlaşan yabancı nüfus, ait olduğu dinin ihtiyaçlarını yerine getirebileceği ibadethaneleri de inşa etmiştir. Bu yapılar, Beyoğlu'nda dinsel bir yelpaze olmuşlardır. Tanzimat Fermanı'ndan sonra ibadethane yapılması önündeki engellerin ortadan kalkması, kilise ve sinagogların sayısında hızlı artışlara neden olmuş, bu da oldukça estetik mimari yapıları Beyoğlu'na kazandırmıştır.

Bu dinsel yapılar içinde Galata Mevlevihanesi, Ağa Camii, Saint Benoit ve Santa Maria Draperis, Panaiya, Üç Horan Kiliseleri ele alınmıştır.

Beyoğlu, 19. yy'ın başlarında başlayan hızlı yükselişini, I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte yitirmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte başkentlik vasfını yitirmesi 1960'lara kadar sürecek olan yalnızlığının en önemli nedenlerinden birini oluşturuyordu. Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu Hareketini desteklemeyen kesimlerin Beyoğlu'nda yoğun olduğu iddiaları, savaş sonrasında burada bulunan gayrimüslim ve azınlıklar üzerinde bir tepkinin birikmesine yol açmıştır. Biriken bu tepki 6-7 Eylül olaylarıyla patlak vermiş, yaşanan olaylar sonucunda pek çok Beyoğlu yerlisi buradan göç etmek zorunda kalmışlardır. Bunun öncesinde Meclisin 11 Kasım 1942 tarihinde çıkardığı "Varlık Vergisi Kanunu" ile Ermeni, Rum ve Yahudilerin ekonomideki öncülüklerine son vermek amacıyla düzenlemeler yapılmış ve bu kesim çok ağır vergiler ödemekle karşı karşıya bırakılmıştır. Bunun sonucunda malını mülkünü satıp Beyoğlu'nu terk etmek zorunda kalmışlardır. Bütün bunlara ilaveten Kıbrıs'ta yaşanan gerginlikler de özellikle Rumlar üzerindeki baskıyı giderek arttırmakta bu göçün bir diğer nedeni olmaktaydı.

Beyoğlu, günümüzde de aynen eskiden olduğu gibi hareketli bir yerdir. Zaten Beyoğlu'nu Beyoğlu yapan giz de bu hareketin içinde bulunmaktadır. Beyoğlu'nda değişen, insanların prototipidir. 19. yy. başlarında gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu Beyoğlu'nda yabancılar bugün neredeyse turizm amaçlı gelenlerden ibaret kalmıştır. 19.yy'da Beyoğlu'nda yaşayan insanlar mekânla uyumlu yaşayan ve o mekânı tasarlayan insanlardı. Bugün ise, elçilik binaları ve dini yapıların dışındaki yapılar asıl işlevlerinin dışında kullanılmaktadırlar. Konutlar (özellikle İstiklal Caddesi üzerindekiler) tamamen günümüz ihtiyaç ve öncelikleri etrafında belirlenmiş bir kültürel atmosfere kavuşmuşlardır.

Bugün için Beyoğlu'na 19.yy başlarında yaşayan nüfusu geri getirmek imkanı bulunmamaktadır. Burasını eşsiz bir açık hava müzesi haline getiren yapıların korunması ve restorasyonlarıyla ilgili önlemlerin bir an önce alınması gerekmektedir. Bu yapıların etrafına yapılacak yeni yapılanmalarda yine aynı estetik kaygının aranmasına özen gösterilmelidir. Eski yapıların bir kısmı da olsa, o günkü kullanış amaçlarına uygun hale getirilebilmesi sağlanmalıdır.

Bu tez Beyoğlu'nu İstiklal Caddesi'ndeki anıtsal ölçekli yapılar açısından incelemektedir. Kültürel hayatın dinamiği olan diğer yapılar da ele alındığında, daha kapsamlı ve açıklayıcı değerlendirmeler yapılabilecektir. Beyoğlu kültürü, İstiklal Caddesi boyunca sıralanan bu yapılardan hareketle tanıtılmaya çalışılmaktadır.

Beyoğlu'ndaki kozmopolit yapı, kendine özgü bir kültür ortamı oluşturarak günümüzün değişen ihtiyaç ve öncelikleri çerçevesinde hala en önemli kültürel çeşitliliklerden birine ev sahipliği yapmaya devam etmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Kitaplar:

Akın, Nur. **19.Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera.** 2. Basım. İstanbul: Literatür Yayınları. 2002.

Alus, Sermet Muhtar. **İstanbul Kazan Ben Kepçe**. 2. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları., 1997.

Arkan, Özdemir Kaptan. **Beyoğlu, Kısa Geçmişi, Argosu**. 2. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları. 1993.

Barthes, Roland. **Göstergebilim İlkeleri**. Çev. Berke Vardar- Mehmet Rıfat. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.1979.

Banoğlu. Niyazi Ahmet. **Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri**. İstanbul: Selis Kitapları. 2007.

Benevolo, Leonardo. **Avrupa Tarihinde Kentler**. 1. Basım. Çev. Nur Nirven. İstanbul: 2006.

Benjamin, Walter. **Pasajlar**. Çev. Ahmet Cemal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2007.

Berk, İlhan. **Pera**. 2. Basım. İstanbul: Adam Yayınları. 1996.

Berk, İlhan. **Galata.** İstanbul: Adam Yayınları. 1997.

Birsel, Salah **Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu**. 5.Basım. İstanbul: Sel Yayıncılık. 2002.

Bozdoğan, Sibel. **Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür**. Çev.Tuncay Birkan.İstanbul: Metis Yayınları. 2001.

Büyükinal, Feriha. **Bir Zaman Tüneli: Beyoğlu**. İstanbul: Doğan Kitap. 2006.

Can, Aynur. **İnsan Mekan Etkileşimi ve Kent Estetiğine Giriş**. Türkiye'de Yerel Yönetimler. İstanbul: Nobel Yayınları. 2006.

Cezar, Mustafa. **XIX.YY.Beyoğlu'su.** İstanbul: AK Yayınları.1991.

Çelebi, Mevlut. **Dünden Bugüne Taksim Cumhuriyet Anıtı**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi. 2006.

Çelik, Zeynep. **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1996.

Çığ, Muazzez İlmiye. **Sümerli Ludingirra**. 9.Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları. Nisan 2007.

Çoruk, Ali Şükrü. **Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu**. 1. Basım. İstanbul: Kitabevi Yayınları. 1995.

Deleon, Jack**. Bir Beyoğlu Gezisi**. İstanbul: Remzi Yayınevi. 2002.

Duhani, Said N. **Eski İnsanlar Eski Evler**. 2. Baskı. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu. 1984.

Eyice, Semavi. **Galata ve Kulesi**. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu. 1969.

Eyice, Semavi. **Tarih Boyunca İstanbul**. İstanbul: Etkileşim Yayınları. 2006.

Giz, Selahattin. **Beyoğlu 1930**. İstanbul: Galeri Alfa.1997.

Gülersoy, Çelik. **Beyoğlu'nda Gezerken**. İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yayını. 2003.

Gümüşoğlu, Firdevs. **21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan**. İstanbul: Bağlam Yayınları. 2001.

Güvenç, Bozkurt. **İnsan ve Kültür.** 11.Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi. 2005.

Güvenç, Bozkurt. **Osmanlı'dan Cumhuriyete Kültürümüzde Bazı Etkileri**. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, Akademi Forumu 12. 2004.

Holton, R.J. **Kentler Kapitalizm ve Uygarlık** Çev. Ruşen Keleş. İstanbul: İmge Kitabevi. 1999.

Thorpe, Martin. **Roma Mimarlığı,** Çev. Rıfat Akbulut. 1. Basım. İstanbul: Homer Kitabevi. 2002.

Hürel, Haldun. **İstanbul'u Geziyorum Gözlerim Açık.** 4.Basım. İstanbul: Dharma Yayınevi. 2007.

İnal, Onur. **Pera'dan Beyoğlu'na.** 1. Baskı. İstanbul: GalataYayıncılık. 2006.

İncicyan, P.Ğ. **18.Asırda İstanbul.** 2.Basım. Çev.Hrand D. Andreasyan. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları.1976.

Kaygılı, Osman Cemal **Köşe Bucak İstanbul**. İstanbul: Selis Kitaplar. 2003.

Keleş, Ruşen. **Kentbilim Terimleri Sözlüğü.** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara: 1998.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. **XVII. Asırda İstanbul**. 2. Basım. Çev.Hrand D. Andreasyan. İstanbul: Eren Yayıncılık. 1988.

Kuban, Doğan. **İstanbul Yazıları** İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları. 1998.

Kuban, Doğan. **İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion. Konstantinopolis.** 2. Basım. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 2000.

Kuruyazıcı, Hasan. **Cumhuriyet'in İstanbul'daki Simgesi Taksim Cumhuriyet Meydanı**.75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. (Eylül 1998). 89-98.

Mumford, Lewis. **Tarih Boyunca Kent**. Çev. Gürol Koca& Tamer Tosun, İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2007.

Ortaylı, İlber. **Osmanlı'yı yeniden Keşfetmek**. İstanbul: Timaş Yayınları. 2006.

Ortaylı,İlber. **Son İmparatorluk Osmanlı**. İstanbul: Timaş Yayınları. 2006.

Ortaylı, İlber. **Üç Kıtada Osmanlılar**. İstanbul: Timaş Yayınları. 2007.

Ortaylı, İlber. **Batılılaşma Yolunda**. İstanbul: Timaş Yayınları. 2007.

Ortaylı, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı.** 25. Basım. İstanbul: Alkım Yayınları. 2006.

Özpalabıyıklar, Selahattin. **Türk Edebiyatında Beyoğlu**. 1.Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2000.

Pirene Henri**. Ortaçağ Kentleri**. Çev. Şadan Karadeniz. İstanbul: İletişim Yayınları. 2005.

Salı Toplantıları 2000- 2001. **Beyoğlu'nda Beyoğlu'nu Konuşmak**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2002.

Schroeder,Ralph**. Max Weber ve Kültür Sosyolojisi**. 1. Basım. Çev. Mehmet Küçük. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. 1996.

Tanilli, Server. **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası**. Cilt 1. 9. Basım. İstanbul: Adam Yayınları. 1999.

Turhan, Mümtaz. **Kültür ve Medeniyet. Kültür Değişimleri.** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 1969.

Türker, Orhan. **Galata'dan Karaköy'e Bir Liman Hikayesi**. İstanbul: Sel Yayıncılık. 2000.

Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı. **Geçmişten Günümüze Beyoğlu.** 2004.

Uygur, Nermi, **Kültür Kuramı.** 3.Basım. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2006.

Weber, Max. **Batı Şehri**. Çev. Musa Ceylan. İstanbul: Bakış Yayınları. 2000.

Weber, Max. **Şehir ve Cemiyet.** Çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: İz Yayıncılık. 2000.

Zevi, Bruno. **Mimariyi Görmeyi Öğrenmek**. Çev. D.Divanlıoğlu. stanbul: Birsen Yayınevi. 1990.

Makaleler:

Batur, Afife. "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı". **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi.** Cilt 2: 1039-1067.

Begel, Egon Ernest. " Kentlerin Doğuşu". **Cogito Dergisi- Kent ve Kültürü**. Sayı 8: 7-16. 1996.

Cansever, Turgut. " Şehir". **Cogito Dergisi- Kent ve Kültürü.** Sayı 8: 125-130. Yaz 1996.

Dostoğlu, Neslihan Türkün. "Kentler ve Meydanları", **" Mimarlık Dergisi".** Sayı 334: 41-42. İstanbul: Mimarlar Odası. Mart-Nisan 2007.

Hugo, Victor ve Martin Heidegger. " Kentin Felsefesi" **Cogito Dergisi- Kent ve Kültürü.** Sayı 8: 63-70. Yaz 1996.

Işın, Ekrem. "19.Yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat". **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi.** Cilt 2: 538-563.

İnalcık, Halil. " Kültür Etkileşimi, Küreselleşme". **Doğu-Batı Dergisi**. Yıl 5, Sayı 18: 77-102. (Şubat, Mart, Nisan 2002).

Mumford, Lewis. " Görünmeyen Kent". **Cogito Dergisi- Kent ve Kültürü.** Sayı 8: 169-174. Yaz 1996.

Oktay, Derya " Meydan, Biçimsellik ve Kimlik". **Mimarlık Dergisi**. Sayı 334: 29-30. İstanbul: Mimarlar Odası. Mart-Nisan 2007.

Ortaylı, İlber. " İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış". **Amme İdaresi Dergisi**. s. 77.

Ökten, Sadettin ve Aynur Can. "Fetihten Günümüze İstanbul Kent Mekânının Oluşumu". **Yeni Türkiye Yayınları**. Ankara. Cilt 10 : 540-565.

Tümer, Gürhan " İnsanlar, Kentler, Meydanlar", **Mimarlık Dergisi**. Sayı 334: 23 İstanbul: Mimarlar Odası. Mart-Nisan 2007.

Tezler:

Baykal, Güldem."Taksim Meydanının Sembolik Analizi:Kamusal Mekan Üzerine Yarışan Görüşler" **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi. 2000.

Can, Aynur .“İstanbul Kent Dokusunda Bir Tür Konut Tercihi ve Kültürel Yapı Etkileşimi; Rumelihisarı Örneği. **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1998.

Can, Aynur. “Antik Kent İle Bu Mekanı Üreten Toplumun Değer Sistemi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Atina Örneği”. **Yayımlanmamış Doktora Tezi.** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2003.

Çınar, Zuhal**.** “Kentsel Çevrede Mekan-Kentsel Mekan Kavramının İrdelenmesi ve Boğaziçi Mekanı”. **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü. 1996.

Güler, Gülizar Çiğdem. “Beyoğlu Hanları ve Şehirleşme İle Toplumsal Hayata Katkıları” . **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi** . İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2004.

Gündem, Abdullah**.** “Tarihi Meydan ve Aksların, Geçmişte ve Günümüzde Kullanımları, Bu Kullanımların Binalara Olan Etkisinin Beyoğlu Örneğinde İncelenmesi”. **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi** . İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. 1999.

Hadımlı, Pınar. “Eğlence Hayatımızın Değişimi ve Mekân Üzerindeki Etkileri”. **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. 2000.

Han, Nazlı. “Beyoğlu Tarihi Konut Bölgesinde Sosyo-Mekansal Ayrışma”.**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi. 2002.

Hatipoğlu, Hülya "Kentsel Yapılaşmış Çevrenin Oluşumunda Dış Mekan Yaşantısının Yeri ve İşlevi:İstanbul Taksim Meydanı Örneği". **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.1994.

Haşhaş, Mine Hatun "Galata'da Kültürel Değişim ve Çevresel Etkileşim" **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi. 1999.

Kazanç, Özbek, "Beyoğlu Han ve Pasajlarının Kullanımı ve Yeniden Canlandırılabilmeleri İçin Bir Araştırma". **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. 2002.

Orhun, M.Ömer. "İstanbul,Beyoğlu, İstiklal Caddesinin Opera aperta(açık yapıt) Açık Müze Olarak Değerlendirilmesi".**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi. 2001.

Özgen, Elif Yeşim**.** "Ticaret Merkezlerinin Tarihsel Evrimi ve İstanbul Eski Kent Çarşılarından Beyoğlu Aksının İncelenmesi" . **Yayımlanmamış Yüksek Lisans** Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi. 1995.

Şen, Handan. "Beyoğlu Haccopulo Pasajı ve Koruma Önerileri". **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. 1998.

Diğer Kaynaklar:

http://www.ee.bilkent.edu.tr/~history/Nasuh/i5.jpgresim 2 (Erişim Tarihi: 02/08/2008)

http://www.obarsiv.com/images/etkinlikler/pano.jpg resim1 (Erişim Tarihi: 02/08/2008)

http://www.antropia.org/harita.jpg (Erişim tarihi: 02/08/2008)

Rehberhttp://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Baltaliman%C4%B1_Antla%C5%9Fmas%C4%B1 Ansiklopedisi, (Erişim tarihi, 14/08/2008).

http://www.azizistanbul.com/gravur01/Galatakoprusu.jpg

http://www.azizistanbul.com/gravur02/galatakoprusu.jpg

Kılıç, Abdurrahman, Büyük Beyoğlu Yangını, http://www.yangin.org/yangin/beyoglu.htm (Erişim Tarihi: 15.08.2008).

http://www.iski.gov.tr/web/statik.aspx?KID=1000402, (Erişim Tarihi: 15.08.2008).

http://www.azizistanbul.com/eskifoto/beyoglu1930.jpg (Erişim Tarihi: 02/08/2008)

http://www.arkas.com.tr/pages/arkas_news/mart_2007/mart_h7_1.jpg (Erişim Tarihi: 02/08/2008)

http://www.istanbulsweethome.com/images/neighbourhood/Galata-Mevlevihanesi.jpg (Erişim Tarihi: 02/08/2008)

http://farm1.static.flickr.com/145/349055204_5203910c32.jpg?v=0 (Erişim Tarihi: 02/08/2008)

http://gallery.photo.net/photo/4133541-lg.jpg (Erişim Tarihi: 02/08/2008)